

UNIVERZITA KONŠTANTÍNA FILOZOFA V NITRE
CONSTANTINE THE PHILOSOPHER UNIVERSITY IN NITRA

FAKULTA PRÍRODNÝCH VIED
FACULTY OF NATURAL SCIENCES

GEOGRAFICKÉ INFORMÁCIE
GEOGRAPHICAL INFORMATION

Ročník / Volume 18

1/2014

NITRA 2014

GEOGRAFICKÉ INFORMÁCIE 18, 1/2014
GEOGRAPHICAL INFORMATION 18, 1/2014

Recenzenti / Reviewers:

doc. RNDr. Alena Dubcová, CSc.
doc. RNDr. Daniel Gurňák, PhD.
prof. PhDr. Petr Chalupa, CSc.
doc. RNDr. Milan Jeřábek, Ph.D.
doc. RNDr. Alfred Krogmann, PhD.
doc. RNDr. Ján Lacika, CSc.

Edícia / Edition: Prírodovedec č. 594

Vydavateľ / Editor:

Univerzita Konštantína Filozofa v Nitre, Trieda A. Hlinku 1, 949 74 Nitra
IČO: 00157716

Za jazykovú stránku príspevkov zodpovedajú autori.

The authors are responsible for the linguistic side of their submissions.

© UKF v Nitre

Evidenčné číslo: EV 2802/08

ISSN: 1337-9453

OBSAH**CONTENTS****Miloš Bačík**

Populácia Slovenska po štvrt'storočí transformácie

Population of Slovakia After a Quarter of Century of Transformation..... 5

Radoslava Brhlíková

Geopolitická pozícia Slovenska v EÚ

Geopolitical Position of Slovak Republic Within EU..... 19

Katarína Danielová, Viliam LaukoVplyv hospodárskej krízy na rodový mzdový rozdiel a nezamestnanosť
na SlovenskuImpact of the Economic Crisis on the Gender Wage Difference
and Unemployment in Slovakia..... 24**Bohuslava Gregorová**

Barborská cesta – nový produkt cestovného ruchu?

Barborská Cesta – New Tourism Product?..... 34

Daniel Gurňák, Andrea HujováHrady a zámky Slovenska – faktor rozvoja cestovného ruchu v rámci
strednej Európy

Castles and Chateaus – Factor of Tourism Development in Middle Europe... 44

Jiří HrabákMultifunkcionalita českého zemědělství a rozvoj venkova: aktuální situace
a perspektivy do budoucnaMultifunctionality of Czech Agriculture and Rural Development: Current
Situation and Prospects for the Future..... 54**Dana Hübelová, Petr Chalupa**

Vybraná demografická specifika České republiky

Selected Demographic Specifics of the Czech Republic..... 69

Eva Janoušková, Stanislava PachrováVýznam terénní výukové praxe při přípravě budoucích pracovníků
v cestovním ruchu

Importance of practical training for preparing future workers in tourism..... 82

Jiří Ježek

Změna plánovací kultury v českých městech po roce 1989

Change of the Planning Culture in Czech Cities After a Year 1989..... 93

Lukáš Karlík, Viliam Lauko

Metódy identifikácie prírodných terroir jednotiek v prostredí GIS

The Methods of Identification of Natural Terroir Units By Using GIS..... 103

Michael Král

Prostorová diferenciace multifunkčního zemědělství v Jihomoravském kraji

Spatial Difference of Multifunctional Agriculture in South Moravia

Region..... 115

Libor Lněnička

Strategické řízení v obcích ČR v roce 2014

Strategic Management in the Municipalities of the Czech Republic in 2014.. 126

Pavel Michal, Alfonz Gajdoš

Geomorfologické členenie Slovenska z pohľadu súčasného výskumu

The Regional Geomorphological Delimitation of Slovakia From the Point of

View of Current Research..... 141

Richard Nikischer

Regionálne povedomie a identita regiónov na Slovensku

Regional Consciousness and Identity of the Regions in Slovakia..... 151

Hana Svobodová, Ivona Kejíková, Antonín Věžník

Regionálně geografická analýza zemědělství okresu Prostějov na přelomu

programových období

Regional-geographical Analysis of the Agriculture in the Prostějov District

at the Turn of Programme Periods..... 162

Jiří Teichmann

Future Oriented Thinking Index vybraných evropských zemí

Future Oriented Thinking Index of Some European Countries..... 172

Ján Veselovský, Magdaléna Nemčíková, Milan Šnirc

Objektívna dimenzia chudoby v okrese Levice

Objective Dimension of Poverty in the Levice District..... 181

POPULÁCIA SLOVENSKA PO ŠTVRŤSTOROČÍ TRANSFORMÁCIE

Miloš Bačík

Abstract

Within the demographic context of Slovakia, the period after 1990 is connected with several specifics. The trajectory of reproduction processes' trends is changing due to the influence of political and economic transformation. Low or almost no increase in population becomes the common denominator of population growth. While we recorded the highest population increase during the previous social system, this growth has significantly slowed down in a recent history of a forming democratic society, but on the other hand it realistically reflects the number of conditioning factors. "Exploitation" and "unemployment" were eliminated during socialist era and planned economy set conditions for sustainable economic growth and ensuring social security of the population. General impression that the population growth would stabilize at a permanently favourable level due to these conditions was being formed. However, the reality was much more complex. While the majority of population processes during the socialist era, whether the birth rate, the death rate (except for infant mortality), the abortion rate, the marriage and divorce rates, was characterized by adjective "high", after 1989, the adjective "high" with the exception of divorce rate was replaced by the term "declining". The fundamental transformation of the political system was followed by changes in the economic system and social circumstances. They were later reflected in the increase of inequality (especially in the income), unemployment and the existence of poverty as a serious socio-pathological phenomenon versus fortune of well-off classes.

Keywords: population, birth rate, marriage rate, divorce rate, abortion rate, mortality

Úvod

Obdobie po roku 1990 sa v demografickom kontexte Slovenska spája s viacerými špecifikami. Vplyvom politickej a ekonomickej transformácie sa mení trajektória smerovania reprodukčných procesov. Spoločným menovateľom populačného vývoja sa tak stáva nízky resp. takmer nulový vzrast obyvateľstva. Kým v predchádzajúcom spoločenskom systéme sme zaznamenali najväčší prírastok obyvateľstva v novodobej histórii (1,81 mil., v rokoch 1950 - 1989), vo formujúcej sa demokratickej spoločnosti sa tento rast výrazne spomalil, pričom však reálnejšie odrážal množstvo činiteľov, ktoré ho podmieňovali (114,2 tis., v rokoch 1990 - 2013).

V rokoch socializmu bolo odstránené “vykorisťovanie” a “nezamestnanosť”, plánovaním hospodárstva sa vytvárali predpoklady trvalého ekonomického rastu a zabezpečenia sociálnych istôt obyvateľstva. Vytváral sa obecný dojem, že v týchto podmienkach sa bude stabilizovať populačný vývoj na trvale priaznivej úrovni. Skutočnosť však bola omnoho zložitejšia. Prvým negatívnym zásahom do rodinných perspektív bola menová reforma, ukončenie lístkového systému a „uvoľnenie“ cien. Prostriedky, ktoré stačili predtým rodine na výchovu troch detí, odpovedali po r. 1953 nákladom na dve deti (Kučera, 2008). Vysoká sociálna homogenizácia sa postupne odrazila i v rodinnom a reprodukčnom správaní. Takmer všetci príslušníci tej istej generácie sa chovali obdobne - vytvorením stabilného modelu demografického správania. Na rozdiel od povojnovej situácie a pomerom v západnej Európe sa plodnosť žien sústredila do krátkodobého vekového rozpätia (Fialová, 1998). Zaužívaným scenárom bolo, po získaní vzdelania a kvalifikácie uzavrieť sobáš a rýchlo mať dve deti. Až do konca 80. rokov sa udržiavala vysoká intenzita sobášnosti. Podľa dobových tabuliek sobášnosti slobodných, by do tridsiatych rokov vstúpilo do manželstva cez 90 % mužov a viac ako 96 % žien. Závislosť hrubej miery pôrodnosti na vekovej štruktúre žien bola v reálnom socializme veľmi tesná (Aleš, 1995). Kombináciou sociálnej politiky, mzdovej praxe a vysokej zamestnanosti žien sa vyvinul stav, kedy pre mladé rodiny bolo najvýhodnejšie mať deti čo najskôr a čo v najkratšom intervale. Priemerný vek matiek pri narodení prvého dieťaťa dosiahol cca 22 rokov, druhého cca 25 rokov. Ženám nad 30 rokov sa rodilo stále menej detí (na konci 80. rokov necelých 15 %). S tým, že sa počet nikdy nevydatých žien znížil na historické minimum, rozšíril sa podiel žien, ktoré mali aspoň jedno dieťa. Až 90 % žien porodilo svoje prvé dieťa do veku 25 rokov (Potančoková, 2010).

Kým pre väčšinu populačných procesov v období socializmu bolo podľa Vereša (1991) príznačné adjektívum „vysoká“, či už pôrodnosť, úmrtnosť (s výnimkou dojčenskej úmrtnosti), potratovosť, sobášnosť a rozvodovosť, po roku 1989 bolo adjektívum „vysoká“ s výnimkou rozvodovosti nahradené termínom „klesajúca“. Zásadná premena politického systému bola nasledovaná zmenou ekonomického systému a sociálnych pomerov. Tie sa premietli do nárastu nerovností (najmä v príjmoch), nezamestnanosti, existencie chudoby ako závažného sociálno-patologického javu v kontraste s bohatstvom majetnejších vrstiev.

Cieľom predloženého príspevku je stručná analýza rozhodujúcich demografických procesov, ktoré vplývali na vývoj obyvateľstva Slovenska po roku 1990. Metodika práce vychádza z použitia tradičných metód - historickej, komparatívnej a štatistickej. Pri spracovaní danej problematiky sme sa snažili o rešpektovanie dlhodobých časových radov a uprednostňovanie tabuliek resp. grafov pred mnohoslovným komentárom, za ktorým je niekedy ťažké hľadať skutočnú analýzu. Spracovanie štatistického materiálu sa opiera hlavne o údaje z evidencie pohybu obyvateľstva, ktorá zachytáva jeho prirodzený, migračný a

celkový pohyb a údaje z cenzov.

Pôrodnosť a plodnosť

Každá ekonomická transformácia sa spája s recesiou, znížením reálnych príjmov a zvýšením nákladov a to aj na výchovu detí, čo zákonite vedie k zmene demografického správania sa obyvateľstva. Deväťdesiate roky minulého storočia sa niesli v znamení vyššie uvedeného procesu, čo pre populáciu Slovenska znamenalo kontinuálne znižovanie počtu narodených detí a výrazný prepád relatívnych reprodukčných ukazovateľov. Ešte v roku 1990 sme mali 79 989 živonarodených a úhrnnú plodnosť na úrovni 2,085, no v roku 2002 sme zaznamenali historicky najnižšiu pôrodnosť (50 841 živonarodených) a úhrnnú plodnosť (1,185). Miery pôrodnosti a plodnosti sa po tomto prepade ustálili na nízkej úrovni (tab. 1).

Zmenila sa aj hodnotová orientácia mladých ľudí, vstupujúcich do veku reprodukcie. Do tejto mozaiky zapadlo aj takmer masové rozšírenie antikoncepcie. Viditeľným sa tak stal hlboký pokles počtu narodených detí znížením plodnosti mladších žien a tým aj úhrnnej plodnosti (graf 1). Ako je obecné známe plodnosť žien stúpa medzi 16. - 20. rokom, vrcholí vo veku 20 - 30 rokov a po 35. roku postupne klesá až k úplnej neplodnosti. Z toho vyplýva názor, že čím viac plodného veku majú ženy pri vstupe do manželstva pred sebou, tým menej možno u nich očakávať bezdetnosť. A naopak, čím je žena staršia, tým je u nej bezdetnosť pravdepodobnejšia. Ďalej to bolo zníženie počtu vydatých žien, rastúci počet kohabitácií, relatívne väčší počet detí narodených mimo manželstva, alebo odkladanie rodičovstva a vyšší priemerný vek matiek v čase prvého a v mnohých prípadoch aj posledného pôrodu.

Z hľadiska legitimacy narodených sa v populácii Slovenska stále zachováva vyššia manželská plodnosť. Pomerne prudký vzostup počtu detí narodených mimo manželstva (20,3 tis. v roku 2013) - absolútne o polovicu len behom posledných dvanástich rokov - bol spôsobený predovšetkým znížením intenzity vstupu do manželstva a posunom sobášneho veku. Pri neveľkom vzraste plodnosti nevydatých žien, značné zvýšenie počtu ich detí bolo jednoducho dôsledkom enormného vzostupu počtu potenciálnych matiek aj zo skupiny rozvedených žien (dôsledok rastúcej rozvodovosti). Zrejme je zvýšenie úrovne ich plodnosti v celom vekovom rozpätí až do vekovej skupiny 35 - 39, to aj v druhom a treťom biologickom poradí narodených.

Do tohto obrazu rozhodujúcich vplyvov na reprodukciu je potrebné zaradiť aj vývoj počtu domácností podľa druhu a typu, ktorý nie je priaznivý. Zo štatistik cenzov 1991 a 2011 je badateľný pokles úplných rodín so závislými deťmi (- 259 637), nárast neúplných rodín so závislými deťmi (69 671) a evidentný vzrast domácností jednotlivcov tzv. „singles“ (209 891), u ktorých je málo pravdepodobné, že uzavrú manželstvo, založia si rodinu a budú vychovávať deti.

Treba však uviesť, že údaje o domácnostiach najmä domácnostiach jednotlivcov z posledného cenzu boli nadhodnotené a preto v roku 2014 revidované. Dôvodom revízie bolo preferovanie prístupu orientovaného na vek dieťaťa na úkor priameho príbuzenského vzťahu. Ukázalo sa totiž, že zo strany obyvateľov alebo sčítacích komisárov došlo k čiastočnému nepochopeniu podstaty rodinných domácností.

Tab. 1: Vývoj vybraných reprodukčných ukazovateľov populácie Slovenska v období 2003 - 2013

Table 1: The development of selected reproductive indicators in Slovak population from 2003 to 2013

Rok	Živonarodení ¹⁾	Živonarodení ²⁾	Úhrnná plodnosť	ČMR ³⁾
2003	1,02	9,6	1,20	0,58
2004	1,04	10,0	1,24	0,60
2005	1,01	10,1	1,25	0,60
2006	0,99	10,0	1,24	0,60
2007	1,01	10,1	1,25	0,60
2008	1,05	10,6	1,32	0,64
2009	1,07	11,3	1,40	0,68
2010	0,99	11,1	1,41	0,68
2011	1,01	11,3	1,45	0,70
2012	0,91	10,3	1,34	0,64
2013	0,99	10,1	1,34	0,65

¹⁾ medziročný relatívny prírastok / úbytok (od roku 2012 sa do počtu narodených detí nezarátavajú deti narodené v zahraničí matkám s trvalým pobytom v Slovenskej republike)

²⁾ na 1 000 obyvateľov

³⁾ čistá miera reprodukcie

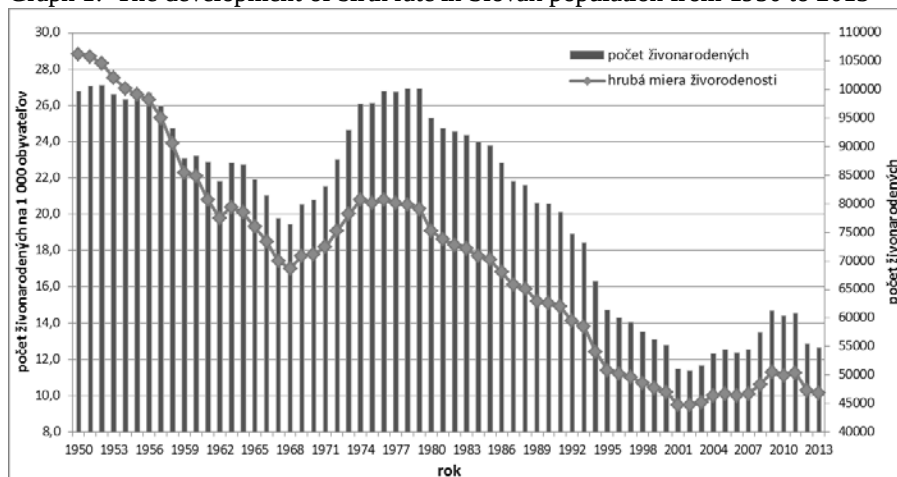
Zdroj: Štatistický úrad Slovenskej republiky, 2014

Nízka plodnosť je aj dôsledkom kultúrnych zmien, zmien v poradí hodnôt. S demokratizáciou spoločnosti a dôrazom na osobnú slobodu rastie sebavedomie, individualizmus a odpor k autoritám rôzneho druhu t.j. aj cirkvi, ktorá je mimo iného hlavným propagátorom vyššej plodnosti. Nadhodnocovanie osobnej slobody vedie k oslabovaniu funkcie manželstva a rodiny (Marenčáková, 2006), čo sa následne odráža v štatistikách sobášnosti a rozvodovosti. Taktiež rastie význam vzdelania. Podľa údajov štatistického úradu 60 % populačného ročníka študuje na vysokých školách. Edukácia sa stáva prioritou, ktorá „súťaží“ s rodením detí, pretože deti podstatne uberajú čas na vzdelanie a vzdelávanie. V tejto súvislosti nás zaujíma, či nebudaj poklesol význam citového uspokojenia z narodeného dieťaťa, ktorý súvisí aj s konkurenciou vzdelania? Pri pohľade na štatistické údaje to nie je celkom tak. Pokiaľ žena má totiž deti, potom ich má v priemere toľko ako pred

štvrtstoročím. Štruktúra narodených podľa poradia sa za posledných 25 rokov prakticky nezmenila. Čo je však „dramatické“, zmenil sa výrazne podiel žien, ktoré programovo nechcú mať žiadne dieťa - prečo?

Graf 1: Vývoj pôrodnosti v populácii Slovenska v období 1950 - 2013

Graph 1: The development of birth rate in Slovak population from 1950 to 2013

Zdroj: Štatistický úrad Slovenskej republiky, 2014

Sobášnosť, rozvodovosť a potratovosť

Podstatnú časť druhej demografickej revolúcie predstavujú zmeny v rodinnom správaní a posun v systéme hodnôt. Pre väčšina príslušníkov tej istej generácie sa stal zaužívaným prehľadný scenár - po získaní vzdelania resp. kvalifikácie neuzavrieť sobáš a nemať rýchlo dieťa prípadne deti, alebo dokonca ich nemať vôbec. Prvá polovica deväťdesiatych rokov bola obdobím intenzívneho znižovania sobášnosti. Vstup do manželstva v nízkom veku najmä vo vekovej skupine 20 - 24 rokov stratil predchádzajúcu príťažlivosť zaužívaného scenára v socializme t.j. po získaní vzdelania a kvalifikácie uzavrieť sobáš a rýchlo mať dve deti. Tento pokles sa v nasledujúcom období zmiernil, ale aj napriek tomu bol v roku 2001 štatisticky evidovaný historicky najnižší počet sobášov na Slovensku (23 795). Zhruba do polovice šesťdesiatych rokov minulého storočia sa priemerný vek snúbencov znižoval, potom sa zastavil na dosť nízkej úrovni pri vysokom podiele príliš mladých manželstiev (Kučera, 1988). Od deväťdesiatych rokov postupne dochádzalo k odkladaniu sobášov do vyššieho veku (priemerný vek snúbencov sa prirodzene zvyšoval - napr. v roku 2013 32,9 u mužov a 29,9 u žien), alebo k partnerskému spolužitiu bez uzatvorenia manželstva.

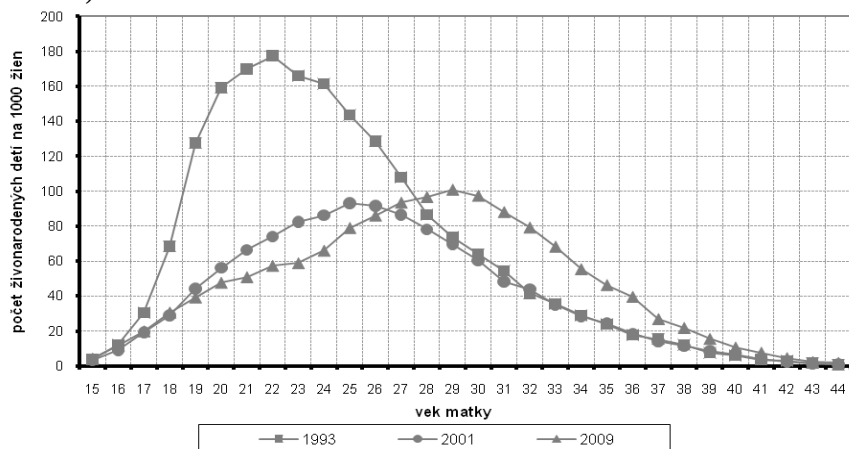
Populácia Slovenska, ako by sa i v reprodukčnom chovaní chcela veľmi rýchlo prispôbiť západným krajinám, kde sa kladie podstatne väčší dôraz na vlastnú sebarealizáciu. Klesol kredit manželstva a to aj napriek dominantnej kresťansko - katolíckej hodnotovej orientácie obyvateľstva, pričom časť populácie ho nepovažuje za nutný ani pre výchovu detí.

Nízke hodnoty hrubej miery sobášnosti v ostatných piatich rokoch (na úrovni 4,7 až 4,9 ‰) alebo úhrnnej plodnosti (1,3 až 1,4) odrážajú prudkú zmenu vonkajších podmienok u populácie, ktorá sa ženila resp. vydávala pred rokom 1989 evidentne mladšia. Vstup do manželstva v nízkom veku stratil predchádzajúcu príťažlivosť. Znížila sa taktiež úroveň sobášnosti rozvedených. S postupom času aj na Slovensku dochádza k zmenám v spôsobe formovania rodín, kde prebieha rozhodujúca časť reprodukcie obyvateľstva. Okrem tradičnej rodiny je zrejмый život bez manželského partnera (s dieťaťom, či bez neho), programovo bezdetné manželstvá („dobrovoľná“ bezdetnosť sa stáva čoraz významnejšou), faktické manželstvá v podobe kohabitácií a homosexuálne spolužitia (či už i manželské?). Populácia, ak sa žení resp. vydáva tak prevažne vo vekových skupinách 25 - 29 a 30 - 34 rokov. Neskoršie časovanie sobášov znamená zníženie plodnosti mladých žien (graf 2). So sobášom už nedochádza automaticky k založeniu rodiny. Interval medzi sobášom a prvým pôrodom zostáva relatívne dlhý.

Rozvodovosť vnímame ako závažný socio - patologický jav, ktorý má okrem iného negatívny vplyv na reprodukciu, stabilitu rodiny a výchovu detí. Ako uvádza Kučera (2008) v transformačnom období sa predpokladalo, že zníženie intenzity sobášnosti a posun sobášneho veku (t.j., že do manželstva budú vstupovať vyzretejší snúbenci) sa prejaví pozitívne v znížení úrovne rozvodovosti. Úhrnná rozvodovosť naopak vzrástla takmer o polovicu. Rozvodom končí v súčasnej dobe približne každé druhé manželstvo, a to najčastejšie v 4. a 5. roku jeho trvania. Od roku 1990 do roku 2013 sa relatívna miera rozvodovosti pohybovala na úrovni 1,6 ‰ až 2,4 ‰. Počet rozvodov sa zvýšil z 9,0 tis. až na 12,7 tis. v roku 2006. Významný vzrast zaznamenal index rozvodovosti, čo súviselo s vývojom sobášnosti. Pokiaľ v roku 1990 pripadalo na 100 sobášov 22 rozvodov, od roku 2005 je ich viac ako 40. Z pohľadu vekových intervalov je dosahovaná najvyššia rozvodovosť vo veku 25 - 29 rokov u žien a 30 - 34 rokov u mužov. Najčastejšou príčinou vedúcou k rozvratu manželstva je dlhodobá u oboch partnerov rozdielnosť pováh, názorov a záujmov (v roku 2013 takmer u 63 % rozvodov). U mužov nasleduje nevera, ostatné príčiny a alkoholizmus, u žien ostatné príčiny, ďalej argument, že súd nezistil zavinenie a nevera.

Graf 2: Špecifické miery plodnosti v populácii Slovenska vo vybraných rokoch (1993, 2001 a 2009)

Graph 2: Specific fertility rates in Slovak population in selected years (1993, 2001 and 2009)

Zdroj: Štatistický úrad Slovenskej republiky, 2010

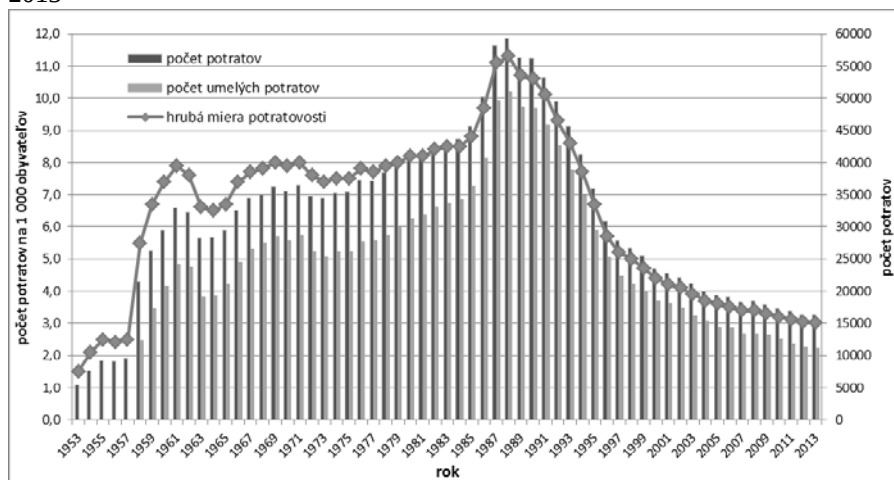
Na rozdiel od sobášnosti a rozvodovosti sa vývoj potratovosti niesol v pozitívnom duchu, i keď paradoxne neovplyvnil prudký pokles pôrodnosti a plodnosti v transformačnom období. Do roku 1989 vysoká potratovosť ako uvádza Vereš (1991) bola zákonitým rysom populačnej situácie v krajinách reálneho socializmu, kde medzi úrovňou potratovosti a štátnym zriadením (s ateistickou propagandou) bola nesporne úzka súvislosť. Od roku 1990 je zrejmy výrazný úbytok umelých prerušení tehotenstva. Kým v uvedenom roku ich bolo 48,4 tis., v roku 2013 11,1 tis. (graf 3 a tab. 2). Rozhodujúcou a bezprostrednou príčinou takejto zmeny je najmä rozšírenie moderných antikoncepčných techník a ich podstatne ľahšia dostupnosť, ale nemôžeme opomenúť ani obecnější názor o oslabení vôle k rodičovstvu, ktorý by si zaslužil podrobnejšiu analýzu, či už demografickú resp. sociologickú.

Aj napriek silnej pozícii katolíckej cirkvi v spoločnosti je jej vplyv v podobe protipotratových snáh skôr symbolický, pričom sa ním riadia len najaktívnejší katolíci, prípadne katolícki politici.

Smerovanie potratovosti možno považovať za jednoznačne priaznivé. Zároveň to znamená, že pre ďalší vývoj úrovne plodnosti strácajú zmeny v úrovni potratovosti na význame.

Graf 3: Vývoj potratovosti v populácii Slovenska v období 1950 - 2013

Graph 3: The development of abortion rate in Slovak population from 1950 to 2013

Zdroj: Štatistický úrad Slovenskej republiky, 2014

Úmrtnosť

Úmrtnostné pomery podmieňujú obecné endogénne a exogénne faktory (Casseli, Vallin, Wunsch, 2006). Endogénne faktory sú v zásade neovplyvniteľné, ich pôsobenie podlieha väčšinou nie príliš výrazným zmenám a pôsobia spontánne. Za pozorovanými zmenami stoja skôr faktory exogénne - úroveň poskytovanej zdravotnej starostlivosti, kvalita životného prostredia a životný štýl, ktorými možno priamo ovplyvniť zdravotný stav obyvateľstva. Na tomto mieste nie je účelné detailnejšie rozoberať, či už poskytovanú zdravotnú starostlivosť resp. jednotlivé zložky prírodného prostredia. Životný štýl ako uvádza Podolák (1996) predstavuje široké spektrum veľmi rozmanitých vplyvov a to od stravovacích návykov, cez pracovný čas a meniacu sa intenzitu jeho využitia, voľný čas a najmä spôsob jeho trávenia, až po ďaleko väčšie množstvo finančne podmienených stresov. Podľa Vereša (1992) celkový spôsob trávenia voľného času je iracionálny, čo vedie k vzniku ďalších stresových situácií.

V období 1990 - 2013 vzrástla stredná dĺžka života pri narodení u mužov o 6,3 na 72,9 rokov, u žien o 4,2 na 79,6 rokov. O niečo sa znížil predchádzajúci pomerne značný rozdiel medzi oboma pohlaviami, i keď stále len na 6,7 rokov. Pritom vo veku 65 rokov predstavovalo predĺženie očakávanej priemernej dĺžky života u mužov 2,4 rokov a u žien 2,5 rokov (vypočítané hodnoty 14,7 resp. 18,2). Vysoký „dlh“ zo štyridsaťročnej stagnácie najmä u mužov sa však nepodarilo

splatiť ani behom nasledujúcej generácie. Dojčenská úmrtnosť sa udržiava na úrovni len málo nad 5 ‰, novorodenecká nad 3 ‰. V súčasnosti zomrelé deti do jedného roka predstavujú len 0,6 ‰ počtu zomrelých.

Tab. 2: Vývoj základných ukazovateľov sobášnosti, rozvodovosti a potratovosti v populácii Slovenska v období 1990 - 2013 (vybrané roky)

Table 2: The development of basic marriage, divorce and abortion indicators in Slovak population from 1990 to 2013 (selected years)

Rok	Sobášnosť ¹⁾	Rozvodovosť ²⁾	Rozvodový index	Umelé potraty ³⁾	Potraty ³⁾
1990	7,6	1,7	21,9	86,2	70,2
1995	5,1	1,7	32,7	82,0	58,4
2000	4,8	1,7	35,8	78,3	42,8
2005	4,9	2,1	44,2	74,6	35,5
2010	4,7	2,2	47,3	73,1	28,5
2013	4,7	2,0	42,9	67,9	29,8

1) počet sobášov na 1 000 obyvateľov

2) počet rozvodov na 1 000 obyvateľov

3) v ‰

4) na 100 živonarodených

Zdroj: Štatistický úrad Slovenskej republiky, 2014

V poklese intenzity úmrtnosti malo najväčší vplyv zníženie počtu zomrelých na choroby obehovej sústavy, menej na nádory. V roku 2013 predstavovali spoločne tieto skupiny príčin smrti u mužov 72,3 ‰ a u žien 79,8 ‰ z úhrnu zomrelých. Podľa štúdie Burcinu, Kučeru (2008) klesala od roku 1990 štandardizovaná miera odvrátiteľnej úmrtnosti a jej podiel v celkovej úmrtnosti osôb vo veku do 75 rokov. Aj napriek tomu je svojím zastúpením stále ešte vysoká (napr. v roku 2006 predstavovala u mužov 54 ‰ a u žien 57 ‰ zomrelých).

Na konci roku 2013 mala Slovenská republika 5,42 mil. obyvateľov, teda v podstate približne rovnaký počet ako v roku 1990, ale až o 1,93 mil. viac než v roku 1950. Deväťdesiate roky minulého storočia sa vyznačovali znižovaním prirodzených prírastkov, v období 2001 - 2003 sme zaznamenali úbytky obyvateľstva prirodzenou menou a vzápätí nevelký vzostup najmä v rokoch 2009 (8,3 tis.) a 2011 (8,9 tis.). Úbytok sťahovaním bol zrejmy len na začiatku deväťdesiatych rokov, ako dôsledok rozdelenia spoločného štátu. Následné prírastky sťahovaním boli nevyrovnané a skôr málo výrazné, ale napr. v rokoch 2001 až 2003 eliminovali hroziaci celkový úbytok obyvateľstva Slovenska. V roku 2008 prekročil migračný prírastok hranicu 7 tis. osôb, v roku 2013 bol na úrovni 2,4 tis. osôb (prísťahovaní boli najmä z Česka - 1,1 tis., z Veľkej Británie - 0,6 tis. a Maďarska - 0,4 tis., vysťahovaní smerovali najmä do Česka - 0,9 tis., Rakúska - 0,6 tis. a Veľkej Británie - 0,3 tis.). Registrácia zahraničného sťahovania vzhľadom

na len čiastočne evidovanú emigráciu občanov Slovenskej republiky (splnenie si odhlasovacej povinnosti pri zmene trvalého pobytu) je nespoľahlivá (tab. 3).

Tab. 3: Vývoj základných ukazovateľov úmrtnosti a prírastkov obyvateľstva Slovenska v období 1990-2013 (vybrané roky)

Table 3: The development of basic mortality and population increase indicators in Slovak population from 1990 to 2013 (selected years)

Rok	Úmrtnosť ¹⁾	Dojčenská úmrtnosť	Prirodzený prírastok	Saldo sťahovania	Celkový prírastok
1990	10,3	12,0	4,8	-0,4	4,4
1995	9,8	11,0	1,6	0,5	2,1
2000	9,8	8,6	0,4	0,3	0,7
2005	9,9	7,2	0,2	0,6	0,8
2010	9,8	5,7	1,3	0,6	1,9
2013	9,6	5,5	0,5	0,4	0,9

¹⁾ počet úmrtí na 1 000 obyvateľov

Zdroj: Štatistický úrad Slovenskej republiky, 2014

Veková štruktúra

Veková štruktúra patrí k tým znakom populácie Slovenska, ktoré prešli v transformačnom období výraznou zmenou. V podstate kopíruje prebiehajúci demografický režim s relatívne stabilnými hodnotami úmrtnosti, nevýrazným saldom zahraničnej migrácie a predovšetkým vývojom pôrodnosti a plodnosti dosť hlboko pod úrovňou prostej reprodukcie. Zvýšením počtu a podielu starších ľudí sa prehĺbilo starnutie populácie. Zatiaľ čo v roku 1950 predstavovalo zastúpenie detí vo veku do 15 rokov až 28,9 %, v roku 1990 to bolo ešte 25,1 %, ale koncom roku 2013 už len 15,3 %. Naproti tomu podiel osôb 65 ročných a starších vzrástol od roku 1990 z 10,4 % na 13,5 % (absolútne z 552 tis. na 733 tis.). Rokom 1990 zahájený trend „dobiehania“ detí staršími ľuďmi kontinuálne pokračuje, pretože hranicu 65 rokov prekračujú početne silné generácie narodené v povojnových resp. v päťdesiatych rokoch minulého storočia.

Priemerný vek obyvateľstva dosiahol v roku 2013 hodnotu 39,6 roka, čo je historické minimum. Oproti roku 1990 populácia Slovenska zostarla o 6 rokov. Mimoriadne dynamické je zvyšovanie indexu starnutia v súvislosti s kumuláciou efektu nízkej plodnosti a predlžovania ľudského života (tab. 4).

Zatiaľ ešte nepatrí populácia Slovenska v rámci Európy k tým starším, ale podľa výsledkov stredného variantu prognózy obyvateľstva do roku 2060 autorov Bleha, Šprocha, Vaňo (2013) by sa k nim mohla po roku 2030 postupne približovať. Totiž vo veku nad 65 rokov by v tej dobe mohla byť približne 1/5 nášho obyvateľstva.

Efekt starnutia populácie sa prirodzene premieta aj do ekonomického vývoja. Počet ľudí v produktívnom veku (18 - 62 rokov) už tri roky po sebe klesá a táto tendencia sa očakáva aj v rokoch nasledujúcich. Perspektívne táto skutočnosť bude pomáhať pri znižovaní nezamestnanosti. Napríklad v roku 2013 klesol počet ľudí v produktívnom veku medziročne absolútne o 19 tis., čo by teoreticky malo znížiť nezamestnanosť o necelý jeden percentuálny bod.

Tab. 4: Vývoj základných ukazovateľov vekovej štruktúry populácie Slovenska v období 1990 - 2013 (vybrané roky)

Table 4: The development of basic indicators of the age structure of Slovak population from 1990 to 2013 (selected years)

Rok	0 - 14 ¹⁾	65 +	Priemerný vek	Index starnutia
1990	25,1	10,4	33,6	41,4
1995	22,3	10,9	34,5	49,2
2000	19,2	11,5	36,0	59,8
2005	16,6	11,7	37,4	70,7
2010	15,3	12,4	38,7	80,0
2013	15,3	13,5	39,6	88,3

¹⁾ v percentách

Zdroj: Štatistický úrad Slovenskej republiky, 2014

Záver

S rozvojom spoločnosti a jednotlivca sa presadzuje skôr nemysliteľná tolerancia všetkých typov reprodukčného i rodinného správania charakteristických pre západnú civilizáciu (ležime na jej východnom rozhraní). V populačnom vývoji Slovenska nachádzame rysy síce typické pre uvedenú civilizáciu, ale i napriek tomu čiastočne modifikované. S istou dávkou sentimentu môžeme povedať - „prajeme si modernizáciu, ale v žiadnom prípade nie westernizáciu“.

Predmetná problematika nám umožňuje zreteľne vymedziť dva modely demografického správania. Ten starší (ešte doznievajúci začiatkom 90. rokov) a nový model, ktorý nastolili početnejšie generácie žien, narodené v 70. rokoch (v období natalitnej vlny). Ako sa táto koexistencia premietla do reality posledného štvrtstoročia je čitateľné z príslušných štatistík. Ďalšie predlžovanie napr. ľudského života, posuny vekových skupín a predpokladaná stagnácia úrovne plodnosti bude logickým dôsledkom trendov, založených v 90. rokoch minulého storočia prudkým znížením úrovne plodnosti a miernym poklesom úrovne úmrtnosti. Predpokladaná zvýšená imigrácia bude môcť úbytky počtu obyvateľov Slovenska (približne po roku 2030) a jeho starnutie len spomaľovať.

Príspevok bol spracovaný v rámci projektu GAPF 2/01/2014.

Literatúra

- ALEŠ, M. 1995. Několik úvah po čtyřech letech. In *Demografie*. ISSN 0011 - 8265, 1995, roč. 37, č. 2, s. 77-86.
- BLEHA, B. – ŠPROCHA, B. – VAŇO, B. 2013. *Prognóza populačného vývoja Slovenskej republiky do roku 2060*. Bratislava: INFOSTAT (Výskumné demografické centrum), 2013. 81 s. ISBN 978-80-89398-23-2.
- BURCIN, B. – KUČERA, T. 2008. Strukturální změny úmrtnosti v českých zemích a na Slovensku mezi roky 1991 a 2006. In *Demografie*. ISSN 0011-8265, 2008, roč. 50, č. 3, s. 173-185.
- CASELLI, G. – VALLIN, J. – WUNSCH, G. 2006. *Demography: Analysis and Synthesis*. London: Elsevier.
- FIALOVÁ, L. 1998. Česká republika v kontexte európskeho demografického vývoja dříve a dnes. *XXVIII. konference České demografické společnosti „Současné trendy a vzorce demografického chování - Evropa a my“* (20.květen 1998). In *Demografie*. ISSN 0011-8265, 1998, roč. 40, č. 4, s. 247-280.
- KUČERA, M. 1988. Československo 1918 - 1988. In *Demografie*. ISSN 0011-8265, 1988, roč. 30, č. 1, s. 3-9.
- KUČERA, M. 2008. Padesát let hodnocení populačního vývoje České republiky. In *Demografie*. ISSN 0011-8265, 2008, roč. 50, č. 4, s. 230-239.
- MARENČÁKOVÁ, J. 2006. Reprodukčné a rodinné správanie obyvateľstva Slovenska po roku 1989 z časového a priestorového aspektu. In *Geografický časopis*. ISSN 1335-1257, 2006, roč. 58, č. 3, s. 197-223.
- PODOLÁK, P. 1996. Vývoj obyvateľstva na Slovensku v r. 1989 - 1994. In *Geografický časopis*. ISSN 1335-1257, 1996, roč. 48, č. 1, s. 35-45.
- POTANČOKOVÁ, M. 2009. Odkladanie materstva do vyššieho veku na Slovensku vo svetle štatistických a kvalitatívnych dát. In *Bleha, B. ed. Populačný vývoj Slovenska na prelome tisícročí - kontinuita či nová éra?* Bratislava: Geografika, 2009, s. 39-61. ISBN 978-80-89317-11-0.
- ŠTATISTICKÝ ÚRAD SLOVENSKEJ REPUBLIKY. 2010. *Štruktúry a pohyb obyvateľstva SR*. Bratislava, 2010.
- ŠTATISTICKÝ ÚRAD SLOVENSKEJ REPUBLIKY. 2014. *Vývoj obyvateľstva v Slovenskej republike a krajoch v roku 2013*. [online]. Bratislava, 2014, 147 s. [cit. 2014-09-15]. Dostupné na internete: <http://slovak.statistics.sk/wps/portal/34088904-636e-4f0a-991b-d3674b81591b/>. ISBN 978-80-81-21.
- STATISTICKÝ ÚRAD SLOVENSKEJ REPUBLIKY. 2014. *Pohyb obyvateľstva v Slovenskej republike v roku 2013 (Pramenné dielo)*. [online]. Bratislava, 2014, 170 s. [cit. 2014-09-17]. Dostupné na internete: <http://slovak.statistics.sk/wps/portal/2d8d1fe0-c835-4043-949e-86f4d6cda3fd/>.
- VEREŠ, P. 1991. Několik úvah o současném a budoucím populačním vývoji. In *Demografie*. ISSN 0011-8265, 1991, roč. 33, č. 2, s. 97-105.
- VEREŠ, P. 1992. Současné trendy úmrtnosti. *XXII. demografická konference*

ČSDS "Demografické postavení Československa v rámci Evropy a světa". In *Demografie*. ISSN 0011-8265, 1992, roč. 34, č. 1, s. 27-29.

POPULATION OF SLOVAKIA AFTER A QUARTER OF CENTURY OF TRANSFORMATION

Summary

With the development of society and an individual, all types of reproductive and family behaviour, which were previously unimaginable, but now, typical for western civilization (we are located on its eastern interface) are being pushed through. In the population growth of Slovakia we can find some features which are typical for that civilization, but despite of that they are partially modified. We can say, with a certain amount of sentiment, "we wish for modernization, but in no case westernization".

Every economic transformation is associated with the recession, reduced real incomes and increased costs, even those of raising children, which inevitably leads to changes in the demographic behaviour of the population. The end of the century was marked by the above mentioned process, which meant continuous decrease in the number of births and a significant fall in relative reproductive indicators of Slovak population.

The first half of the nineties was a period of intense decrease in marriage rate. Entering the marriage at an early age, especially in the age group of 20-24 year olds, lost its previous appeal of a conventional socialist scenario, i.e. after obtaining the education and qualifications one should get married quickly and have two children.

Unlike marriage and divorce, the development of abortion rate was carried out on a positive note, though paradoxically, it did not affect the sharp decline in fertility and birth rates in the transition period. Its direction can be considered as clearly positive. This also means that for the further development of the level of fertility, the changes in the level of abortion rate lose their importance.

In the period of 1990 - 2013, the average life expectancy increased in births. The high "debt" of forty-year stagnation, particularly in men, failed to be repaid even during next generation. Infant mortality is maintained similarly like the neonatal mortality on a favourable level.

The age structure belongs to a group of features of the Slovak population that underwent a significant change during the transition period. The aging of population was deepened by an increased number and proportion of older people. 1990 started the trend of "catching" children by older people and it still continues because numerically strong generations, born in the post war fifties of the last century, exceed the limit of 65.

This topic allows us to clearly define two models of demographic

behaviour, the older one (fading away in early 90s) and a new model, which was raised by more numerous generations of women born in the 70s (in the era of a natality wave). How was this coexistence reflected in reality of the last quarter-century is apparent from the statistics. Further extensions of e.g. human life, the shifts of age groups and predicted stagnation in the level of fertility will be a logical consequence of the trends established in the 90s of the last century by a sharp reduction in fertility levels and a slight decrease in the level of mortality. Estimated increased immigration will be able to slow down the loss of the population of Slovakia (approximately after 2030) and its aging.

Mgr. Miloš Bačík, PhD.

Katedra geografie, Pedagogická fakulta, Katolícka univerzita v Ružomberku
Hrabovská cesta 5512/1A, 034 01 Ružomberok
E-mail: milos.bacik@ku.sk

GEOPOLITICKÁ POZÍCIA SLOVENSKA V EÚ

Radoslava Brhlíková

Abstract

The article deals with the issue of geopolitical position of the Slovak republic within the European Union. The aim is to analyse the position of Slovakia during past 25 years after the changes of political regime in East Central Europe.

Keywords: Slovak Republic, membership, European Union, geopolitical position

Úvod

Vo všeobecnosti sa uvádza, a je to do určitej miery už obohrané klišé, že výsledkom hybernácie studenej vojny po roku 1989 bola zmena nielen geopolitickej mapy Európy, ale i geopolitických vzťahov vo svete. Berie sa to ako všeobecne daný fakt, pričom je zrejmé, že rozpad Sovietskeho zväzu spôsobil jednak úžas, keďže to nikto neočakával, jednak pocit triumfu, keďže to potvrdzovalo – aspoň v 90tych rokoch - nečakané víťazstvo liberálnej demokracie a kapitalistickej ekonomiky a zároveň spôsobilo obrovský geopolitický chaos, keďže Versailleský systém obnovený nebol. Stredoeurópske krajiny deklarovali svoj „návrat do Európy“, pričom tento návrat bol sprevádzaný procesmi konvergenzie a integrácie, ale aj divergencie a dezintegrácie. Na mape Európy sa zrazu objavili nové jednotky ako Slovensko, Česká republika, Slovinsko, Chorvátsko či Ukrajina alebo zjednotené Nemecko. Na jednej strane sa Európa integruje v jeden celok, pričom sa táto integrácia javí ako vše objímajúca, zahrňujúc západnú, strednú i východnú Európu, na strane druhej sa stretávame s tendenciami vedúcimi k dezintegrácii, rozpadu, konfliktu a občianskej vojne – Belgicko, Škótsko, Katalánsko, bývalá Juhoslávia, Ukrajina.

V podobe rozšírenej EÚ vznikol nový geopolitický priestor s viac ako 500 miliónmi obyvateľov, deklarujúci sa za silného geopolitického aktéra. Jeho vnútorná štruktúra, jeho pôsobenie a pozícia sa v Eurázijskom geopolitickom priestore menia a kľúčovými geopolitickými tlakmi sa stali geopolitické pôsobenie či tlak USA, geopolitické pôsobenie Ruska a islamu. Rozšírená EÚ sa priblížila k trom základným kritickým pásom či ohniskám konfliktov a vytvorila široké nárazníkové pásy s islamskými štátmi Blízkeho a stredného východu v jednom smere a Ruskou federáciou v druhom smere (Krejčí, 2009). V oboch týchto oblastiach dochádza ku konfrontáciám a politickým otrasom, čo vplýva i na bezpečnosť Európy.

Práve rozšírenie EÚ a NATO smerom na východ sa najviac podpísalo na zmenách politickej mapy Európy, ktorú určovali dohody z Jalty z roku 1945, ako aj

jej bezpečnostného prostredia. Spolu so zjednotením Nemecka sa takto geopolitická rovnováha zmenila v prospech Berlína, respektíve Bruselu a v neprospech Moskvy a vytvoril sa hospodársky priestor, ktorého hnacou silou je kapitál, hľadajúci vyššie zhodnotenie, no zároveň vnášajúci hlboké nerovnosti do predtým relatívne stabilných a rovnostárskych spoločností.

Geopolitická pozícia Slovenska

Pozícia Slovenska v geopolitickom priestore EÚ je daná veľkosťou jeho teritória, populácie a výškou HDP. Podčiarkuje ju jeho členstvo v EÚ, NATO a Schengenskom priestore. Takisto dôležitú rolu hrá fakt, s kým susedí a aké železničné a cestné koridory, plynovody a ropovody cez jeho územie prechádzajú. Podľa Krejčího sa krajiny, ako je Slovensko, na formovaní rozhodujúcich ukazovateľov rovnováhy svetového či európskeho politického systému nepodieľajú. Skôr sú súčasťou vzťahov mocností. Prinajlepšom sa takéto štáty môžu pokúsiť získať vplyv v medzinárodnej organizácii, no toto členstvo vlastne znamená podriadenie sa doktríne takejto organizácie, respektíve jej silnejších členov (Krejčí, 2009). V rámci NATO je to nepochybne zahraničná politika USA a v rámci EÚ kolidujúce záujmy Nemecka, Francúzska a Veľkej Británie.

Z toho vyplýva, že geopolitické miesto i úloha Slovenska je určovaná touto jeho pozíciou v mocenských svetových a európskych vzťahoch a mechanizme rovnováhy síl. Slovensko vždy ležalo na križovatke mocenských záujmov európskych mocností – Nemecka a Ruska – a od ich politickej orientácie a záujmov sa odvíja i jeho zahraničnopolitická orientácia. Dnes sú rozhodujúcimi činiteľmi, ovplyvňujúcimi postavenie a utváranie jeho geopriestoru mocenské záujmy tak USA a Ruska ako i geopolitické aktivity európskych mocností – Nemecka a Francúzska.

USA sú prítomné v Európe prostredníctvom NATO a vojenských základní v Nemecku a ich jediným porovnateľným geostrategickým partnerom či rivalom je Rusko, čo sa prejavuje na snahe USA priblížiť sa k nemu prostredníctvom rozmiestnenia vojenských jednotiek čo najbližšie k jeho hraniciam – Poľsko, pobaltské štáty. Rusko sa tomu prirodzene bráni a pokúša sa nastolenú situáciu zvrátiť cez návrat k modelu Heartlandu a Rimlandu, teda Ruska ako stredu Ázie a Európy, kde je Európa vnímaná ako polostrov Heartlandu. Akýkoľvek tvrdý postup USA a NATO vedie k snahe Ruska oslobodiť Rimland od atlantickej prítomnosti USA, aby sa mohol prirodzene spojiť s pevninským blokom vedeným Ruskom, k čomu môže do budúcnosti poslúžiť Eurázijská únia a k budovaniu osi Moskva – Peking a bloku Rusko – Čína – India – Irán. Slovensko sa tak ocitá v strede tohto stretu a nie je v jeho záujme konfrontácia ani s Ruskom, ale ani s partnermi v Európe. V tomto kontexte je pre Slovensko kľúčová Ukrajina – záujemca o vstup do EÚ a NATO a nárazníková zóna či opona medzi ním, respektíve Schengenom a Ruskom. Ukrajina ako východný sused Slovenska,

s ktorým ma 95 km dlhú hranicu, predstavuje na eurázijskej šachovnici významný priestor. Je významným geopolitickým ohniskom, bez ktorého sa síce Rusko môže uchádzať o imperiálny status, ale len ako ázijský štát. Preto je pre Rusko dôležitým priestorom, cez ňu sa Rusko dostáva nielen do Európy ale i do oblasti Čierneho mora a Stredomoria (Brzezinsky, 1999). Ukrajina je dôležitá i pre krajiny V4 a teda i Slovensko, keďže sa nachádza priamo v nárazníkovom pásme, na čiare dotyku.

Nová geopolitická pozícia a funkcie Slovenska je kauzálna spojená s jej integráciou. Pôsobia na seba dve tendencie, ktoré výrazne ovplyvňujú i Slovensko: na jednej strane prechod Európanov od geopolitiky uzatvorených spoločností, štruktúrovanej podľa antagonistického vzťahu s hrou s nulovým súčtom, na strane druhej úsilie Európanov o geopolitiku otvorených spoločností s presadzovaním hry sily na rôznych úrovniach, až k tendencii komplexnej (moderná európska identita, ekonomická, kultúrna a politická) integrácii, teda zániku národných štátov. Vyvoláva to pochybnosti a diskusiu o samotných geopolitických hraniciach Európy, ktoré sú zatiaľ neisté a pohyblivé, veď článok 49 Zmluvy hranice EÚ presne nedefinuje a teoreticky je možné definíciu európskej krajiny, ktorá spĺňa podmienky zadefinovať flexibilne. Ide o proces „dobrovoľného“ budovania novej Európy. Integrácia do EÚ z geopolitického hľadiska nie je len procesom rozširovania. Je to proces, ktorý po geopolitickom završení integrácie celej Európy zásadne posilní a ovplyvní jej miesto a úlohu v globálnej geopolitickej štruktúre, posilní jej geopolitickú pozíciu a funkcie v Eurázijskom geopolitickom priestore. Bude to mať vplyv i na zmenu geopolitického postavenia Európy v americko-európskom geopolitickom priestore, čo sa USA snažia zvrátiť dohodou TTIP.

Vstup Slovenska do EÚ sa nie vždy javí ako rozhodujúci faktor zaistenia jeho národných záujmov. Európska únia by zároveň mala ochraňovať Slovensko i pred následkami globalizácie. Pre Európu je Slovensko spolu s ostatnými krajinami V4 dôležitou nárazníkovou zónou medzi tromi vyššie uvedenými geopolitickými tlakmi, pričom podľa Z. Brzezinského sa ukazuje, že Slovensko nielen že nie je geostrategickým hráčom, ale ani geostrategickým ohniskom (Brzezinsky, 1999), keďže hlavná geopolitická os v Európe postupuje po línii Paríž, Porýnie (Düsseldorf, Essen, Duisburg, Dortmund), Berlín, Varšava, Minsk a Moskva a vedľajšia sleduje líniu od Porýnia cez Mníchov, Viedeň, Budapešť, Sofia až do tureckého Istanbulu. Slovensko sa nachádza na východnej geopolitickej hranici EÚ, ktorá je kritickým pásmom pravdepodobných geopolitických konfliktov, čo potvrdzuje súčasné dianie na Ukrajine (Brzezinsky, 1999). Zároveň je hranicou medzi civilizáciami, ako to zadefinoval Huntington.

Hoci Slovensko z geopolitického hľadiska nie je významným geopolitickým aktérom, spolu s krajinami V4, a najmä v súvislosti s integráciou do európskych a transatlantických štruktúr, sa spolupodieľa na zásadnej geopolitickej premene Európy. Európa vďaka tomu nadobúda výraznejšiu geopolitickú moc a silu, zvyšuje si svoju geopolitickú pozíciu nielen vo vzťahu k Východu, ale

i ostatným globálnym geopolitickým aktérom. Európa nastúpila na cestu výrazného vyvažovania síl. Rastie jej relatívna samostatnosť, uvažuje o myšlienke vytvorenia vlastných obranných a bezpečnostných štruktúr (vrátane vojenských). Z geopolitického hľadiska Európa má voľný prístup k Atlantickému oceánu, uvoľňuje sa jej cesta ku geopolitickému ovládaniu Stredozemného mora, Čierneho mora, Baltského mora, Severného mora a Barentsovho mora. Posilňuje sa jej pozícia nielen ako kontinentálnej, ale i námornej moci ako to zadefinovali Spykmana a Cohena (Hepple, 1986).

Záver

Slovensko sa teda postupne včlenilo do európskych geopolitických štruktúr. Jeho pozícia je daná členstvom v EÚ, NATO a Schengene. Jeho miesto a úloha je však určená tým, že nemá dostatok moci a sily na to, aby určovalo alebo väčšou mierou ovplyvňovalo vytváranie európskej rovnováhy, v medzinárodných mocenskopolitických vzťahoch sa hlasy demokraticky nerátajú, ale zatiaľ vážia. Váha hlasu je daná mocou a silou štátu a po rozdelení ČSFR vstúpilo do európskeho geopolitického priestoru ako geopolitické minimum štátnosti, má malú vojenskú moc, disponuje malým domácim hospodárskym produktom, má malú geopolitickú a geostrategickú hodnotou priestoru, na ktorom sa nachádza.

Takmer priamy dopad by pre Slovensko malo, keby sa existujúce konfrontačné vzťahy posunuli k hre s nulovým číslom. Nebolo by však racionálne, keby bolo chápané ako priestor, krajiny „nikoho“ alebo „všetkých“, ako priestor stretávania sa a vyrovnávania mocenskopolitických tlakov, ako východná periféria západu, alebo ako západná periféria východu. Na druhej strane by však mohlo byť pre Európu i Slovensko prospešné, ak by sa oddelili súperiace centrá a znížilo ich napätie.

Príspevok bol spracovaný v rámci projektu VEGA 2/0188/11 Zahraničná politika SR a perspektívy začlenenia Vyšehradskej skupiny do regionálnej stratégie EÚ.

Literatúra

- BRZEZINSKY, Z. 1999. *Velká šachovnice*. Mladá fronta. Praha, 1999.
- HEPPLE, L. W. 1986. *The revival of geopolitics* [online]. Bristol, 1986. [cit. 9. 10. 2014]. Dostupné na internete: http://www.elsevierscitech.com/pdfs/JPGQ/1986_The_revival_of_Geopolitics.pdf
- IŠTOK, R. – KOZIAK, T. – HUDEČEK, T. – MATTOVÁ, I. 2010. *Geopolitika, globalistika, medzinárodná politika*. Prešov: Grafotlač, 2010. 357 s. ISBN 978-80-5550-164-2.
- KREJČÍ, O. 2009. *Geopolitika stredoevropského priestoru – pohľad z Prahy a Bratislavy*. Praha: Profesional Publishing, 2009. 399 s. ISBN 978-80-7431-001-0.

GEOPOLITICAL POSITION OF SLOVAK REPUBLIC WITHIN EU

Summary

Slovakia became a member of the European Union and NATO. Its role and position there is determined however by several main features. It does not have enough power and strength to a greater extent determined or influenced the creation of a European balance in international relations. Its voice is democratically counted, but not weighed. Weight of the voice is given by the power and the force of law. After the split of Czechoslovakia it joined the European geopolitical space with a minimum of geopolitical statehood. It has little military power, has a small domestic product and has a little geopolitical and geostrategic value of the space in which it is located.

Almost a direct impact on Slovakia would be if the current confrontational relationship moved to a zero sum game. However, it would be not rational if it would be perceived as space of "no one" or "everyone", as a space of balancing pressures and east periphery of the West or the west periphery of the East. On the other hand it would be beneficial for Europe and Slovakia if rival centres would separate and reduce their pressure.

Mgr. Radoslava Brhlíková, PhD.

Katedra politológie a európskych štúdií

Filozofická fakulta, Univerzita Konštantína Filozofa v Nitre

B. Slančíkovej 1, 949 01 Nitra

E-mail: rbrhlikova@ukf.sk

VPLYV HOSPODÁRSKEJ KRÍZY NA RODOVÝ MZDOVÝ ROZDIEL A NEZAMESTNANOSŤ NA SLOVENSKU

Katarína Danielová, Viliam Lauko

Abstract

In Slovak Republic, as well as in other European and world countries can be observed a certain disproportion in wages between men and women. Slovakia, despite its small area differs in wages between men and women in different regions. Those disparities vary not only in space but also in time. Our main purpose is to find out whether economic crisis resulted in unemployment and so in gender pay gap in Slovakia. We chose for it period 2001-2013 years. Within period we selected the years 2001, 2007 and 2012. The year 2001 represents the highest unemployment, the 2007 the lowest unemployment and the 2012 the second peak of unemployment caused by the global economic crisis.

Keywords: gender pay gap, economic crisis, unemployment, Slovakia

Úvod

Nerovnaké odmeňovanie mužov a žien za prácu sa objavuje v odbornej literatúre pod názvom rodový mzdový rozdiel (gender pay gap).

Rodový mzdový rozdiel (RMR, GPG) sa vyskytuje tak na Slovensku, ako aj v iných rozvinutých i rozvojových štátoch sveta. Má svoje príčiny a históriu, ktorým sa venujeme v iných príspevkoch (Lauko, Danielová, 2012, Danielová, Lauko, 2012) a ktorým sa venujú najmä sociológovia, ekonómovia, právnici, psychológovia, či aktivistky feministických hnutí (Barošová, 2007, Brožová, 2009, Filadelfiová, 2007, Goldin, 1990, Holubová, 2011, Ňopo, Daza, Ramos, 2011, Pietruchovej, 2011, Waldfogel, 1998, Bruckmüller a Branscombe, 2010 a ďalší).

Cieľom predkladaného príspevku je zistiť, či sa hospodárska kríza prejavila v rodovom mzdovom rozdieli na Slovensku, pričom sa snažíme postihnúť aj možné priestorové rozdiely v jednotlivých regiónoch, reprezentovaných okresmi. Za sledované obdobie sme zvolili roky 2001-2013, pričom sme vybrali hraničné prierezové roky 2001, 2007 a 2012. Rok 2001 reprezentuje najvyššiu nezamestnanosť, rok 2007 naopak najnižšiu nezamestnanosť a rok 2012 zatiaľ druhý vrchol nezamestnanosti vyvolaný svetovou hospodárskou krízou. Posledný rok 2013, za ktorý sme získali údaje, už znamená určitý pokles v nezamestnanosti, čo môže signalizovať oživenie po kríze.

Základné teoreticko-metodologické východiská

Rodový mzdový rozdiel (RMR, GPG) možno definovať ako rozdiel medzi priemernou hrubou mzdou mužského zamestnanca a priemernou hrubou mzdou ženskej zamestnankyne, vyjadrený v percentách mužskej mzdy. Matematicky ho možno vyjadriť nasledovne:

$$GPG = (W_m - W_f) / W_m * 100,$$

kde GPG je rodový mzdový rozdiel, W_m je hrubá hodinová mzda mužského zamestnanca a W_f hrubá hodinová mzda ženskej zamestnankyne.

Pri charakteristike rodových mzdových rozdielov na Slovensku a jeho regiónoch sme vychádzali z voľne dostupných údajov Štatistického úradu Slovenskej republiky a to z Regionálnej databázy. Vzhľadom na to, že sa snažíme porovnať tri vybrané roky v rámci sledovaného obdobia, boli pri nasledujúcich mapách použité jednotné legendy pre roky 2001, 2007 aj 2012 (jednotná legenda pre celkovú nezamestnanosť, jednotná legenda pre rozdiel medzi mužskou a ženskou nezamestnanosťou a jednotná legenda pre rodový mzdový rozdiel).

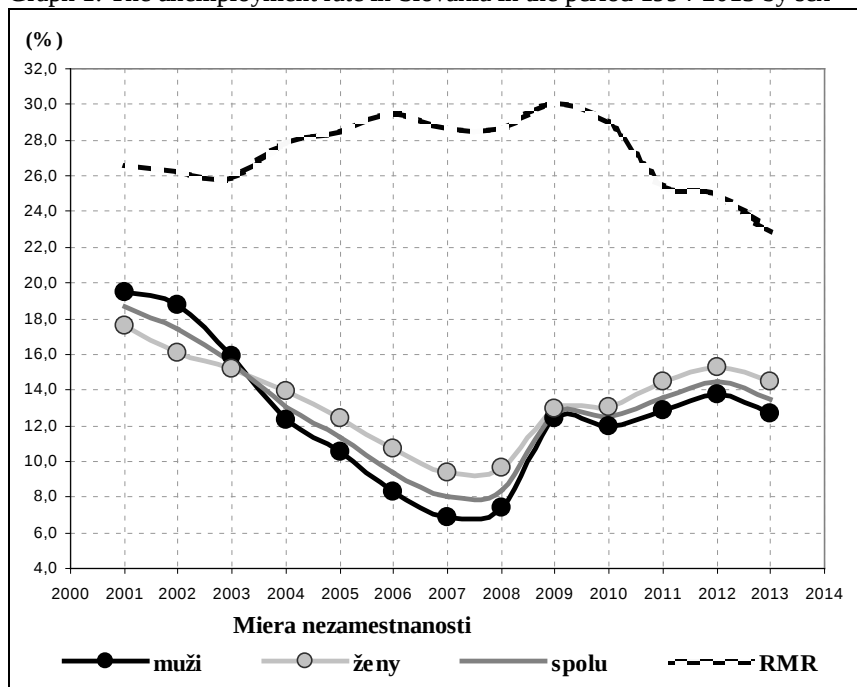
Hospodárska kríza na Slovensku a jej prejav v nezamestnanosti

Ako možno vidieť z grafu 1, rok 2001 predstavoval v sledovanom období najvyššiu nezamestnanosť na Slovensku. Miera nezamestnanosti dosiahla celkovú hodnotu 18,6 %, pričom u mužov 19,5 % a u žien 17,6 %.

Najvyššia miera nezamestnanosti bola v okresoch na juhu stredného Slovenska: Rimavská Sobota – 35,5 %, Revúca – 35,1 % a Veľký Krtíš – 33,8 %. Najnižšia miera nezamestnanosti bola v okresoch Bratislava II – 3,8 %, Bratislava III – 4,1 % a Bratislava IV – 4,1 % (obr. 1). Mužská nezamestnanosť v tomto období prevažovala vo väčšine okresov Slovenska a to úplne v jeho východnej časti. Okresy s prevahou ženskej nezamestnanosti sa vyskytovali len v okresoch najzápadnejšieho a v niektorých okresoch stredného Slovenska. Rodový mzdový rozdiel nadobúdala vyššie hodnoty hlavne v okresoch západného Slovenska, pričom najvyšší bol v okresoch Bratislava IV (41,4 %) a Púchov (39,8 %). Na východe Slovenska extrémnu hodnotu zaznamenal okres Košice II (40,2 %). Napriek tomu, že sa východ Slovenska javil z hľadiska odmeňovania spravodlivejší, najnižšie hodnoty rodového mzdového rozdielu dosahovali skôr okresy stredného Slovenska: Veľký Krtíš – 10,7 %, Partizánske – 13,9 %, Turčianske Teplice – 15,7 % (obr. 1).

Od tohto obdobia miera nezamestnanosti postupne klesala až po hraničný rok 2007, kedy klesla na minimálnu hodnotu 8,0 %, u mužov na 6,9 % a u žien na 9,3 % (graf 1). Najvyššia nezamestnanosť bola opäť v okresoch Rimavská Sobota – 27,1 %, Revúca – 25,8 % a Rožňava – 20,1 % (obr. 2).

Graf 1: Vývoj miery nezamestnanosti v SR v období 1994-2013 podľa pohlavia
 Graph 1: The unemployment rate in Slovakia in the period 1994-2013 by sex

Zdroj: podľa ŠÚ SR, RegDat upravili autori, 2014

Najnižšiu mieru nezamestnanosti nadobúdali okresy Bratislava I, II, III a IV, kde mala zhodne hodnotu 1,6 % (obr. 2). Zaujímavá je skutočnosť, že v období s najmenšou nezamestnanosťou, teda v období hospodárskej konjunktúry, všetky okresy s výnimkou okresu Bánovce nad Bebravou vykazovali vyššiu nezamestnanosť žien ako mužov (obr. 2).

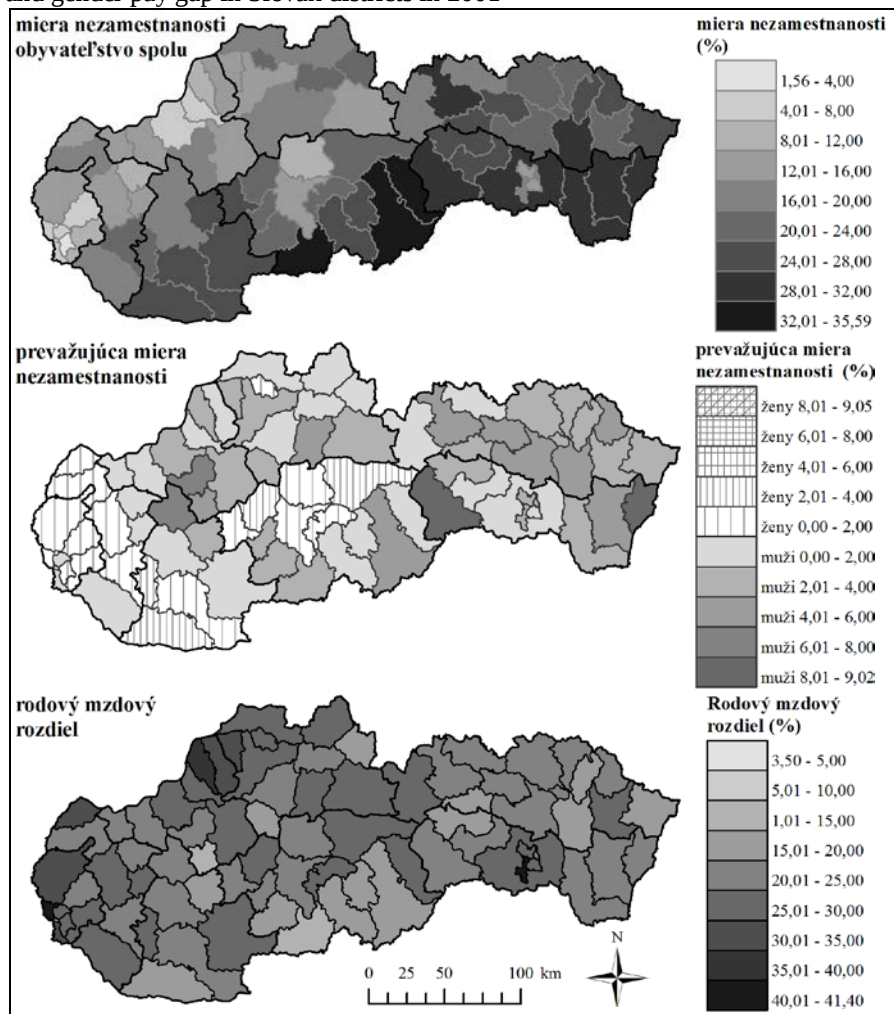
Rodový mzdový rozdiel bol v roku 2007 vyšší – 28,7 %. Najvyšší rodový mzdový rozdiel v tomto roku dosiahol okres Púchov – 40,1 %, Bytča – 37,4 %, Košice II – 36,4 % a Považská Bystrica – 35,9 %. Najmenší rodový mzdový rozdiel bol v tomto roku okresoch Košice III – iba 7,5 %, Bardejov – 13,3 % a Turčianske Teplice – 17,4 % (obr. 2).

V roku 2008 sa u nás začala prejavovať hospodárska kríza, čo sa ukázalo na raste nezamestnanosti až po rok 2012 (graf 1), pričom v nasledovnom roku 2013 už mierne klesala. Miera nezamestnanosti dosiahla v roku 2012 celkovú hodnotu 14,4 %, u mužov 13,7 % a u žien 15,3 %. Najvyššia bola opätovne v okresoch Rimavská Sobota – 35,6 %, Revúca – 32,6 % a Rožňava – 29,0 %. Najnižšia miera

nezamestnanosti bol v tomto roku ako vo všetkých rokoch v bratislavských okresoch, pričom tentoraz to boli okresy Bratislava I – 4,2 %, Bratislava IV – 4,7 % a Bratislava V – 4,9 % (obr. 3).

Obr. 1: Miera nezamestnanosti, rozdiel medzi mužskou a ženskou mierou nezamestnanosti a rodový rozdiel miezd v okresoch Slovenska v roku 2001

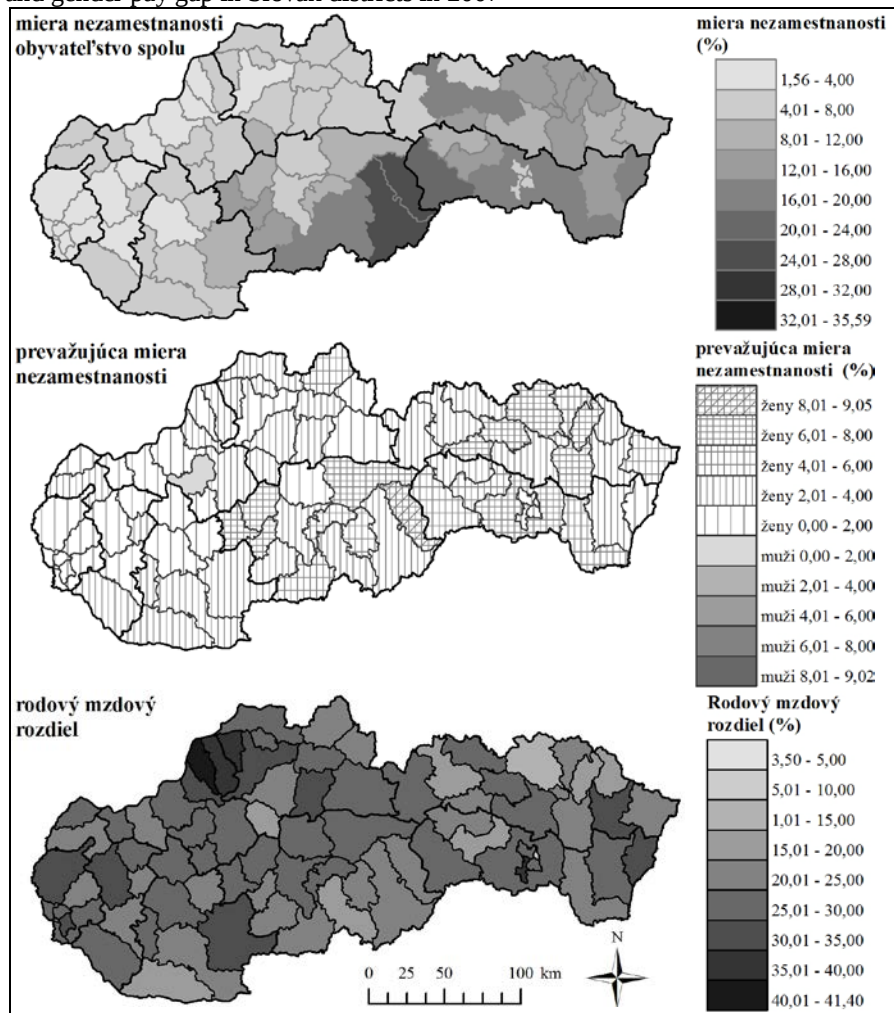
Figure 1: Unemployment rate, difference between male and female unemployment and gender pay gap in Slovak districts in 2001

Zdroj: ŠÚ SR, RegDat, upravili autori, 2014

Obr. 2: Miera nezamestnanosti, rozdiel medzi mužskou a ženskou mierou nezamestnanosti a rodový rozdiel miezd v okresoch Slovenska v roku 2007

Figure 2: Unemployment rate, difference between male and female unemployment and gender pay gap in Slovak districts in 2007

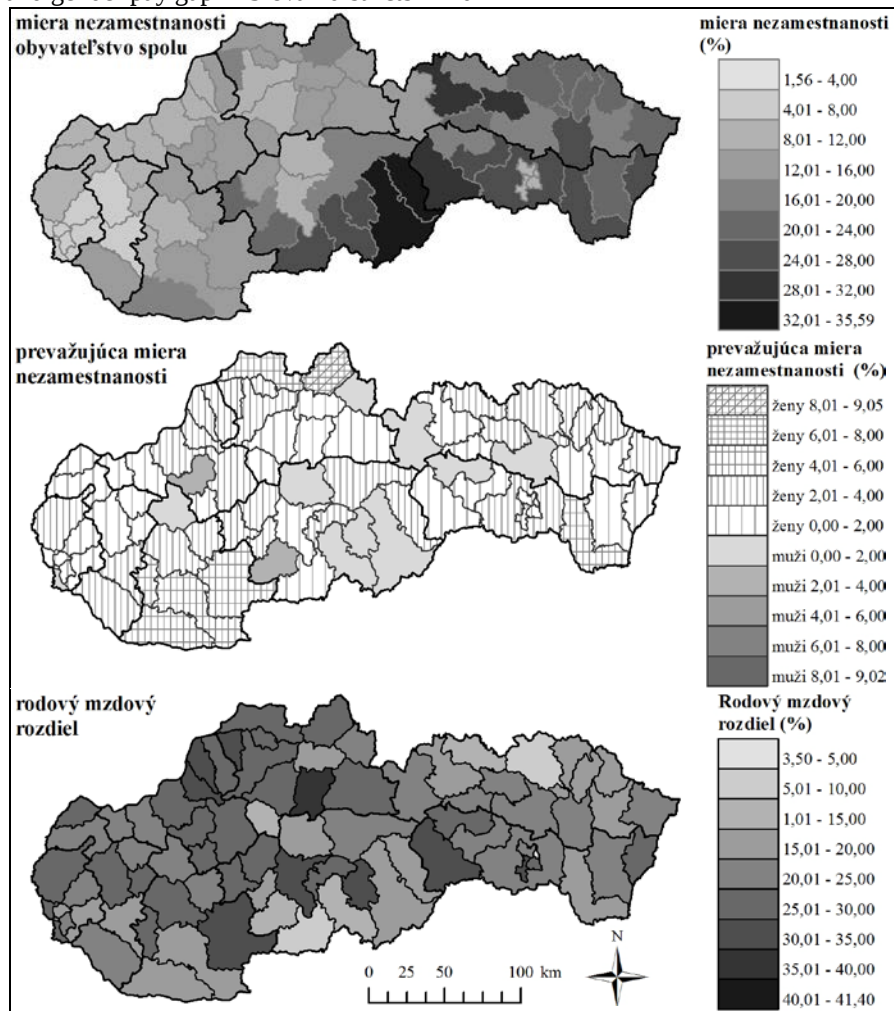
Zdroj: ŠÚ SR, RegDat, upravili autori, 2014

S rastom nezamestnanosti rástol aj počet okresov, v ktorých prevažuje mužská nezamestnanosť. Aj keď v roku 2012 ešte silne prevažovali okresy so ženskou nezamestnanosťou, oproti roku 2007 vzrástol počet okresov s prevahou

mužskej nezamestnanosti z 1 na 12 (obr. 3).

Obr. 3: Miera nezamestnanosti, rozdiel medzi mužskou a ženskou mierou nezamestnanosti a rodový rozdiel miezd v okresoch Slovenska v roku 2012

Figure 3: Unemployment rate, difference between male and female unemployment and gender pay gap in Slovak districts in 2012

Zdroj: ŠÚ SR, RegDat, upravili autori, 2014

Rodový mzdový rozdiel bol v roku 2012 nižší, ako v predchádzajúcich obdobiach a dosiahol hodnotu 25,0 %. Najvyšší rodový mzdový rozdiel bol v tomto roku zaznamenaný v okresoch Ružomberok – 36,7 %, Púchov – 34,8 %, Levice – 32,4 % a Bytča – 32,6 % (obr. 3). Nízke hodnoty rodového mzdového rozdielu zaznamenali okresy Turčianske Teplice – 11,9 %, Veľký Krtíš – 9,9 % a Bardejov – 7,6 %.

V poslednom roku 2013 sme zaznamenali už zníženie miery nezamestnanosti na hodnotu 13,5 %, u mužov na 12,7 % a u žien na 14,5 %. Rodový mzdový rozdiel predstavoval tiež zníženú hodnotu 22,9 %.

Záver

Z vyššie uvedenej analýzy možno urobiť niekoľko zovšeobecnení. V prvom rade možno konštatovať, že hospodárska kríza nespôsobila žiadne významnejšie zmeny, týkajúce sa nezamestnanosti v jednotlivých okresoch Slovenska. V celom sledovanom období sa síce menila výška miery nezamestnanosti, avšak podstatnejšie sa nemenilo postavenie, resp. poradie jednotlivých okresov. Vždy medzi okresy s najnižšou nezamestnanosťou patrili bratislavské okresy a medzi okresy s najväčšou nezamestnanosťou predovšetkým okresy na juhu Stredného Slovenska (Rimavská Sobota, Revúca, Rožňava, Veľký Krtíš).

V sledovanom období sa však dosť menil pomer ženskej a mužskej nezamestnanosti. V sledovanom roku 2001 s najvyššou nezamestnanosťou vysoko prevládali okresy s mužskou nezamestnanosťou. Zo všetkých okresov len v 19 prevládala nezamestnanosť žien nad nezamestnanosťou mužov, pričom žiaden z nich nebol na východe Slovenska. V roku 2007, ktorý môžeme považovať z hľadiska zamestnanosti (resp. nezamestnanosti) za najlepší – s najmenšou celkovou nezamestnanosťou, už vo všetkých okresov s výnimkou jediného – okresu Bánovce nad Bebravou prevládala nezamestnanosť žien nad nezamestnanosťou mužov. V roku 2012, ktorý môžeme považovať za vrchol krízy, kedy nezamestnanosť opäť výrazne stúpila, sa situácia menila opäť v neprospech mužov. Počet okresov s prevládajúcou mužskou nezamestnanosťou stúpol na 12. Zdá sa teda, že v obdobiach prosperity, kedy je celková nezamestnanosť nižšia, silne prevláda nezamestnanosť žien. Naopak, hospodárska kríza, prejavujúca sa zvyšujúcou nezamestnanosťou akoby viac postihovala mužské pracovné miesta, ako ženské.

Keď sledujeme vývoj rodového mzdového rozdielu vzhľadom na jednotlivé roky vidíme, že rodový mzdový rozdiel ktorý mal v roku 2001 hodnotu 26,6 % sa v roku 2007, teda v čase prosperity a najmenej nezamestnanosti, zvýšil na 28,7 % a v čase (vrcholiacej?) krízy v roku 2012 sa znížil na 25,0 %. Treba však upozorniť na skutočnosť, že v roku 2012 bola nezamestnanosť o dosť nižšia ako v roku 2001 a preto tu nemožno hovoriť o žiadnej priamej závislosti. Pri podrobnejšom sledovaní zistíme, že rodový mzdový rozdiel v sledovanom období od roku 2001

s menšími výkyvmi rástol až po rok 2009, kedy dosiahol vrcholnú hodnotu 30,1 %. Odvtedy postupne klesá a v roku 2013 mal hodnotu už len 22,9 %. Na zmenšovanie rodového mzdového rozdielu má vplyv viacero faktorov. Jednou z významných príčin zmenšovania rodového mzdového rozdielu je aj zvyšovanie podielu vysokoškolsky vzdelaných žien v ostatnom období, čo im vytvára podmienky pre postupné obsadzovanie dôležitých a lepšie platených vedúcich funkcií.

Z priestorového hľadiska sa ukazuje, že najvyšší rodový mzdový rozdiel, ktorý presiahol v sledovanom období aj 40 %, bol najmä v okresoch najväčších miest (Bratislava IV, Košice II), kde je predpoklad vysokých zárobkov vo vedúcich funkciách, obsadzovaných viac mužmi ako ženami. Vysoký rodový mzdový rozdiel je tiež v okresoch s tradičným najmä strojárskym priemyslom (Púchov, Považská Bystrica), v ktorom majú muži lepšie platené miesta ako ženy.

Naopak, najnižší rodový mzdový rozdiel (7,5 % - 15,7 %) nachádzame v okresoch, ktoré majú slabšiu hospodársku štruktúru, prípadne prekonávajú problémy ako sú napr. okresy Turčianske Teplice, Bardejov, Partizánske.

Príspevok bol spracovaný v rámci projektu 1/1143/12 Regióny: Vývoj, transformácia a regionálna diferenciácia.

Literatúra

- BAROŠOVÁ, M. 2007. Rodová segregácia na trhu práce. In Barošová, M., Perichtová (ed.): Rodová rovnosť vo svete práce. In *Rodina a práca*. 2007, 5, s. 21-62.
- BROŽOVÁ, D. 2009. Work-life balance a statistická diskriminace žen na trhu práce. In *Ekonomický časopis*. 2009, č. 1, s. 57-76.
- BRUCKMÜLLER, S. – BRANSCOMBE, N. R. 2010. The glass cliff: When and why women are selected as leaders in crisis contexts. In *British Journal of Social Psychology*. 2010, vol. 49, pp. 433-451.
- DANIELOVÁ, K. – LAUKO, V. 2012. Rodový rozdiel miezd – východiská a problémy. In *Geographia Cassoviensis*. 2012, roč. 6, č. 2, s. 103-114
- FILADELFIOVÁ, J. 2007. Rodová priepasť. Čo (ne)hovorí štatistika a výskumné dáta o odmeňovaní žien a mužov. In Cviková, J. (ed.) *Áká práca, taká pláca*. Aspekt, s. 134, ISBN 978-80-85549-76-8.
- GOLDIN, C. 1990. Understanding the Gender Gap. An Economic History of American Women. In Burstein, P. (ed.): *Equal Employment Opportunity: Labor Market Discrimination and Public Policy*. Sociology and Economics, pp. 17-26, ISBN 0202304752.
- HOLUBOVÁ, B. 2011. *Trh práce a sociálna situácia žien* [online, cit. 2014-02-09]. Inštitút rodovej rovnosti. Dostupné na internete: <http://www.institutrr.sk/download/b_holubova_8.pdf>

- LAUKO, V. – DANIELOVÁ, K. 2012. Priestorová diferenciácia rodových rozdielov miezd na Slovensku. In *Geographia Cassoviensis*. 2012, roč. 6, č. 2, s. 103-114.
- ŇOPO, H. – DAZA, N. – RAMOS, J. 2011. Gender Earnings Gaps in the World. Forschungsinstitut zur Zukunft der Arbeit. Bonn, pp. 61.
- PIETRUCHOVÁ, O. 2007. Nedocenená práca žien. História, legislatíva a konceptualizácia rodových nerovností v odmeňovaní. In Cviková, J. (ed). *Aká práca, taká pláca*. Aspekt, Bratislava, s. 46-65.
- ŠTATISTICKÝ ÚRAD SR, Regionálna databáza, 2014.
- WALDFOGEL, J. 1998. Understanding the „Family Gap“ in Pay for Women with Children. In *Journal of Economic Perspectives*. 1998, vol. 12, no. 1, pp. 137-156.

IMPACT OF THE ECONOMIC CRISIS ON THE GENDER WAGE DIFFERENCE AND UNEMPLOYMENT IN SLOVAKIA

Summary

The economic crisis did not cause any significant changes regarding unemployment in the various districts of Slovakia. The amount of unemployment in the whole observed period varied but the position of districts, respectively their order did not change. Among the districts with the lowest unemployment rates belonged always districts of Bratislava and among the districts with the highest unemployment belonged districts in the south of central Slovakia (Rimavská Sobota, Revúca, Rožňava, Veľký Krtíš).

The proportion female and male unemployment varied. Districts with high male unemployment dominated in the year 2001. Female unemployment prevailed over the male unemployment only in 19 districts. In 2007, which can be considered the best with the lowest overall unemployment, already in all districts except one - the district Bánovce nad Bebravou female unemployment prevailed over the male unemployment. In 2012, which year can be considered for the peak of the crisis, when unemployment increases again, the situation changed again to the disadvantage of men. Number of districts with a predominant male unemployment rose to 12. It seems, therefore, that in times of prosperity, when the overall unemployment is lower, unemployment is heavily dominated by women.

When we follow the development of gender wage gap considering individual years, we see that gender wage gap which in 2001 had a value of 26.6 % in 2007 at a time of prosperity and the lowest unemployment, rate increased to 28.7 % and at the time of crisis in 2012 decreased to 25.0 %. However, it is drawn to the fact that in 2012 unemployment was quite a bit lower than in 2001 and therefore there can be no question of any direct relation. Following closer monitoring, we find that gender wage gap in the period since 2001 with smaller fluctuations grew

up to 2009, when it reached peak values 30.1 %. Since then, is gradually decreasing and in 2013 had a value of only 22.9%. The reducing gender wage gap is influenced by a number of factors. One of the major causes is increasing the proportion of university-educated women in recent years, allowing them a gradual filling of important and well-paid leadership positions.

From the territorial point of view the highest gender wage gap, which exceeded 40 % was in the period in the districts of major cities (Bratislava IV, Košice II) which are considered to have high earnings in managerial positions, occupied more by men than women. Gender wage gap is also high in districts with traditional engineering industry in particular (Púchov, Považská Bystrica), in which men have got better paid jobs than women.

On the contrary, the lowest gender wage gap (7.5 % - 15.7 %) are in districts with a weaker economic structure, or which overcome problems, such as districts Turčianske Teplice, Bardejov, Partizánske.

RNDr. Katarína Danielová, PhD.

Prof. RNDr. Viliam Lauko, CSc.

Katedra regionálnej geografie, ochrany a plánovania krajiny
Prírodovedecká fakulta, Univerzita Komenského v Bratislave
Mlynská dolina, 842 15 Bratislava 4
E-mail: danielova@fns.uniba.sk, lauko@fns.uniba.sk

BARBORSKÁ CESTA – NOVÝ PRODUKT CESTOVNÉHO RUCHU?

Bohuslava Gregorová

Abstract

“Barborská cesta” is a new project by the association called Terra Montanae. It aims to conceptually unify the territory of central Slovakia, which is characteristic for its mining history and unique natural, cultural and historical potential. As a new tourism product, the project is designed to deliver a comprehensive visitor’s experience. Given the accent on the tradition of mining history and cultural heritage associated with it, “Barborská cesta” could be included amongst the so-called ‘Cultural Routes’.

Keywords: cultural tourism, cultural routes, cultural heritage, tourism product, Barborská cesta

Úvod

Slovensko sa vďaka svojej centrálnej polohe v Európe stalo križovatkou obchodných a kultúrnych trás i politických záujmov, čo sa prejavilo aj v jeho kultúrnom bohatstve. Proces formovania samotnej kultúry sa dial na pozadí stredoeurópskych dejín a v súčinnosti s tradíciami etník, ktoré na našom území pôsobili. Tieto faktory sa spolu s reliéfom podieľali na vnútornej diferenciácii územia, ktorá sa odráža nielen v pestrých zvyklostiach, ale aj v osobitostiach kultúrno-historických pamiatok.

Takáto regionálna špecifickosť a variabilita spolu s hmotným historickým dedičstvom predurčuje územie Slovenska na rozvoj kultúrneho cestovného ruchu, ktorý sa v ostatných rokoch teší stále väčšej obľube v radoch turistov. Exploatácia hodnôt kultúrnej krajiny, ktorá má navyše dlhú historickú tradíciu, sa musí diať bez toho, aby sa narušil jej kultúrno-historický potenciál. Prijateľnú formu využitia takéhoto potenciálu predstavujú kultúrne trasy, ktoré sa budujú s cieľom ochrany a obnovy kultúrneho dedičstva a zároveň aj s cieľom jeho sprístupnenia návštevníkom.

Teoreticko-metodologický rámec výskumu

Kultúrne trasy reflektujú vzťah medzi kultúrou a cestovným ruchom, pričom ich tvorba môže osobitným spôsobom vplývať na rozvoj regiónu, obnovu jeho historického dedičstva a okrem ekonomického prínosu je nezanedbateľný aj ich sociálny rozmer v zmysle budovania kultúrnej identity, povedomia a hrdosti.

Našou ambíciou je popísať problematiku kultúrnych trás, poukázať na

historické súvislosti ich vzniku a predstaviť niektoré kultúrne či tematické trasy na Slovensku. Naším cieľom je zároveň analyzovať podmienky konštituovania novej kultúrnej trasy s názvom Barborská cesta, charakterizovať ju, ako aj zhodnotiť predpoklady jej transformácie do podoby nového produktu cestovného ruchu. Samotnému obsahu výskumu je prispôbený aj výber metodických nástrojov, pričom za bazálnu metódu považujeme štúdium a analýzu dostupných materiálov (vedecké štúdie, pracovné materiály združení participujúcich na tvorbe projektu Barborskej cesty). Súčasťou výskumných nástrojov boli aj sociologické metódy, najmä rozhovory s predstaviteľmi združení a zároveň aj účasť na workshope dňa 11.6.2014, kde bola predstavená základná myšlienka a obsahová náplň projektu budovania kultúrnej trasy. Z hľadiska verifikácie zistených skutočností má nezastupiteľnú funkciu terénny výskum, ktorý spolu s kartografickými a grafickými metódami umožňuje transformovať realitu do vizuálnej podoby.

Kultúrny cestovný ruch a kultúrne trasy

Ak kultúru chápeme ako súhrn duchovných a materiálnych hodnôt spoločnosti, vytvorených v priebehu jej vývoja, potom kultúrny cestovný ruch predstavuje taký druh cestovného ruchu, ktorého úlohou je uspokojovať duševné potreby ľudí prostredníctvom poznávania týchto hodnôt, kultúrneho dedičstva a spôsobu života autochtónnych obyvateľov navštívených cieľových miest.

Kultúrny cestovný ruch zvyšuje kultúrnu, spoločenskú i odbornú rozhľadenosť a často sa kombinuje s inými druhmi cestovného ruchu, napr. s kúpeľným, rekreačným alebo kongresovým cestovným ruchom (upravené podľa Gúčík a kol., 2006).

Práve tieto druhy cestovného ruchu sa v mnohých rozvojových stratégiách považujú na Slovensku za prioritne ťažiskové, spolu s mestským cestovným ruchom, letným a zimným cestovným ruchom, ako aj vidieckym cestovným ruchom a agroturistikou.

Kultúrny cestovný ruch môže mať primárnu i sekundárnu formu. V prvom prípade sa jedná o účasť na kultúrnom podujatí či kultúrnej udalosti, zatiaľ čo v druhom ide o návštevu kultúrnych pamätihodností a prehliadkových expozícií (Oriška, 2001). Kultúrno-historické pamiatky predstavujú objekty intenzívnej krátkodobej návštevnosti, preto vzniká potreba ich lineárneho alebo uzavretého prepojenia, smerujúceho k udržaniu návštevníka čo najdlhšie v danom regióne. Jednou z foriem takéhoto prepojenia môže byť aj kultúrna trasa.

Pojem samotný sa v cestovnom ruchu začal používať v 90. rokoch 20. stor. a súvisel s iniciatívou Kultúrneho výboru Rady Európy, ktorý predložil na schválenie rezolúciu o kultúrnych trasách s cieľom stanoviť kritériá smerujúce k ochrane európskeho kultúrneho dedičstva.

Podľa definície UNESCO tvoria kultúrna trasa konkrétne prvky, ktorých kultúrny význam vyplýva z výmen a kontaktov medzi krajinami i regiónmi a ktoré

ilustrujú pohyb a činnosti pozdĺž trasy v čase a priestore (Kalousková, 2004). Úlohou kultúrnych trás je spoznávanie ciest, ktorými migrovali ľudia a idey, ako aj ďalšie umelecké, filozofické a religiózne fenomény (Gúčík a kol., 2006). Každá kultúrna trasa je charakteristická viacerými znakmi, ako je napr. jej priestorové a historické využívanie, alebo súčasné kultúrne i duchovné možnosti použitia.

Stručná história vzniku kultúrnych trás

Problematika chápania hodnôt kultúrneho dedičstva a jeho využitia na rozvoj cestovného ruchu vyústila v roku 1987 do vzniku projektu Program kultúrnych trás. Vtedy sa stanovili kritériá prispievajúce k trvalo udržateľnému užívaniu európskeho kultúrneho dedičstva, a to na báze vzájomného spoznávania i ochrany hodnôt identity jednotlivých európskych krajín. Zároveň sa oživila tradícia známych ciest, po ktorých v stredoveku smerovali pútnici z celej Európy do španielskeho Santiago de Compostela (Kosová, 2001), čím vznikla prvá európska kultúrna trasa.

História putovania do Santiaga siaha až do 9. stor., pričom je táto lokalita spojená s kultom sv. Jakuba. V nasledujúcom období jeho hrob navštevovalo množstvo pútnikov, a tak sa v 12. stor. pápežská kúria rozhodla uznať toto miesto za oficiálne. Po Jeruzaleme i Ríme sa stalo jedným z troch najdôležitejších pútnických miest kresťanského sveta. Symbolom pútnikov bola mušľa sv. Jakuba (Jackowski, 2003) a pútnické trasy smerujúce do Santiaga siahali až do strednej Európy (mapa 1).

Následne Rada Európy v spolupráci s Luxemburským kniežactvom zriadila Európsky inštitút kultúrnych trás, ktorý je zodpovedný za posudzovanie návrhov nových ciest, poskytovanie odbornej pomoci a koordináciu sietí. V súčasnosti existuje 40 európskych kultúrnych trás (tab. 1), ktoré sú kategorizované na hlavné kultúrne trasy, kultúrne trasy Rady Európy a kultúrne trasy v rámci Rady Európy (Orzechowska-Kowalska, 2003).

Kultúrne trasy na Slovensku

Z hľadiska kategorizácie Rada Európy vymedzuje 4 základné typy kultúrnych trás. Sú to jednak **historické cesty** (pútnické, námorné i pozemné obchodné trasy), **okružné cesty a trasy** (charakteristické spoločným ľudským, kultúrnym, geografickým a ekonomickým rozmerom lokalít), **geografické siete** (predstavujúce zoskupenie miest s podobným historickým vývojom) a **kultúrne siete** (tvorené zoskupením miest s rovnakým kultúrnym prejavom v minulosti i súčasnosti).

Mapa 1: Pútnické trasy do Santiago de Compostela

Map 1: Pilgrim routes to Santiago de Compostela

Zdroj: Jackowski, 2003

Tab. 1: Prehľad európskych kultúrnych trás

Table 1: List of European cultural routes

Názov trasy	Názov trasy
Pútnická cesta do Santiago de Compostela	Cesta sv. Olafa
Hansovná cesta	Hodvábne cesty
Cesta Heinricha Schickhardta	Barokové cesty
Cesta Vikingov	Kláštorné cesty
Cesta „Via Francigena“	Keltské cesty
Opevnené vojenské stavby v Európe	Cesty po parkoch a záhradách
Odkaz Al-Andalúzskej cesty	Európske mestá z objavných ciest
Mozartove cesty	Žijúce umenie, európska identita
Cesty Féničanov	Cigánska cesta
Železná cesta v Európe	Cesty humanizmu
Európska cesta Židovského dedičstva	Cesta svetiel severu
Cesta sv. Martina z Toursu	Ľudové festivaly a sviatky v Európe
Cesta olivovníkov	Cesta európskych cintorínov
Lokality kláštora v Cluny	Cesta pravekého skalného umenia
Kráľovská cesta	Iter Vitis – cesta viníc v Európe
Transromanica – románska cesta európskeho dedičstva	Život na vidieku – architektúra bez hraníc
Cesta „Via Carolingia“	Európska cesta keramiky
Cesta Dona Quijota	Európska cesta megalitickej kultúry
Európska cesta historických termálnych miest	Architektúra totalitných režimov 20. storočia
Cesta cisterciánskych opátstiev	Cesta Habsburgovcov

Zdroj: vlastné spracovanie na podklade http://www.coe.int/t/dg4/cultureheritage/culture/routes/artnouveau_en.asp (22. 9. 2014)

Tvorbu projektov kultúrnych trás zastrešuje organizácia ICOMOS Slovensko, ktorej prioritnou úlohou je obnova historických kultúrnych trás prechádzajúcich Slovenskom (Kalousková, 2004). K najznámejším kultúrnym, resp. tematickým trasám na našom území patrí napr. Gotická cesta, Malokarpatská vínná cesta, Jantárová cesta, Sklárska cesta, Železná cesta, Hradná cesta atď. (mapa 2), z ktorých viaceré sú súčasťou Európskych kultúrnych trás.

Mapa 2: Vybrané kultúrne trasy na území Slovenska

Map 2: Selected cultural routes in Slovakia

Autor: B. Gregorová

Projekt Barborská cesta

Projekt kultúrnej trasy inštitucionálne zastrešuje Občianske združenie Banský región – Terra Montanae, ktoré bolo založené 19.3.2014 v Kremnici. Iniciatíva vytvorenia tzv. územia baníkov vznikla pred 15 rokmi, ale až v lete roku 2013 sa rozšírila o ďalšie podnety, ktoré sa neskôr pretavili do realizácie nového plánu vytvorenia kultúrnej poznávacej trasy podobnej napr. trase Johannesweg v Hornom Rakúsku, či samotnej trasy smerujúcej do Santiago de Compostela.

Cieľom projektu je tematicky zjednotiť územie stredného Slovenska charakteristické spoločnou históriou banskej tradície, ktoré navyše disponuje obrovským prírodným a kultúrnym potenciálom. Ústredná myšlienka vyjadrená slovným spojením „kráčaj za poznáním“ má návštevníka obohatiť novými vedomosťami na troch úrovniach. Jednak je to poznanie významných banských, kultúrnych a religióznych pamiatok, potom poznanie prírody a nakoniec poznanie

samého seba (interné materiály združenia Terra Montanae s názvom Barborská púť).

Stručná charakteristika trasy Barborskej cesty

Podľa tvorcov projektu je potenciál banských, kultúrnych, religióznych, historických a prírodných atraktivít z hľadiska cestovného ruchu nedostatočne využitý, a preto zjednotenie územia, ako aj efektívna spolupráca jednotlivých subjektov, prispeje k (interné materiály združenia Terra Montanae s názvom Barborská púť):

- oživeniu banských tradícií,
- zlepšeniu a dobudovaniu priestorového značenia jednotlivých úsekov trasy,
- zvýšeniu kvality poskytovaných ubytovacích, stravovacích a ďalších služieb cestovného ruchu,
- zvýšeniu návštevnosti v regióne, najmä v miestach, ktoré sa stanú súčasťou Barborskej cesty.

Vytýčenie trasy Barborskej cesty bolo realizované tak, aby sa do nej zahrnuli v súčasnosti najvýznamnejšie mestá regiónu – Banská Bystrica, Zvolen, Banská Štiavnica i Kremnica a zároveň sa dosiahla tvarom hranice silueta sochy sv. Barbory, ktorá je ústrednou postavou sprevádzajúcou na celej ceste (obr. 1). Za úvahu by stálo neskoršie rozšírenie trasy, napr. formou bočných či nástupných trás, o lokality resp. obce, ktoré boli súčasťou Zväzu stredoslovenských banských miest (Lubietová, Nová Baňa a Pukanec), čím by sa posilnil akcent na banícku tradíciu stredoslovenského priestoru.

Územie vyhraničené trasou Barborskej cesty zahŕňa niektoré významné geomorfologické celky centrálného priestoru Slovenska – Zvolenskú kotlinu, Štiavnické vrchy, Kremnické vrhy, Starohorské vrchy a spadá do pôsobnosti troch oblastných organizácií cestovného ruchu, a síce Stredné Slovensko, Región Banská Štiavnica a Turiec – Kremnicko.

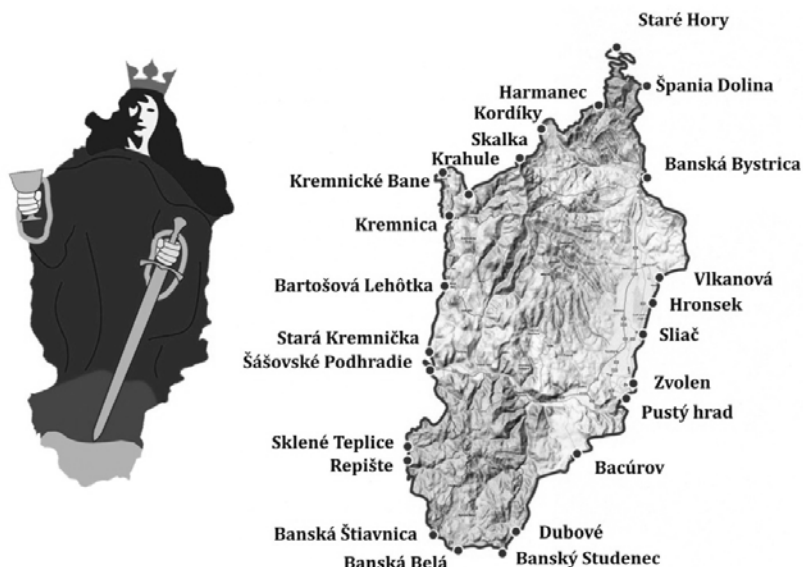
Barborská cesta – nový produkt cestovného ruchu?

Z hľadiska typológie rozoznávame viaceré skupiny produktov cestovného ruchu, ako sú napr. veci, služby, eventy, balíky, objekty, líniové prvky a rekreačné priestory (Kaczmarek, Stasiak, Włodarczyk, 2005, Čuka, 2011). Kultúrne trasy radíme k líniovým prvkom spolu s turistickými chodníkmi, cyklotrasami, bežeckými stopami či zjazdovkami.

Produkty podliehajú pri uvedení na trh procesom difúzie inovácie a ich akceptácia spotrebiteľom si vyžaduje určitý čas. Počas svojho fungovania na trhu prechádzajú viacerými etapami, ktoré sa nazývajú ako životný cyklus produktu cestovného ruchu (obr. 2).

Obr. 1: Náčrt trasy Barborskej cesty

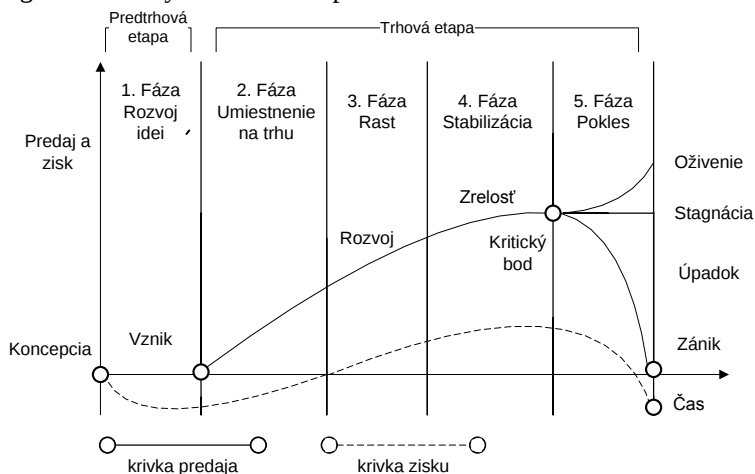
Figure 1: Scheme of the cultural route „Barborská cesta“

Zdroj: Interné materiály združenia Terra Montanae s názvom Barborská púť

Obr. 2: Životný cyklus produktu cestovného ruchu

Figure 2: Life cycle of tourism product

Zdroj: upravené podľa – Kaczmarek, Stasiak, Włodarczyk, 2005

Príprava a realizácia projektu, ktorého výsledkom má byť nový produkt zjednocujúci a navonok propagujúci stredoslovenský priestor, je naplánovaná na 2-3 roky. Počas tohto obdobia sa má vytvoriť efektívna spolupráca rôznych subjektov verejného a súkromného sektora, napr. banských spolkov, kresťanských združení, samospráv, obcí, podnikateľských subjektov a poskytovateľov služieb cestovného ruchu, ktorí svojou iniciatívou vytvoria komplexný produkt cestovného ruchu orientovaný na zahraničných návštevníkov, najmä z Nemecka, Rakúska, Česka a Maďarska (interné materiály združenia Terra Montanae s názvom Barborská púť).

Súčasný stav rozpracovania projektu naznačuje, že produkt sa nachádza v tzv. predtrhovej etape, kedy sa formuje jeho idea, realizujú sa administratívno-správne kroky a začína sa s vyznačovaním trasy v niektorých úsekoch (v súčasnosti je vyznačených viac ako 11 km z celkovej trasy najmä v okolí Zvolena).

Záver

Tak ako sa vyvíja a mení cestovný ruch spolu s účastníkom a jeho nárokmi, tak sa mení a vyvíja aj produkt v súvislosti s nastavenými trendmi. Pokiaľ bude chcieť projekt Barborská cesta uspieť na trhu, jeho základnými charakteristikami sa musia stať *modifikovateľnosť* (schopnosť pružne reagovať na potreby trhu), *dostupnosť* (finančná, časová, informačná), *rôznorodosť*, *individuálnosť* (nemasový ráz) a *netradičnosť*.

Čas ukáže, či sa jednotlivým zainteresovaným osobám a inštitúciám podarilo projekt úspešne zrealizovať, teda vytvoriť komplexný produkt cestovného ruchu v podobe kultúrnej poznávacej trasy s názvom Barborská cesta. Každopádne akákoľvek iniciatíva na podporu rozvoja turizmu a spropagovania atraktivít územia, ktorá bude viesť k zvýšeniu návštevnosti regiónu, je vítaná.

Príspevok bol spracovaný v rámci projektu „Inovatívne kroky pre potreby vysokoškolského vzdelávania v 21. storočí“ ITMS: 26110230109.

Literatúra

- ČUKA, P. 2011. *Základy teórie, metodológie a regionalizácie cestovného ruchu*. Prešov: Vydavateľstvo Prešovskej univerzity v Prešove, 2011. 93 s. ISBN 978-80-555-0471-1.
- GÚČIK et al. 2006. *Cestovný ruch – hotelierstvo – pohostinstvo*. Bratislava: SPN, 2006. 216 s. ISBN 80-10-00360-3.
- INTERNÉ MATERIÁLY združenia Terra Montanae s názvom Barborská púť. Dostupné z: http://www.coe.int/t/dg4/cultureheritage/culture/routes/artnouveau_en.asp [cit. 22. 9. 2014]
- JACKOWSKI, A. 2003. *Święta przestrzeń świata*. Kraków: Wydawnictwo

- Uniwersytetu Jagiellońskiego, 2003. 265 s. ISBN 83-233-1717-8.
- KACZMAREK, J. – STASIAK, A. – WŁODARCZYK, B. 2005. *Produkt turystyczny: pomysł, organizacja, zarządzanie*. Warszawa: Polskie Wydawnictwo Ekonomiczne, 2005. 389 s. ISBN 83-208-1564-9.
- KALOUSKOVÁ, J. 2004. Kultúrne trasy ako forma obnovy kultúrneho dedičstva a udržateľného cestovného ruchu. In *Ekonomická revue cestovného ruchu*. ISSN 0139-8660, 2004, roč. 37, č. 2, s. 89-97.
- KOSOVÁ, K. 2001. Slovensko a kultúrne trasy v strednej Európe. In *Kultúra a cestovný ruch. Zborník z vedeckej konferencie*. Banská Bystrica: Ekonomická Fakulta, UMB, 2001. ISBN 80-8055-507-9, s. 65-71.
- ORIEŠKA, J. 2001. Kultúra a cestovný ruch. In *Kultúra a cestovný ruch. Zborník z vedeckej konferencie*. Banská Bystrica: Ekonomická Fakulta, UMB, 2001. ISBN 80-8055-507-9, s. 10-16.
- ORZECOWSKA-KOWALSKA, K. 2003. Zasady tworzenia Europejskich Szlaków Kulturowych. In *Turyzm*. ISSN 0867-5856, 2003, roč. 13, č. 2, s. 69-78.

BARBORSKÁ CESTA – NEW TOURISM PRODUCT?

Summary

The aim of this paper is to introduce the issue of cultural tourism and cultural routes not only in Europe but also in Slovakia. At the same time, it describes a new project which aims to create special tourism product called „Barborská cesta“. This new tourist route is designed to link important localities in central Slovakia, attracting new visitors to the region. The route combines three levels of cognition: (1), it is cognition of mining, cultural and religious monuments, (2) further cognition of nature and (3) self-cognition. Unification the territory under one brand and effective cooperation of local groups, individuals and businesses envisages create a comprehensive product dedicated to the Western and Central European market (Germany, Austria, Czech republic, Hungary).

The project is in its initial implementing phase, so-called pre-market, when partners are being searched for, the main theme (conception) of the route is being created (Saint Barbara will take you through cognition), marketing materials are being prepared and route is being marked in the terrain (Zvolenský zámok and Pustý hrad surroundings).

Since tourism is an important source of income, its development and increased number of visitors in the region is the only way to economically enhance this area.

Therefore, any initiative that will develop tourism in the region (for example by creating a cultural route) should be viewed positively.

PaedDr. Bohuslava Gregorová, PhD.

Katedra geografie a geológie

Fakulta prírodných vied, Univerzita Mateja Bela v Banskej Bystrici

Tajovského 40, 974 01 Banská Bystrica

E-mail: bohuslava.gregorova@umb.sk

HRADY A ZÁMKY SLOVENSKA – FAKTOR ROZVOJA CESTOVNÉHO RUCHU V RÁMCI STREDNEJ EURÓPY

Daniel Gurňák, Andrea Hujová

Abstract

The presented paper is devoted to castles and chateaus as one of the very important tourism development factors. The paper is focused on the role of the castles in tourism in the selected countries - Slovakia, Czech Republic, Poland, Austria, Hungary and partially Ukraine. The paper deals with the prospects and potential of Slovak castles in the development of tourism in the context of competition neighboring countries.

Keywords: castles, chateaus, tourism, visit rate, middle Europe

Úvod

Rozvoj cestovného ruchu patrí v poslednom období medzi priority regionálneho rozvoja Slovenska, pretože cestovný ruch je jedným z najdynamickejšie sa rozvíjajúcich odvetví hospodárstva (Makovník, 2007). Jedným z faktorov rozvoja cestovného ruchu sú i kultúrohistorické predpoklady jeho realizácie, pričom spomedzi nich významné pozície možno pripisovať hradom, zámkom a kaštieľom. Slovensko sa často zvykne prezentovať ako krajina hradov. V našom malom prieskume vybraných turistických sprievodcov sme zistili, že v edícii Rough Guide je prezentovaných 105 slovenských hradov a zámkov, 58 maďarských hradov a 90 rakúskych hradov. V edícii Marco Polo typickej stručnejšími sprievodcami je spomenutých 25 slovenských, 28 maďarských, 34 rakúskych a 21 poľských hradov. Nielen na základe týchto skutočností sme sa rozhodli preskúmať, aké sú možnosti využitia potenciálu týchto druhov kultúrohistorických objektov pre rozvoj cestovného ruchu na Slovensku v porovnaní s okolitými krajinami.

Význam hradov v cestovnom ruchu krajín strednej Európy

Ako sme už uviedli, Slovensko sa často prezentuje ako krajina hradov a viaceré hrady a zámky sa stali "značkami" regiónov i celej krajiny. Problém však je, že množstvom hradov a zámkov sa vyznačujú i okolité krajiny, teda je problém považovať samotnú prítomnosť týchto objektov v rámci krajín strednej Európy za výnimočnú. Na Slovensku sa uvádza existencia 168 hradov (Plaček, Bóna, 2007), pričom 109 má štatút kultúrnej pamiatky [7], v susednom Česku sa však eviduje vyše 1000 hradov, zámkov, tvrdí a pevností [9], hoci za reálne zachované, resp.

existujúce (teda nie vo forme archeologických lokalít) možno považovať iba približne polovicu (Durdík, 2005). V Rakúsku sa udáva tiež viac ako 700 hradov, zámkov a kaštieľov [10]. V Poľsku je už počet podobných pamiatok nižší, ale stále v porovnaní so Slovenskom značný, udáva sa necelých 300 objektov [3], podobná je situácia i v Maďarsku [6]. Hradmi a zámkami sa síce v menšom počte (78 objektov), ale predsa môže popýšiť i Ukrajina [12]. Samozrejme nie vždy rozhodujú iba počty objektov, pretože zďaleka nie všetky môžu slúžiť ako stimuly v rozvoji cestovného ruchu. Minimálne treba brať do úvahy reálny stav, súčasné využitie a lokalizáciu objektov, čo môže, ale nemusí súvisieť i s vlastníckymi pomermi týchto objektov. Napr. v Rakúsku, ktoré ako jediné zo sledovaných krajín si udržalo vlastnícku kontinuitu hradov a kaštieľov (teda bez hromadného vyvlastňovania, či opätovných reštitúcií) je mnoho týchto objektov vo vlastníctve pôvodných šľachtických rodín, pričom sú často verejnosti neprístupné. Naopak v Poľsku sa v ostatných rokoch viacero hradných a palácových objektov zmenilo na luxusné hotelové zariadenia [8], čo možno považovať za stimul rozvoja cestovného ruchu, ale zase pre menej početnú špecifickú klientelu.

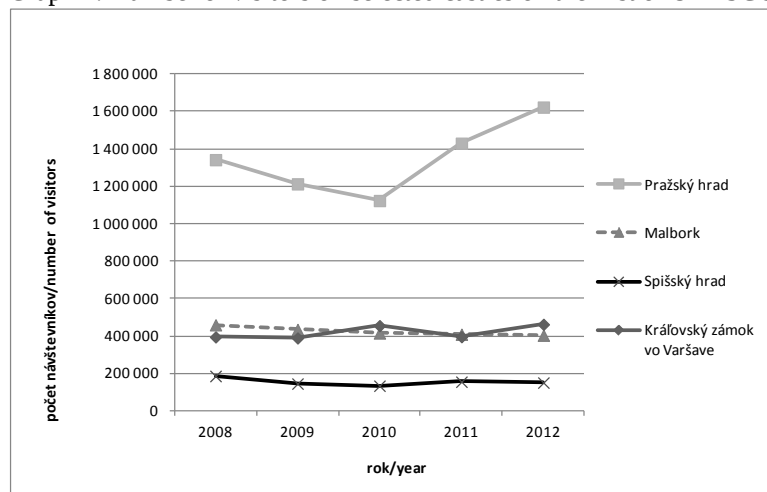
Okrem uvedených, v podstate štatistických ukazovateľov je však z hľadiska hradov a zámkov ako faktora rozvoja cestovného ruchu dôležitá ich atraktivita. Tá je už samozrejme ťažko kvantifikovateľná. Atraktivita takýchto objektov môže byť daná ich umiestnením v krajine, vizuálnou stránkou, kultúrno-estetickou a historickou hodnotou, spoločenským významom, či využitím ich priestorov (jednak spôsobom ich využitia, jednak inventárom, ktorý sa v objektoch nachádza - môže byť často atraktívnejší ako samotný objekt - umelecké zbierky, rarity). Veľmi dôležité je samozrejme i systematické zvyšovanie tejto atraktivity propagáciou (priamou, nepriamou - napr. prostredníctvom filmov ako dejisko natáčania) a celkovým marketingom (organizácia a forma sprístupnenia objektov, sprievodné akcie a pod.). Atraktivita historickej pamiatky je pritom relatívny pojem, môže a nemusí sa viazať na uvedené parametre, to čo je historicky, či umelecky cenné, nemusí byť nutne atraktívne pre širokú verejnosť, a preto práve v tejto sfére je rozhodujúca úloha marketingu, aby dokázala nasmerovať záujem verejnosti a teda potenciálnych účastníkov cestovného ruchu.

Jedným z kritérií (ale nie absolútnym) atraktivity môže byť aj Zoznam svetového a kultúrneho dedičstva UNESCO. Ak sa však pozrieme na porovnanie návštevnosti vybraných hradných objektov z Poľska, Česka a Slovenska, ktoré na tomto zozname figurujú, tak zistíme značné rozdiely (Graf 1). Tie sú dané viacerými už uvedenými faktormi, ktoré sa navzájom kombinujú. Jednak zohráva vplyv lokalizácia objektov - z uvedených štyroch sú dva v hlavných mestách, pričom však iba Pražský hrad v sebe spája kultúrohistorickú hodnotu (1000-ročné sídlo českých panovníkov) s ojedinelou architektonickou pestrosťou a množstvom umeleckých zbierok) a mimoriadnu spoločenskú hodnotu (sídlo prezidenta ČR, symbol českej štátnosti). Kráľovský zámok vo Varšave je naproti tomu, bohužiaľ len síce vernou, ale predsa len kópiou zámku úplne zničeného počas 2. svetovej

vojny, čo sa odráža i na jeho vnútornom vybavení. Navyše symbolom starobylej poľskej štátnosti sa stal skôr krakovský Wawel. Napriek tomu má však tento zámok najmä pre Poliakov spoločenskú hodnotu ako symbol vzdoru a odhodlania. Malbork predstavuje unikátny hradno-kláštorň komplex - niekdajšie stredoveké sídlo Rádu nemeckých rytierov je mimoriadnym kultúrohistorickým objektom, hoci z jeho inventára sa zachovali iba zlomky. Má tiež významnú historickú a spoločenskú hodnotu tak pre dejiny Poliakov, ako aj Nemcov, čo preň predstavuje z hľadiska cestovného ruchu významný potenciál. Spišský hrad je síce z kultúrohistorického hľadiska unikátny, no jeho súčasný stav, vnútorné vybavenie a využitie i jeho celková dostupnosť majú svoje rezervy. Je samozrejme problematické na obmedzenom priestore detailne analyzovať všetky faktory, ale i zo vzájomného porovnania je vidieť, že sa navzájom kumulujú.

Graf 1: Návštevnosť vybraných hradných pamiatok UNESCO

Graph 1: Number of visitors on selected castles on the List of UNESCO

Zdroj: interné údaje správcovských inštitúcií

Zďaleka nie všetky faktory samozrejme závisia od samotných hradov (poloha v hlavnom meste, infraštruktúra cestovného ruchu v okolí hradu atď.). Na druhú stranu treba priznať, že aj tieto objekty samé prispievajú k zvyšovaniu atraktivity svojho okolia. Napr. v Česku je Pražský hrad druhou najnavštevovanejšou atrakciou (po pražskej ZOO) a medzi 20 najnavštevovanejšími pamiatkami sú ešte 2 zámky (Lednice, Český Krumlov) (rok 2012) [1]. 5 najnavštevovanejších českých hradov a zámkov navštívilo v r. 2012 2,2 mil. návštevníkov, čo predstavuje 16,2 % všetkých v tom roku ubytovaných hostí v Česku [1], hoci oba parametre spolu bezprostredne nesúvisia, ich

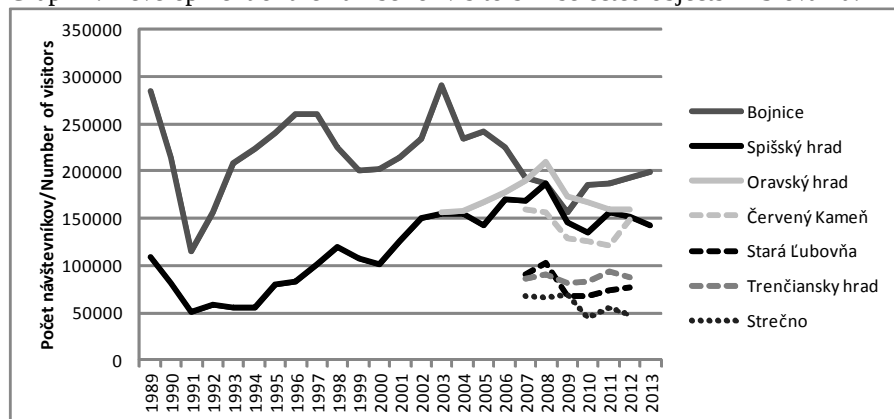
porovnanie vypovedá o nezanedbateľnej pozícii hradov a zámkov v cestovnom ruchu. Na Slovensku v roku 2012 navštívilo 5 najnavštevovanejších hradných zámokských objektov 885 tis. návštevníkov (Hujová, 2014, Kreuz, 2014), čo predstavovalo 23 % všetkých v tom roku ubytovaných hostí na Slovensku [11].

Porovnanie potenciálu sprístupnených slovenských hradov a zámkov z hľadiska cestovného ruchu so situáciou v okolitých krajinách

Kultúrno-poznávací cestovný ruch patrí medzi ťažiskové formy cestovného ruchu na Slovensku (Gučík, 2000). Úloha hradov v tejto forme cestovného ruchu je nepopierateľná. Ako sme už naznačili, aj sprístupnené slovenské hrady majú nezanedbateľnú návštevnosť. Zatiaľ sme uviedli iba porovnanie návštevnosti jedinej slovenskej hradnej pamiatky zo zoznamu UNESCO - Spišského hradu (graf 1) s inými pamiatkami v susedných štátoch. Pokiaľ ide o návštevnosť iných vybraných podobných objektov na Slovensku, teda sprístupnených hradov a niektorých zámkov (graf 2), vidíme, že ich návštevnosť je veľmi rozdielna a najmä podlieha značným medziročným výkyvom. Jedno je však zrejmé, po roku 1990 nastal prudký pokles návštevnosti, ktorý sa darilo prekonávať len veľmi pomaly a postupne. Druhý výrazný zlom, ktorý postihol návštevnosť všetkých sledovaných objektov, nastal po nástupe finančnej krízy v rokoch 2008/2009, pričom zlepšovanie stavu nastáva len veľmi pomaly a nie všade. Pri detailnejších analýzach návštevnosti iných hradných a zámokských objektov v okolitých krajinách sme zistili, že podobný vývoj nastal aj tam, a to dokonca i v Rakúsku (Hujová, 2014).

Graf 2: Vývoj počtu návštevníkov vo vybraných objektoch na Slovensku.

Graph 2: Development of the number of visitors in selected objects in Slovakia.

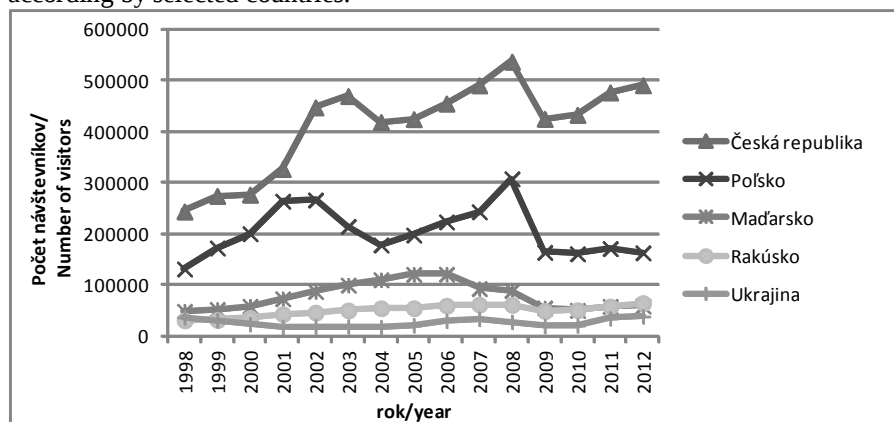

Zdroj: Kreuz, 2014 a interné údaje správcovských inštitúcií

Je teda zrejmé, že návštevnosť hradov a zámkov je úzko zviazaná s kúpyschopnosťou a tým s celkovou ekonomickou situáciou. No v prípade Slovenska do hry vstúpil ešte jeden významný faktor. Návštevnosť slovenských hradov vo výraznej miere ovplyvňujú zahraniční návštevníci, napr. na návštevnosti Oravského hradu sa v rekordnom roku 2008 podieľali cca 40 % návštevníci z Poľska (Hujová, 2014) a podobný stav bol napr. i na hrade Stará Ľubovňa. Lenže práve vďaka finančnej kríze a najmä vďaka zavedeniu eura na Slovensku a súbežnej devalvácii poľského zlotého a českej koruny došlo k výraznému nárastu slovenských cien pre poľských a českých turistov, ktorí tvoria cca 40 % [11] zahraničných návštevníkov Slovenska. Úbytok turistov z týchto krajín (graf 3) sa teda prejavil aj na návštevnosti vybraných slovenských hradov.

Graf 3: Vývoj počtu ubytovaných zahraničných hostí na Slovensku podľa vybraných krajín.

Graph 3: Development of the number of foreign guests staying in Slovakia according by selected countries.

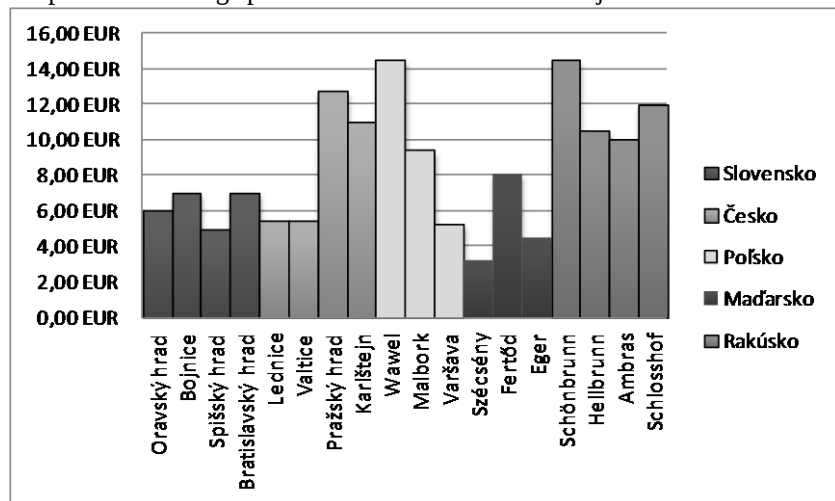

Zdroj: SACR 2014 [11]

Vzhľadom na skutočnosť, že zo zahraničných návštevníkov slovenských hradov a zámkov tvoria najpočetnejšiu skupinu práve turisti z Poľska a Česka, sa vytvára zdanlivý paradox. Ako sme už naznačili, práve Česko, ale aj Poľsko disponujú bohatým fondom vlastných pamiatok podobného druhu, ktoré tak predstavujú do istej miery konkurenciu pre slovenské hrady. Lenže práve to, že poľské i české hrady sú hojne navštevované domácimi turistami vytvára (či dokonca vychováva), širokú klientelu záujemcov o tento druh kultúrno-poznávacieho ruchu, ktorí majú následne tendenciu navštevovať, ba priam vyhľadávať podobné pamiatky i v zahraničí, obzvlášť ak ide o zahraničie kultúrne a historicky a treba povedať, že i jazykovo blízke, ako je to v prípade Slovenska.

Pokiaľ ide o návštevnosť slovenských hradov, je zrejmé, že ju ovplyvňuje množstvo faktorov, no pri porovnaní so zahraničnými hradmi nie je (až na výnimky) na výrazne odlišnej úrovni ako v okolitých krajinách. Návštevnosť viacerých českých hradov a zámkov sa s výnimkou "top" pamiatky ako je Pražský hrad, ktorý patrí už medzi svetovo známe "značky", pohybujú v podobných číslach ako na Slovensku, napr. Lednice a Český Krumlov (oba v Zozname UNESCO) na úrovni cca 280 tis. návštevníkov (2011), Karlštejn, Hluboká n. Vltavou cca 190-195 tis., Kroměříž (UNESCO), Konopiště, Sychrov 110-115 tis., hrady Trosky, Pernštejn a Bouzov 96-98 tis. [4]. Iné objekty už sú navštevované výrazne menej - Bečov nad Teplou (56 tis.), Jindřichův Hradec (55 tis.), Litomyšl (35 tis.) (Hujová, 2014). V podobných číslach sa pohybuje i rakúsky (pôvodne cisársky) zámok Ambras v Tirolsku (83 tis. v r. 2013) (interné zdroje). Uvedený príklad teda ukazuje, že sprístupnené slovenské hrady v zásade nezaostávajú v návštevnosti oproti porovnateľným pamiatkam v susedných krajinách. Dokonca i pri jednoduchom porovnaní cien vstupného (graf 4) sa javia vstupné na slovenských hradoch ako nižšie alebo porovnateľné ako v susedných krajinách, s výnimkou Maďarska a do istej miery i Ukrajiny. Porovnávanie cien vstupného je však často komplikované, nakoľko najmä na českých hradoch a zámkoch sú často k dispozícii viaceré prehliadkové okruhy a ich kombinácie, čo sa ukazuje ako účelná forma udržovania, prípadne i zvyšovania príjmov zo vstupného aj pri klesajúcom, či stagnujúcom počte návštevníkov, pretože každý má možnosť výberu prehliadky podľa svojich finančných, časových či iných možností.

Graf 4: Priemerná výška vstupného do vybraných objektov
Graph 4: The average price of admission to selected objects

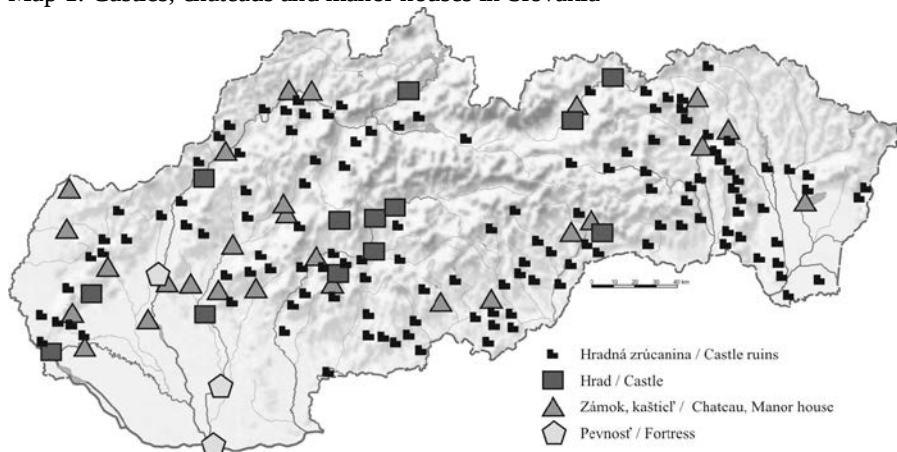
Zdroj: internetové stránky hradov (Hujová, 2014)

Perspektívy ďalšieho rozvoja postavenia slovenských hradov a zámkov v cestovnom ruchu na Slovensku

Na základe uvedených skutočností je teda zrejmé, že ohľadom sprístupnených hradov a zámkov Slovensko v strednej Európe v zásade nijako štatisticky nevyčníka nad okolitými krajinami. Očakávať zásadné zmeny k lepšiemu, pokiaľ ide o návštevnosť sprístupnených pamiatok, aspoň z hľadiska zahraničných návštevníkov nie je veľmi reálne. Avšak ak majú naďalej slovenské hrady a zámky obstať v zahraničnej konkurencii, musia svojou atraktivitou a najmä kvalitou ponúkaných služieb udržiavať krok s vývojom v zahraničí. Istou nevýhodou je, že sprístupnených, resp. zachovaných hradov a zámkov napriek celkovo značnému počtu týchto objektov zasa na Slovensku až tak veľa nie je.

Mapa 1: Hrady, zámky a kaštiele na Slovensku

Map 1: Castles, chateaus and manor houses in Slovakia

Spracované podľa: Plaček, Bóna 2007, Križanová, Puškárová, 1990

Vzhľadom na historický vývoj a celkový stav pamiatok sa najmä väčšina slovenských hradov v minulosti zmenila na zrúcaniny, ktoré zostali zväčša neutržiavané a voľne prístupné (mapa 1). Až v poslednej dobe sa situácia začína pozvoľna meniť. Zásľuhu na tom majú najmä čoraz početnejšie dobrovoľnícke iniciatívy [14], ale i rastúca snaha vzdelávať a viesť k ochrane a obnove týchto pamiatok i mládež napr. prostredníctvom skautingu [5]. Zrejme aj pod týmto rastúcim verejným tlakom do početných projektov na obnovu, resp. konzerváciu a záchranu hradných zrúcanín vstúpili štátne inštitúcie a samosprávy [13], [2].

Je evidentné, že početné hradné zrúcaniny na Slovensku zväčša aj v blízkej budúcnosti zostanú voľne prístupné, a tým čisto z úzkého pohľadu bez priameho

ekonomického prínosu vo forme vstupného. Treba však povedať, že aj pri sprístupnených hradoch spravidla výnosy zo vstupného dokážu sotva pokryť bežné prevádzkové náklady a už vôbec nestačia napr. na zásadné rekonštrukcie (Kreuz, 2014). No ako sa hovorí, nie je všetko len o peniazoch. Hrady, zámky a zrúcaniny totiž nie sú len súčasťou krajiny, ale priamo krajinu dotvárajú (Vystoupil, 2006), je teda očividné, že tvoria výrazný prvok jej vnímania a identity. Ak teda majú hrady a zámky zohrávať významnú úlohu ako jeden zo stimulov rozvoja cestovného ruchu na Slovensku, je výhodné, aby ich bolo čím viac v takom stave, aby túto funkciu napomáhali plniť. Nie je možné sa "spoliehať" iba na niekoľko málo objektov (napr. Oravský, Spišský hrad, či Bojnický zámok), pretože tie síce môžu poslúžiť ako marketingové "značky" najmä pre zahraničných návštevníkov, ale ich kapacita návštevnosti je prirodzene limitovaná. Potenciál Slovenska sa skrýva v množstve hradných zrúcanín, ktoré majú často výrazné dominantné postavenie v krajine, či prispievajú k zvýšeniu jej atraktivity z hľadiska cestovného ruchu. Aj na základe ukazovateľov cestovného ruchu síce ani v blízkom zahraničí zväčša nepatria samotné hrady a zámky zo štatistického hľadiska k top najnavštevovanejším jednotlivým objektom (napr. v Česku jednoznačne dominujú najmä zoologické záhrady a akvaparky [1]), no nezastupiteľným spôsobom obohacujú ponuku aktivít a destinácií pre návštevníkov, nehovoriac už o tom, že sú samy o sebe nenahraditeľným kultúrohistorickým dedičstvom.

Príspevok bol spracovaný v rámci projektu grantu VEGA 1/1143/12.

Literatúra

- DURDÍK, T. 2005. *Encyklopedie českých hradů*. 6.vyd. Praha: Nakladatelství Libri, 365 s. ISBN 80-7277-274-0.
- GUČÍK, M. 2000. *Základy cestovného ruchu*. Banská Bystrica: Univerzita Mateja Bela, Ekonomická fakulta, 2000. 152 s. ISBN 80-8055-355-6.
- HUJOVÁ, A. 2014. *Hrady a zámky a faktor cestovného ruchu vo vybraných krajinách strednej Európy*. Bratislava: PrifUK - Diplomová práca, 82 s.
- KREUZ, J. 2014. *Výbrané sprístupnené hrady na Slovensku ako významný faktor rozvoja cestovného ruchu*. Bratislava: PrifUK - Diplomová práca, 81 s.
- KRIŽANOVÁ, E. – PUŠKÁROVÁ, B. 1990. *Hrady, zámky a kaštiele na Slovensku*. Bratislava: Šport, slovenské telovýchovné vydavateľstvo, 256 str. ISBN 80-7096-093-0
- MAKOVNÍK, T. 2007. Prínosy cestovného ruchu pre rozvoj miestnej a regionálnej ekonomiky. In *Acta oeconomica*. no. 22, Banská Bystrica: UMB, Ekonomická fakulta, s. 72-81. ISBN 978-80-8083-524-8.
- PLAČEK, M. – BÓNA, M. 2007. *Encyklopédia slovenských hradov*. Bratislava: Slovart, 2007. 392 s. ISBN 978-80-808-528-70.
- VYSTOUPIL, J. 2006. *Atlas cestovního ruchu České republiky*. Praha:

Ministerstvo pro místní rozvoj ČR, 157 s. ISBN 80-239-7256-1.

- [1] Agentúra CzechTourism [online]: <http://vyzkumy.czechtourism.cz/>
- [2] Ministerstvo kultúry Slovenskej republiky [online]: <http://www.culture.gov.sk/posobnost-ministerstva/kulturne-dedicstvo--3e.html>
- [3] Ministerstvo športu a turizmu Poľska [online]: <http://en.msport.gov.pl/organizational-structure-subordinate-and-supervised-units>
- [4] Národní památkový ústav [online]: www.npu.cz
- [5] Oficiálna stránka projektu Odklínanie hradov [online]: <http://odklinaniehradov.sk/>
- [6] Oficiálna internetová stránka o turizme v Maďarsku [online]: <http://visit-hungary.com/contact-081107/directorates-of-the-hnto>
- [7] Pamiatkový úrad Slovenskej republiky [online]: <http://www.pamiatky.sk/sk/page/o-nas>
- [8] Poľská turistická organizácia [online]: <http://www.edenpoland.pl/en/about-eden>
- [9] Portál o českých hradoch a zámkoch [online]: www.castles.cz
- [10] Portál o rakúskych hradoch a zámkoch [online]: <http://www.tourmycountry.com/austria/castles-palaces-austria.htm>
- [11] SACR 2014, Bratislava. [online]: <http://www.sacr.sk/odborna-verejnost/analyzy-a-statistiky/prieskumy-a-analyzy>
- [12] Turistický portál o cestovaní na Ukrajinu [online]: <http://www.ukraine.com/castles/>
- [13] Týždenník Trend [online]: <http://ekonomika.etrend.sk/ekonomika-slovensko/hrady-a-kupele-opraviva-z-eurofondov.html>
- [14] Zoznam združení zameraných na záchranu pamiatok [online]: <http://www.zoznam.sk/katalog/Institucie-urady/Zdruzenia-neziskovsky/Zaujmove-zdruzenia-NO/Zachrana-hradov-archeologia-zdruzenia-NO/>

CASTLES AND CHATEAUS - FACTOR OF TOURISM DEVELOPMENT IN MIDDLE EUROPE

Summary

Tourism is an important part of economy. Also because the country is looking to strengthen its position with the help of using appropriate propagation methods. Castles are a significant form of promotion and important factor in tourism, too. On their visitation is based visitation of the whole region, respectively country. Tourists consider several factors in the selection of the castles. These include external, but also internal aesthetics of monuments, vulnerability, price,

organization of events, overall awareness, which is often a corresponding example with the entry in the List of World Cultural and Natural Heritage. Generally speaking, the most visited monuments are those which are UNESCO World Cultural and Natural Heritage, which are relatively good transport accessible and organize attractive events for their visitors. Based on this study we can evaluate that castles have an important role in the tourism industry of individual countries. However, the most important position resides primarily in Poland and the Czech Republic, but also in Slovakia. In Austria they have also considerable importance however the problem is often their ownership. In the countries such as Hungary and Ukraine, their importance and position within the tourism is smaller, but in the future it can be assumed as a trend of exploring the unknown. Prediction of importance and position in the future castles in selected countries depends on a large extent on the financial efficiency of tourism in each country. But it is not only the most famous castles and palaces that attract tourists. Growing concern, particularly in recent decades have enjoyed the castle ruins, whose share in the total number of selected sites in Slovakia is the largest. On the basis of analysis and comparison of individual countries can be concluded, that Slovakia would deserve a place of "land of castles" attribute "country castle ruins". These are the best for the future, since the most visited castles already reached its peak traffic, while the castle ruins still have a lot to offer. Their situation is improving with the help of reconstruction and rehabilitation, the number is still growing. Castle ruins are becoming popular not only for the people who deal with castles and ruins, but they become a destination for tourists who make trips to the ruins because of their exposed position and stunning views. Most of the ruins have such a good road access to the largest castles. A very positive consequence of progress of the castle ruins is the involvement of the unemployed in their recovery process. The ruins are so rehabilitated, short-term unemployment is reduced while increasing the qualification of people in this area. The growing interest in these sites suggests a number of books, as well as websites, articles and other periodicals. It is obvious that castles and ruins constitute a significant element of perception and identity of landscape and thus a significant factor for the development of tourism.

doc. RNDr. Daniel Gurňák, PhD.

Mgr. Andrea Hujová

Katedra regionálnej geografie, ochrany a plánovanie krajiny
Prírodovedecká fakulta, Univerzita Komenského v Bratislave
Mlynská dolina, 842 15 Bratislava
E-mail: gurnak@fns.uniba.sk, andreahujova@gmail.com

MULTIFUNKCIONALITA ČESKÉHO ZEMĚDĚLSTVÍ A ROZVOJ VENKOVA: AKTUÁLNÍ SITUACE A PERSPEKTIVY DO BUDOUCNA

Jiří Hrabák

Abstract

This contribution addresses the relationship between agriculture and rural development. The paper employs the concept of agricultural multifunctionality in order to facilitate a greater understanding of contemporary agriculture and its relationship with the rural areas. This contribution intends to assess the development of agriculture in Czechia and its relationship with rural development through the lenses provided by the concept of agricultural multifunctionality. This article's empirical section offers an analysis of available statistical data which describe agricultural multifunctionality. The results show that since 2003, the link between agriculture and the countryside has been strengthened by a rise of the importance of ecological agriculture and certain forms of diversification. Within a larger perspective, however, these activities are still exercised by only a limited number of farms.

Keywords: multifunctionality, rural development, Czechia

Úvod

V letošním roce 2014 uplynulo již 10 let od vstupu Česka do Evropské unie. Po vstupu Česko plně implementovalo nástroje Společné zemědělské politiky (SZP), což značně ovlivnilo české zemědělství.

SZP definovala evropský model zemědělství, který je založen na konceptu multifunkčního zemědělství. Tento přístup vznikl v období 90. let minulého století a je spojen především s vyjednáváním liberalizace zemědělského obchodu, jako podpora širších cílů zařazených do zelené obálky negociací WTO (Hollander, 2004). Tento přístup primárně nepodporuje produkci zemědělských komodit a neohrožuje tedy obchod se zemědělskými komoditami (Hollander, 2004). EU přistoupila k multifunkčnosti s odůvodněním, že platby zemědělcům již nebudou přímými dotacemi zemědělské produkce, ale podporou řady neprodukčních statků a služeb nebo příspěvkem k plnění širších cílů jako je potravinová bezpečnost a rozvoj venkova (McCarthy, 2005). Zároveň bylo argumentováno jedinečností evropské krajiny, která se spoluvytvářela po tisíciletí a její "údržba" tedy vyžaduje podporu (Hollander, 2004).

Konkrétně se uplatňování multifunkčního zemědělství promítá v reformě SZP Agenda 2000, která zavádí dva pilíře SZP. První pilíř podporuje zemědělce prostřednictvím přímých plateb a tržních opatření. Druhý pilíř je zaměřen na

multifunkční zemědělství a rozvoj venkova.

Postupně se koncept multifunkčního zemědělství stává velmi diskutovaným také v odborné literatuře (Van Huylenbroeck, Durand, 2003, Wilson, 2007, Van Huylenbroeck et al., 2007). Tento koncept se pokouší popsat současné procesy měnícího se zemědělství. Na jedné straně dochází ke koncentraci a specializaci prostřednictvím velkých agro-industriálních farem. Na druhou stranu lze pozorovat směry post-produktivistického zemědělství. Wilson (2001) popisuje tento vývoj zemědělství jako přechod od produktivistického režimu směrem k multifunkčnímu. Multifunkční zemědělství se pokouší být integrujícím a hlavním zdrojem rozvoje venkova (Van der Ploeg et al., 2000, Van der Ploeg, Roep, 2003, Knickel a Reting, 2000).

Nejrozšířenější definice multifunkčního zemědělství je založena na propojení zemědělské produkce s nekomoditními výstupy (Van Huylenbroeck, Durand, 2003, OECD, 2001). Mezi tyto nekomoditní výstupy patří veřejných statky, jejichž specifickým příkladem mohou být pozitivní environmentální externality vytvářené multifunkčním zemědělstvím (Pretty et al., 2001).

Multifunkcionalitu zemědělství lze aplikovat na různé řádovostní úrovně (Wilson, 2009). Na lokální úrovni dochází k působení různých faktorů, které ovlivňují zaměření jednotlivých farem a jejich multifunkcionalitu. Podle zaměření většiny farem lze určit míru multifunkcionality také na regionální, národní i nadnárodní úrovni. Zároveň dochází k tomu, že míra multifunkcionality je také územně diferenciována v rámci těchto úrovní.

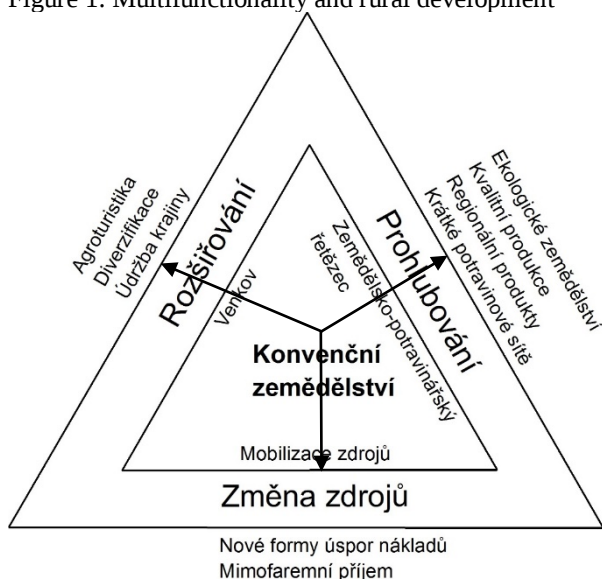
Výzkum multifunkcionality zemědělství je v zahraniční geografické literatuře geografii značně rozšířen (např. Wilson, 2009). V české geografii se jedná o poměrně nový přístup, který navazuje na studie transformace českého zemědělství, která proběhla před vstupem Česka do EU (např. Jančák, Götz, 1997, Bičík, Jančák, 2005). Vzhledem k tomu, že české zemědělství nastoupilo po vstupu do EU do nové fáze vývoje (Bičík, Jančák, 2005), je nutné tuto fázi hodnotit především ve vztahu k procesům, které probíhají také v ostatních státech EU. Koncept multifunkcionality představil v české geografii Konečný (2012), jehož příspěvek nastiňuje potřebu empirického hodnocení multifunkcionality českého zemědělství. Cílem tohoto příspěvku je na základě konceptu multifunkcionality zemědělství (Van der Ploeg, Roep, 2003) empiricky zhodnotit multifunkcionalitu českého zemědělství ve vztahu k rozvoji venkova.

Multifunkcionalita zemědělství a rozvoj venkova

Výzkumem multifunkcionality zemědělství a jeho vztahem k rozvoji venkova se zabývali Van der Ploeg, Roep (2003), kteří definují nové aktivity, kterými by se zemědělství mělo více integrovat do venkovského prostoru. Multifunkcionalita je tedy chápána v úzkém vztahu k rozvoji venkova. Van der Ploeg a Roep (2003) definují aktivity prohlubování (*deepening*), rozšiřování

(*broadening*) a změnu zdrojů (*regrounding*) konvenčního zemědělství. Prostřednictvím prohlubování aktivit v rámci zemědělsko-potravinářského řetězce vznikají nové přístupy k zemědělství např. ekologické zemědělství (EZ), alternativní potravinové sítě. Aktivita definovaná jako rozšiřování jsou spjaté s venkovským prostorem. Farmy diverzifikují svoji činnost směrem k nezemědělským aktivitám a tím provazují svoji činnost s venkovskou ekonomikou. Mezi tyto aktivity patří agroturistika na farmách, údržba krajiny a diverzifikace zemědělských činností například do oblasti výroby elektřiny z obnovitelných zdrojů. Aktivita spojené s hledáním a mobilizací zdrojů jsou zaměřeny především na fungování farem. Změna zdrojů znamená proces využívající úsporu nákladů a hledání zdrojů mimo farmu s cílem stabilizovat vlastní hospodaření. Teoretický koncept multifunkčního zemědělství a rozvoje venkova je znázorněn na obr. 1. Tento obrázek schematizuje možný rozsah aktivit multifunkčního zemědělství.

Obr. 1: Multifunkcionalita a rozvoj venkova
Figure 1: Multifunctionality and rural development

Zdroj: Van der Ploeg, Roep, 2003

Metodika

Metodika tohoto článku je založena na hodnocení hlavních multifunkčních aktivit, které byly konceptualizovány v předchozí části. Hodnocení těchto aktivit je založené na kvantitativním přístupu. K dalšímu zkoumání byly vybrány aktivity,

kteřé jsou dostupné prostřednictvím zemědělské statistiky. Dostupnost statistických údajů v oblasti multifunkcionality zemědělství je velmi omezená. Na špatnou dostupnost statistických dat multifunkcionality zemědělství poukazuje také Kizos (2010).

Pro hodnocení byly tedy vybrány aktivity, které jsou dostupné v rámci zemědělské statistiky, jedná se o agroturistiku, diverzifikaci prostřednictvím výroby elektřiny z obnovitelných zdrojů, ekologické zemědělství a zpracování zemědělských produktů. Statistická data byla získána z Českého statistického úřadu (ČSÚ). Použita byla data ze Strukturálního šetření v zemědělství v letech 2003, 2005, 2007, 2013 a také z Agrocenzu 2010. Hodnocení vývoje multifunkčních aktivit je problematické, vzhledem ke změně prahových hodnot v rámci Agrocenzu v roce 2010. V tomto šetření došlo ke zvýšení hranice pro zahrnutí zemědělce do cenzu na 5 ha. I přes tuto uvedenou změnu je možné data pro hodnocení multifunkčních aktivit použít, protože zvýšením prahových hodnot se vyloučily maximálně 2 % obhospodařované zemědělské půdy a 2 % z celkového počtu velkých dobytčích jednotek (ČSÚ, 2014). U ukazatele zpracování zemědělské produkce nebylo možné hodnotit časovou řadu od roku 2003, protože došlo ke změně metodiky sběru tohoto ukazatele.

Hodnocení vývoje multifunkčních aktivit za roky 2003, 2005, 2007, 2010 a 2013 je důležité vzhledem k přistoupení Česka do EU v roce 2004. Hodnocené období tedy pokrývá horizont před vstupem do EU (2003) a dále roky, kdy bylo Česko členem EU a aplikovalo SZP. Cílem bylo získat co nejpodrobnější regionální pohled na vývoj multifunkčních aktivit. Byla tedy hodnocena vždy nejpodrobnější dostupná regionální úroveň ukazatelů. Bohužel u většiny ukazatelů jsou údaje dostupné pouze za kraje, což neumožňuje podrobnější geografickou analýzu. Pro hodnocení regionálních aspektů multifunkčních aktivit byly zkonstruovány kartogramy a kartodiagramy, které byly vytvořeny v programu ArcGIS. V tab. 1 je uveden přehled hodnocených charakteristik konceptu multifunkcionality a rozvoje venkova. Hodnocené charakteristiky je přiřazen dostupný ukazatel včetně jeho zdroje.

Tab. 1: Přehled ukazatelů

Table 1: Overview of the indicators

Charakteristika	Ukazatel	Zdroj
Agroturistika	Cestovní ruch, ubytování a ostatní rekreační činnosti na farmách	ČSÚ, FSS, AGC
Diverzifikace	Výroba energie z obnovitelných zdrojů	ČSÚ, FSS, AGC
Ekologické zemědělství	Zemědělské subjekty a obhospodařovaná půda v ekologickém režimu	ČSÚ, FSS, AGC
Kvalitní produkce	Zpracování zemědělských produktů	ČSÚ, FSS, AGC

Zdroj: ČSÚ

Výsledky

S cílem zhodnotit celkový vývoj ukazatelů multifunkcionality a rozvoje venkova jsem se zaměřil na hodnocení ukazatelů vývoje agroturistiky, OZE, ekologického zemědělství zpracování zemědělských produktů. Datová řada od roku 2003 nám umožňuje hodnotit změny, které nastaly po vstupu do EU. Vývoj hodnocených ukazatelů je uveden v tab. 2, která znázorňuje vývoj počtu farem zabývajících se danou aktivitou s výjimkou ekologického zemědělství, které je uváděno v ha ekologicky obhospodařované zemědělské půdy.

Tab. 2: Vývoj ukazatelů mezi roky 2003 a 2013

Table 2: The development of the indicators between 2003 and 2013

Rok	2003	2005	2007	2010	2013
Agroturistika	145	364	682	610	645
OZE	12	28	43	174	451
Ekologické zemědělství (v ha)	196 699	224 818	302 703	342 164	443 157
Zpracování zemědělských produktů	N/A	N/A	988	299	1 188

Zdroj: ČSÚ

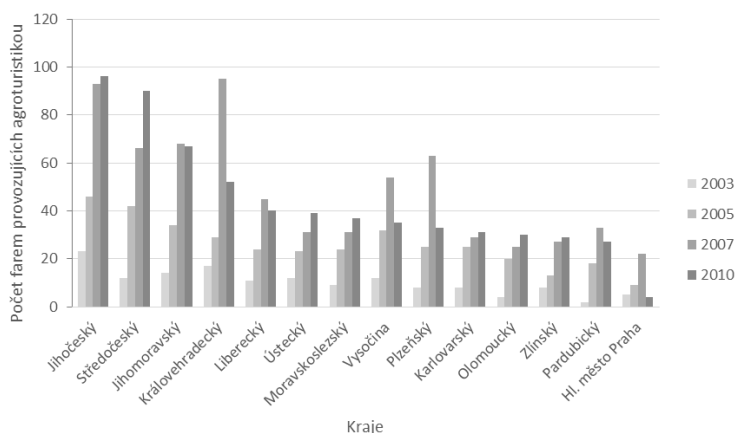
Ukazatel počtu farem zabývajících se agroturistikou se od roku 2003 do roku 2007 významně zvyšoval. Od roku 2007 dochází k určité stagnaci rozvoje agroturistiky. Významný rozvoj OZE v zemědělství je patrný od roku 2007, kdy bylo na farmách celkem 42 zařízení vyrábějících elektřinu z obnovitelných zdrojů, v roce 2013 bylo již celkem 451 zařízení OZE. Vývoj výměry zemědělské půdy v ekologickém režimu se postupně od roku 2003 zvyšuje a v roce 2013 je v ekologickém režimu obhospodařováno celkem 443 tisíc ha zemědělské půdy. Vývoj zpracování zemědělských produktů lze hodnotit pouze od roku 2007, vzhledem k odlišnému sběru dat. V roce 2013 zpracovávalo zemědělskou produkci celkem 1 188 farem.

Agroturistika

Rozvoj agroturistiky nastává po roce 2003. Z grafu 1 je patrný nárůst agroturistických farem v krajích Česka. Nejvíce farem nabízejících agroturistiku se nachází v Jihočeském a Karlovarském kraji.

Graf 1: Vývoj agroturistiky mezi lety 2003 – 2010

Graph 1: The development of the agroturism between 2003 – 2010

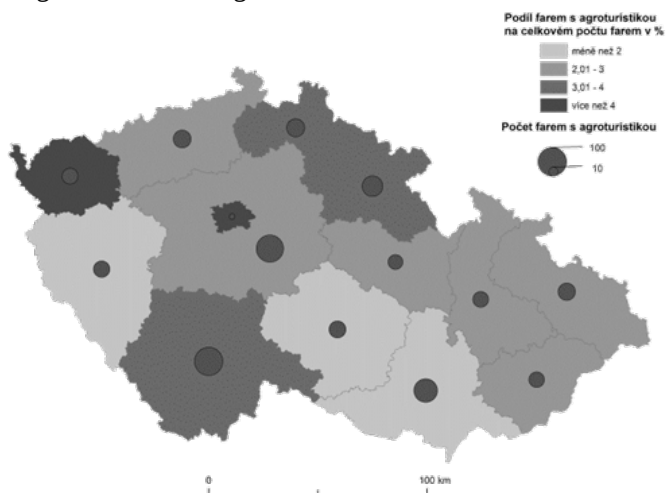

Zdroj: ČSÚ

Regionální rozložení agroturistiky v krajích Česka v roce 2010 je patrné z mapy 1.

Mapa 1: Agroturistika v krajích Česka v roce 2010

Map 1: Agroturism in the regions of Czechia in 2010

Zdroj: ČSÚ

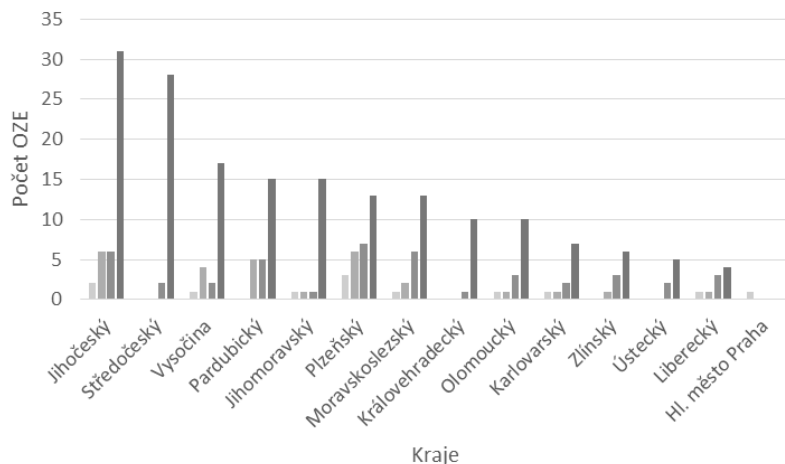
Z této mapy je patrné, že v poměru ke všem zemědělským subjektům je nejvíce agroturistických farem v Karlovarském kraji. Vysoké poměrové zastoupení je také v kraji Jihočeském, Královéhradeckém a Libereckém.

Obnovitelné zdroje energie

Počet zemědělských subjektů vyrábějících elektřinu z obnovitelných zdrojů se významně zvýšil v roce 2010, jak je patrné z grafu 2. Z hlediska regionálního zastoupení se nejvíce subjektů nachází v Jihočeském a Středočeském kraji.

Graf 2: Vývoj výroby energie z obnovitelných zdrojů mezi lety 2003 – 2010

Graph 2: The development of the renewable energy production between 2003 – 2010

Zdroj: ČSÚ

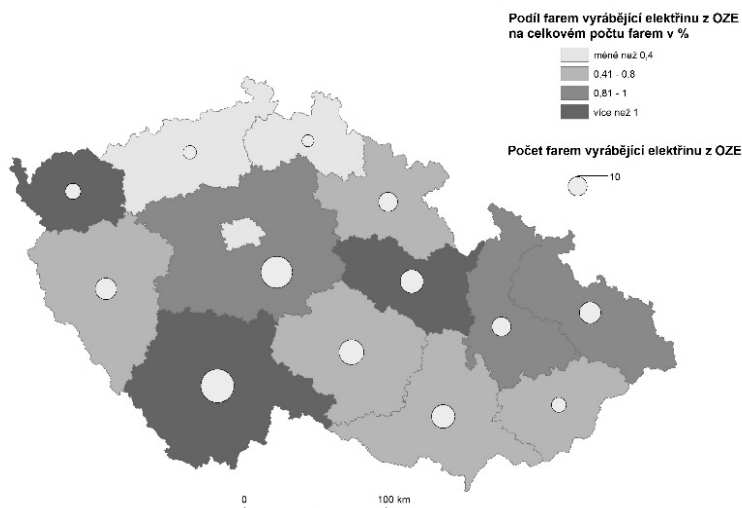
Z regionálního pohledu je největší podíl farem vyrábějících elektřinu z OZE v Karlovarském, Jihočeském a Královéhradeckém kraji (mapa 2).

Ekologické zemědělství

Vývoj ekologického zemědělství mezi lety 2003 až 2010 je znázorněn na grafu 3. Z tohoto grafu je patrný nárůst významu ekologického zemědělství ve všech krajích. Celkově je největší rozloha ekologicky obhospodařované zemědělské půdy v kraji Karlovarském.

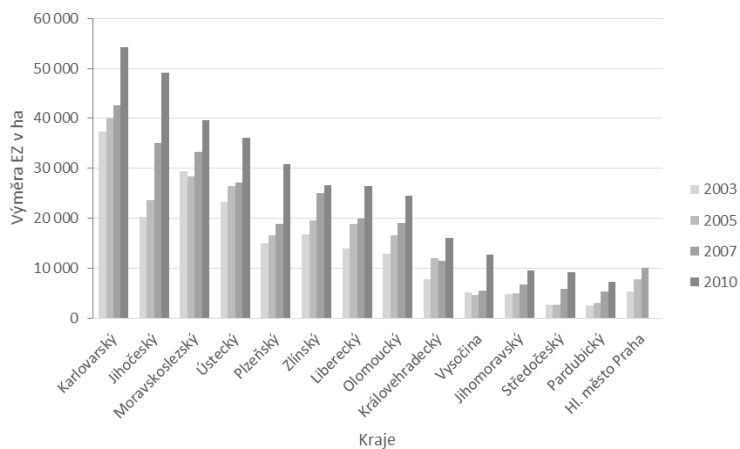
Z hlediska počtu ekofarem je patrný nárůst počtu subjektů hospodařících ekologickým způsobem ve všech krajích. Nejvíce ekofarem se nacházelo v roce 2010 v Jihočeském kraji (graf 4).

Mapa 2: Výroba energie z obnovitelných zdrojů v krajích Česka v roce 2010
 Map 2: Renewable energy production in the regions of Czechia in 2010

Zdroj: ČSÚ

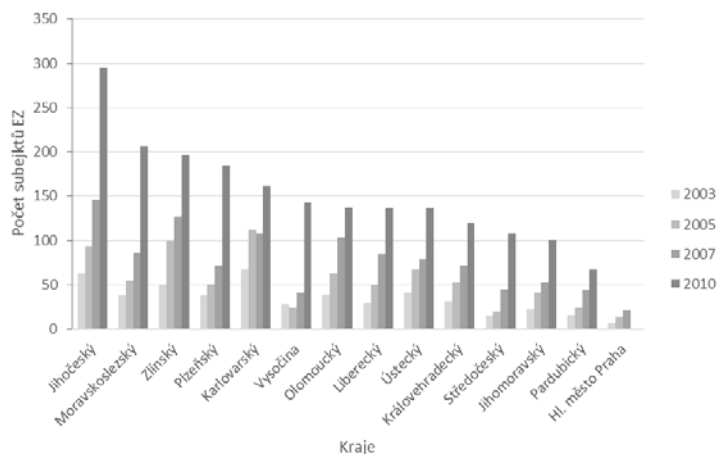
Graf 3: Vývoj ekologického zemědělství mezi lety 2003 – 2010
 Graph 3: The development of organic farming between 2003 – 2010

Zdroj: ČSÚ

Graf 4: Vývoj ekologických farem mezi lety 2003 – 2010

Graph 4: The development of organic farms between 2003 – 2010

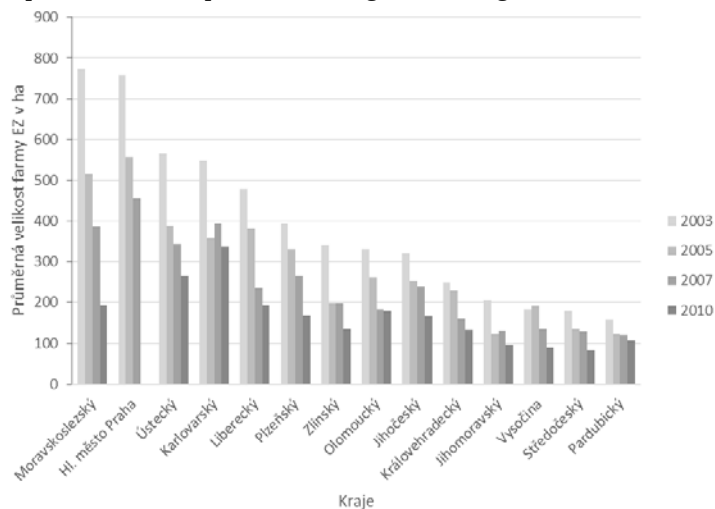

Zdroj: ČSÚ

Zvyšování počtu ekofarem mělo za důsledek snižování průměrné výměry připadající na jednu ekofarmu (graf 5).

Graf 5: Vývoj průměrné velikosti ekologických farem mezi lety 2003 – 2010

Graph 5: The development of average size of organic farms between 2003 – 2010

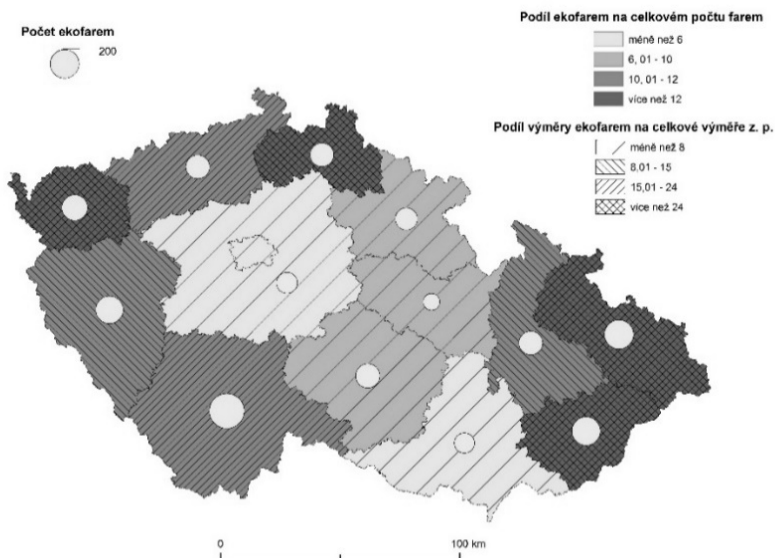

Zdroj: ČSÚ

Regionální aspekty ekologického zemědělství jsou znázorněny v mapě 3. V této mapě jsou uvedeny podíly výměry EZ na celkové zemědělské půdě a také podíly zastoupení ekologických farem na celkovém počtu farem.

Mapa 3: Ekologické zemědělství v krajích Česka v roce 2010

Map 3: Organic farming in the regions of Czechia in 2010

Zdroj: ČSÚ

Zpracování zemědělských produktů

Z důvodu změny metodiky sběru není uveden vývoj tohoto ukazatele. Význam zpracování zemědělských produktů v jednotlivých krajích je uveden v mapě 4. Z této mapy vyplývá, že největší podíl farem zpracovávajících zemědělskou produkci se nachází v Jihomoravském a Zlínském kraji.

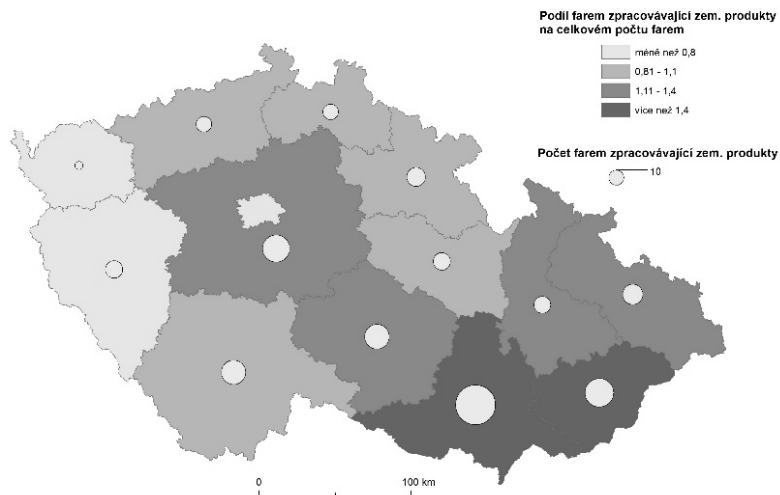
Diskuse

Multifunkční aktivity spojuje podpora nekomoditních forem zemědělství a zemědělství se prostřednictvím nich zaměřuje také na ochranu přírody a krajiny a v širším pohledu propojuje s rurální ekonomikou v podobě diverzifikace zemědělství směrem k nezemědělským aktivitám. Takto zaměřené multifunkční zemědělství je v přímém kontrastu s produktivistickým přístupem, který předcházal

multifunkčnímu zemědělství (Wilson, 2001). Produktivistické zemědělství se zaměřovalo na maximalizaci produkce i za cenu snížené environmentální udržitelnosti, důležitým procesem byla také specializace na určité zemědělské komodity (Woods, 2005).

Mapa 4: Zpracování zemědělských produktů v krajích Česka v roce 2010

Map 4: Processing of farm product in the regions of Czechia in 2010

Zdroj: ČSÚ

Z provedené analýzy je patné, že nejvíce zemědělců se zaměřuje ekologické zemědělství, což tvoří významnou složku procesu prohlubování. Z hodnocení vývoje ekologického zemědělství za období 2003 až 2010 vyplynul významný nárůst ploch obhospodařovaných ekologicky. Zároveň je patné snížení variability mezi jednotlivými kraji a také celkové snížení průměrné rozlohy farem. Znamená to tedy, že prvními subjekty hospodařící ekologickým způsobem byly větší farmy, které se nacházely především v Karlovarském, Moravskoslezském a Ústeckém kraji.

Další aktivita procesu prohlubování již tolik rozšířená není. Zpracováním zemědělských produktů se zabývalo v roce 2013 pouze 4,5 ze všech zemědělských subjektů.

Proces rozšiřování se zaměřuje na aktivity zabývající se různými formami diverzifikace zemědělství. V případě Česka došlo k tomu, že po rozpadu

socialistického zemědělství se výrazně snížila nezemědělská diverzifikace zemědělských podniků. Došlo k ukončení činnosti tzv. přidružených výrobníků (Bičík, Jančák, 2005). V období před vstupem do EU se diverzifikace postupně zvyšuje, ale i tak se jedná v českém zemědělství o málo rozšířený přístup. Z celkového počtu farem se v roce 2013 alespoň jednou diverzifikační činností se zabývalo pouze 18,6 % farem. Z diverzifikačních aktivit je patrný nárůst agroturistiky (mezi lety 2003 až 2007) a výroby elektřiny z obnovitelných zdrojů (mezi lety 2007 až 2013).

Závěr

Multifunkční zemědělství skýtá velký potenciál pro rozvoj venkova (van der Ploeg et al., 2000, van der Ploeg, Roep, 2002, Knickel a Reting, 2000), vazba multifunkčního zemědělství a rozvoje venkova byla v zahraničí zkoumána v řadě studií (např. Renting, et al., 2008). Na základě malého významu některých multifunkčních aktivit v Česku je patrný další potenciál k rozvoji těchto aktivit. V oblasti aktivit prohlubování je jedná především o zpracování vlastních výrobků a nabídky těchto produktů prostřednictvím alternativních potravinových sítí. Výrobky z vlastní produkce mohou zemědělci nabízet například prostřednictvím farmářských trhů. Tento způsob přímého prodeje zaznamenal v poslední době značný rozvoj a byla identifikována poptávka po kvalitních produktech vyráběných na farmách (Spilková, Fendrychová, Syrovátková, 2013). V oblasti aktivit rozšiřování lze identifikovat potenciál v agroturistice, jejíž možnosti nejsou v Česku plně využity (Konečný, 2014).

Hodnocení multifunkčního zemědělství je vzhledem k širší tématu velmi obtížné. V tomto příspěvku jsem se zaměřil na koncept multifunkčního zemědělství a rozvoje venkova (van der Ploeg, Roep, 2003). Tento koncept jsem ověřoval na základě dostupných statistických dat. Právě dostupnost statistických dat je velmi omezující při hodnocení multifunkčního zemědělství, vzhledem k tomu, že řada aktivit zemědělců není statisticky podchycena. Pro identifikaci těchto aktivit se jeví jako nejvhodnější kvalitativní výzkum, který by identifikoval postoje zemědělců k realizaci multifunkčních aktivit. Některé z vybraných hodnocených multifunkčních aktivit zaznamenaly v období po vstupu do EU značný rozvoj (ekologické zemědělství, diverzifikace prostřednictvím výroby energie z obnovitelných zdrojů). U dalších multifunkčních aktivit lze očekávat rozvoj v budoucnu (zpracování zemědělských produktů na farmách, agroturistika).

Příspěvek byl vypracován v rámci grantového projektu GA UK č. 834313 – Multifunkčnost českého zemědělství: regionální typologie a chování zemědělců.

Literatura

- BIČÍK, I. – JANČÁK, V. 2005. *Transformační procesy v českém zemědělství po roce 1990*. Praha: Univerzita Karlova v Praze, Přírodovědecká fakulta, Katedra sociální geografie a regionálního rozvoje, 96 s.
- ČSÚ 2014. *Strukturální výsledky za zemědělství v roce 2003, 2005, 2007, 2010, 2013*. [online] Dostupné z: <http://www.czso.cz/>, cit. 9. 9. 2014.
- DURAND, G. – VAN HUYLENBROECK, G. 2003. Multifunctionality and rural development: a general framework. In Van Huylenbroeck a Durand. *Multifunctional agriculture: a new paradigm for European agriculture and rural development*. Ashgate Publishing, pp. 1-16.
- HOLLANDER, G. M. 2004. Agricultural trade liberalization, multifunctionality, and sugar in the south Florida landscape. In *Geoforum*. vol. 35, no. 3, pp. 299–312.
- JANČÁK, V. – GÖTZ, A. 1997. *Územní diferenciace českého zemědělství a její vývoj*. Univerzita Karlova v Praze, Přírodovědecká fakulta, Katedra sociální geografie a regionálního rozvoje, 81 s.
- KIZOS, T. 2010. Multifunctionality of farm households in Greece. In *Norsk Geografisk Tidsskrift–Norwegian Journal of Geography*. vol. 64, no. 2, pp. 105-116.
- KNICKEL, K. – RENTING H. 2000. Methodological and Conceptual Issues in the Study of Multifunctionality and Rural Development. In *Sociologia Ruralis*. vol. 40, no. 4, pp. 512-528.
- KONEČNÝ, O. 2013. Multifunkcionalita: geografie, venkov, zemědělství. In Svobodová, H. (ed.): *Výroční konference České geografické společnosti: Nové výzvy pro geografii*. Brno: Masarykova univerzita, s. 182-189.
- KONEČNÝ, O. 2014. Geographical Perspectives on Agritourism in The Czech Republic. In *Moravian Geographical Reports*. vol. 22, no. 1, pp. 15-23.
- MCCARTHY, J. 2005. Rural geography: multifunctional rural geographies reactionary or radical? In *Progress in Human Geography*. vol. 29, no. 6, pp. 773-782.
- OECD 2001. *Multifunctionality: Towards an Analytical Framework*. [online] dostupné z: <http://www.oecd.org/tad/agricultural-policies/40782727.pdf>, cit. 8. 9. 2014
- PLOEG, J.D. VAN DER – RENTING, H. – BRUNORI, G. – KNICKEL, K. – MANNION, J. – MARSDEN, T. – DE ROEST, K. – SEVILLA-GUZMÁN, E. – VENTURA, F. 2000. Rural development: From practices and policies towards theory. In *Sociologia Ruralis*. vol. 40, no. 4, pp. 391-408.
- PLOEG, J.D. VAN DER – ROEP, D. 2003. Multifunctionality and rural development: the actual situation in Europe. In Van Huylenbroeck a Durand. *Multifunctional agriculture: a new paradigm for european agriculture and rural development*, Ashgate Publishing, pp. 37-53.

- PRETTY, J. – BRETT, C. – GEE, D. – HINE, R. – MASON, CH. – MORISON, J. – RAYMENT, M. – VAN DER BIJL, G. – DOBBS, T. 2001. Policy Challenges and Priorities for Internalizing the Externalities of Modern Agriculture. In *Journal of Environmental Planning and Management*. vol. 44, no. 2, pp. 263-283.
- RENTING, H. – OOSTINDIE, H. – LAURENT, C. – BRUNORI, G. – BARJOLLE, D. – JERVELL, A. – GRANBERG, L. – HEINONEN, M. 2008. Multifunctionality of agricultural activities, changing rural identities and new institutional arrangements. In *International Journal of Agricultural Resources, Governance and Ecology*. vol. 7, no. 4, pp. 361-385.
- SPIPKOVÁ, J. – FENDRYCHOVÁ, L. – SYROVÁTKOVÁ, M. 2013. Farmers' markets in Prague: a new challenge within the urban shopping landscape. In *Agriculture and Human Values*. vol. 30, no. 2, pp. 179-191.
- VAN HUYLENBROECK, G. – DURAND G. 2003. *Multifunctional agriculture: a new paradigm for European agriculture and rural development*. Hampshire: Ashgate Publishing, 240 p.
- VAN HUYLENBROECK, G. – VANDERMEULEN, V. – METTEPENNINGEN E. – VERSPECHT, A. 2007. A Review of Definitions, Evidence and Instruments. In *Living Reviews in Landscape Research*. vol. 3, no. 1, pp. 5-43.
- WILSON G. A. 2001. From productivism to post-productivism . . . and back again Exploring the unchanged natural and mental landscapes of European agriculture. In *Transactions of the Institute of British Geographers*. vol. 26, no. 1, pp. 77-102.
- WILSON, G. A. 2007. *Multifunctional agriculture: a transition theory perspective*. Wallingford: CAB International, CABI. 374 p.
- WILSON, G. A. 2009. The spatiality of multifunctional agriculture: A human geography perspective. In *Geoforum*. vol. 40, no. 2, pp. 269-280.
- WOODS, M. 2005. *Rural Geography: processes, responses and experiences in rural restructuring*. London: SAGE Publications Ltd., 330 p.

MULTIFUNCTIONALITY OF CZECH AGRICULTURE AND RURAL DEVELOPMENT: CURRENT SITUATION AND PROSPECTS FOR THE FUTURE

Summary

This contribution addresses the relationship between agriculture and rural development. Contemporary agriculture is undergoing a number of processes triggered by both economic and political factors. On one hand, these include the processes of concentration and specialization associated with large agro-industrial enterprises. On the other hand, post-productivist agriculture has been gaining traction as well. These divergent processes exert varying effects on the rural space

which is intimately tied with agriculture itself. This article employs the concept of agricultural multifunctionality in order to facilitate a greater understanding of contemporary agriculture and its relationship with the rural areas. This concept is founded on the assumption that multifunctionality entrusts agriculture with a variety of possible functions which could be either commodity or non-commodity related, while especially non-commodity related functions are closely tied with rural development. Agricultural multifunctionality can be applied to different orders of scale. At the local level, various factors influence the character and multifunctionality of individual farms. Predominant farm specialization also significantly determines multifunctionality at the regional, national, and supranational levels. At the same, multifunctionality is spatially differentiated across these scales. This contribution intends to assess the development of agriculture in Czechia and its relationship with rural development through the lenses provided by the concept of agricultural multifunctionality. The article's empirical section offers an analysis of available statistical data which describe agricultural multifunctionality. Primary emphasis is placed on the deepening of ties between agriculture and the countryside through ecological agriculture and product processing (which increases the added value of agricultural products), as well as the broadening of these ties through diversification. The results show that since 2003, the link between agriculture and the countryside has been strengthened by a rise of the importance of ecological agriculture and certain forms of diversification. Within a larger perspective, however, these activities are still exercised by only a limited number of farms. Since agricultural multifunctionality cannot be fully documented via statistical data, a qualitative research on this topic is in order. This research will deepen our understanding of the significance of specific activities involved in this multifunctionality, as well as their impact on rural development.

Mgr. Jiří Hrabák

Katedra sociální geografie a regionálního rozvoje
Přírodovědecká fakulta, Univerzita Karlova v Praze
Albertov 6, 128 43 Praha 2
E-mail: jiri.hrabak@natur.cuni.cz

VYBRANÁ DEMOGRAFICKÁ SPECIFIKA ČESKÉ REPUBLIKY

Dana Hübelová, Petr Chalupa

Abstract

Qualitatively different demographic development occurred in the Czech Republic due to political, cultural and economic changes after 1989. Consequently, the current demographic situation resembles the Western European countries. As the present condition affects future demographic development, the past influenced the present and gave rise to demographic traits described in the article. Some selected economic indicators, e.g. specific development of birth rate, national structure, development of migration balance and more are analyzed in detail.

Keywords: Czech Republic, demographic development, birth rate, mortality, national structure, immigration, population aging

Úvod

Po roce 1989 se populační chování obyvatelstva České republiky postupně přiblížilo stavu, který je možné registrovat v demokratických evropských zemích s tradiční tržní ekonomikou. Dosud patrné odlišnosti demografického vývoje je možné spatřovat jako dozvuky ekonomické a politického situace před rokem 1989 a z ní vyplývajících odlišných sociálních podmínek.

Je třeba si uvědomit, že populační a ekonomický vývoj jsou v symbiotické propojenosti a setrvačnost populačního vývoje se může deformačními ekonomickými procesy projevit až se značným časovým zpožděním. Demografické změny po roce 1989 se vyznačují především rychlou dynamikou. Příčin, které vedly ke změnám demografického chování, je nepochybně ve společnosti celá řada, neboť jak uvádí Kučera „dřívější uniformní způsob života – poměrně krátké období málo diferenciovaných možností vzdělávání, následované sňatkem v mladém věku, brzkým narozením převážně dvou dětí brzy po sobě jako v podstatě jediná možná životní kariéra – byl vystřídán širokou paletou životních příležitostí“ (1994, s. 27).

Teoretická východiska, cíl a metody

V českých zemích je za počátek demografické revoluce, která se svými projevy nacházela na pomezí anglického a francouzského typu, možno považovat již 30. léta 19. století. Ani další demografický vývoj neprobíhal plynule bez vnějšího výraznějšího působení hospodářských, společenských a politických změn.

Pomineme-li nyní mizející vliv první světové války, stále se nápadně projevuje deformace věkové struktury v důsledku světové krize 30. let 20. století. Podobně tak je možné sledovat ve věkové struktuře změnu demografického chování za druhé světové války a změny probíhající díky pronatalitním opatřením z první poloviny 70. let minulého století.

Do roku 1989 byl přirozený demografický vývoj částečně brzděn ekonomickou a politickou situací a záměrnými zásahy státu (Koschin, 2005). Jednalo se například o cílená populační opatření nebo vliv centrálně řízeného národního hospodářství. Lze předpokládat, že s podobnou deformací věkové struktury můžeme počítat i v budoucnosti. Bude se projevovat pokles porodnosti a sňatečnosti a příznivý vývoj úmrtnosti z posledního desetiletí minulého století.

Z výše uvedeného je patrné, že celá řada vnějších faktorů (ekonomická a politická situace, kulturně-společenské a technické změny) podstatně ovlivňují demografické chování obyvatelstva. Pro demografické chování je typická určitá setrvačnost, která se promítá v nejbližší budoucnosti, ale současně obyvatelstvo přejímá vlivy výrazných demografických událostí v minulosti. Souhrn vybraných demografických ukazatelů (stárnutí populace, migrace, etnické změny) se vyznačuje relativně výraznými a dynamickými změnami, které se projevují nejen v současné době, ale budou mít také významné dopady na společnost jako celek v následujících letech.

K problematice demografických změn a stárnutí populace ve vztahu s ekonomickými dopady se nashromáždilo, mimo statistické materiály Českého statistického úřadu (dále ČSÚ) a ekonomických prognóz, poměrně mnoho odborných demografických příspěvků, výzkumů a analýz, např. Rabušic (1995), Kučera, (2002), Rychtaříková (2002), Burcin, Kučera, (2003), Vohralíková, Rabušic (2004), Dufek, Minařík, (2008), Fiala, Lanhamrová, (2007), Koschin, a kol. (2005), Kačerová (2008). Stárnutí populace však není samostatným jevem, ale je podmíněno množstvím celé řady dalších demografických a společenských okolností. Jedná se zejména o růst vzdělanosti (Armstrong, 2002, Koschin a kol., 2007, Vltavská, Fischer, 2009, Fiala a kol., 2009, Langhamrová, 2009) a nabývání důležitosti celoživotního vzdělávání (Vomáčková, 2005). Stále větší významu získává tzv. znalostní společnost (Pomazalová, Drahošová, 2012).

Obecně formulovaným cílem prezentovaného příspěvku je analyzovat dostupné statistické materiály a data vybraných demografických ukazatelů. Dílčím cílem je hledání příčin a důsledků změn daných ukazatelů. Záměrně byly zvoleny takové specifické demografické indikátory, které svojí působností zasahují do širších sfér celé společnosti. Jedná se o:

- stárnutí české populace,
- migrační procesy,
- etnické změny.

V rámci prezentované analýzy bylo metodologicky využito zejména sběru dostupných dat demografické statistiky, jejich deskripce a následné aplikace

v celospolečenských souvislostech se zaměřením na dopady ve sféře sociální a zdravotní, s ohledem na společenské a kulturní změny i sociálně-patologické jevy.

Příčiny a důsledky stárnutí české populace

Od 70. let minulého století se začala ve všech vyspělých zemích prodlužovat délka života starých osob. Jak uvádí Koschin (2004, s. 4), nebylo to nic, co by vzbuzovalo zvláštní pozornost, natož obavy. Právě naopak, prodlužování délky života bylo vnímáno veskrze pozitivně, pouze se začínaly objevovat úvahy na téma, jak delší život naplnit, aby nešlo o pouhé přežívání, ale o plnohodnotnou účast na životě společnosti. Teprve na počátku 90. let 20. stol. se začaly projevovat první ekonomické důsledky – rostoucí náklady na sociální a zdravotní péči o staré osoby. Od té doby se situace nijak radikálně nezměnila, stárnutí vyspělých populací pokračuje, ale z odborného problému se stal už problém politický. Přitom stárnutí populace není z dlouhodobého (historicko)demografického pohledu nic nového. Každý z demografických přechodů v minulosti mohl být uskutečněn právě v důsledku stárnutí populací (viz populační typy z počátku 20. století, jejichž autorem je švédský demograf Sundbärg, podrobněji Langhamrová, 2007).

Důsledkem stárnutí populace se dlouhodobě mění věková struktura obyvatelstva České republiky. V roce 1950 činila složka populace do 14 let (předproduktivní generace) přibližně 24 % obyvatelstva a populace ve věku 65 a více let (postproduktivní generace) pouhých 8 %. V roce 2011 dosáhla hodnota předproduktivní generace 14 %, naopak obyvatelstvo ve věku 65 a více let zaznamenalo značný nárůst až na 15 %. V důsledku uvedených změn ve věkové struktuře dochází současně ke stárnutí populace, což dokazuje hodnota indexu stáří (tab. 1). V roce 1950 činila hodnota indexu 34, v roce 2011 již 110 - tedy na 100 osob populace ve věku 0-14 let připadalo 110 osob ve věku 65 a více let.

Tab. 1: Vývoj počtu obyvatel, věkové struktury obyvatel v letech 1950-2011 a indexu stáří v ČR

Table 1: Development of the population, the age structure of the population (1950-2011) and age index in the Czech Republic

Rok	1950	1961	1970	1980	1991	2001	2011
Počet obyvatel	8 896 133	9 571 531	9 807 697	10 291 927	10 302 215	10 230 060	10 436 560
0-14 let	24 %	25 %	21 %	23 %	21 %	16 %	14 %
15-64 let	67 %	65 %	66 %	63 %	66 %	70 %	69 %
65 a více	8 %	9 %	12 %	13 %	12 %	13 %	15 %
Index stáří	34	38	57	57	60	85	110

Zdroj: Vlastní zpracování za pomoci dat ČSU, 2012a

Stárnutí populace je vyvoláno především dvěma demografickými procesy:

- 1) snižováním plodnosti,
- 2) snižováním úmrtnosti. Důsledkem snižování plodnosti a úmrtnosti je prodlužující se naděje dožití při narození.

Důvody poklesu plodnosti i úmrtnosti je možné teoreticky vysvětlit:

- a) strukturální změny:
 - vlivem průmyslové revoluce začaly již v 18. století. V této době nastal značný přesun obyvatel z venkova do měst, čímž se mimo jiné velmi výrazně změnilo ekonomické postavení dětí. Zatímco na vesnici děti přispívaly k hospodářskému výsledku rodiny (např. pásly domácí zvířata), ve městě se staly spíše ekonomickou zátěží. Poprvé v historii tak dochází k výraznějšímu snížení plodnosti.
 - od 2. poloviny 20. století narůstá stále více vliv tzv. znalostní společnosti, která klade důraz na uplatnění vysoce kvalifikovaných osob. Znalostní pracovník se může uplatnit jedině tehdy, pokud absolvuje dlouhé a současně průběžné (celoživotní) studium, a to na úkor plození a rození dětí.
 - s poklesem fyzicky náročné práce dochází ke snížení úmrtnosti.
- b) kulturní změny:
 - změny v pořadí hodnot, konkrétně demokratizace, osobní svoboda, náboženská rovnost, rovnost pohlaví nebo přístupu ke vzdělání či rovnost ve stáří vedou ke změně funkce a postavení dětí ve společnosti (např. k „zajištění“ ve stáří lidé nepotřebují mít mnoho dětí).
 - roste významu celoživotního vzdělání, které podstatně ubírá čas na děti (pro děti tak hovoří prakticky jediný důvod, a to citové uspokojení, k němuž však stačí dítě jen jedno).
 - vzrůstá podíl žen (či párů), které programově nechťejí mít děti.
 - vzdělanější společnost dokáže o své zdraví lépe pečovat a déle žije, což vede také ke snížení úmrtnosti.
- c) technické změny:
 - zlepšení hygienických podmínek a pokrok ve zdravotní péči a lékařství zejména od 20. století znamenal výrazné snížení úmrtnosti.

Je patrné, že stárnutí populace (resp. snížení plodnosti, prodlužování naděje dožití při narození) je jevem nevratným, neboť žádná společnost se ze současného stavu nevrátí ke způsobu života před padesáti nebo sto lety. Stárnutí populace je možné sice určitými sociálními, ekonomickými nebo politickými zásahy zpomalit, ale nelze ho odvrátit.

Naděje dožití při narození se v České republice zvyšuje průměrným tempem přibližně o tři měsíce každý kalendářní rok, a to jak u mužů, tak u žen. Podle dlouhodobých prognóz budoucího vývoje tak bude podíl starších osob v populaci i nadále narůstat. To se děje již v současné době, kdy do věkové skupiny 65 a více let vstupují početné generace narozené po druhé světové válce. Podstatným se

přitom stane nárůst podílu lidí ve věku nad 70 a 80 let, což může mít mnoho důležitých důsledků pro celou společnost. Zlepšování zdravotní péče bude provázáno posunem výskytu chronických nemocí do vyššího věku populace a zvyšování počtu nejstarších osob tak nutně povede ke zvyšování nákladů na sociální a zdravotní péči. Navíc se současní i budoucí senioři budou od svých předchůdců lišit nejen počtem, ale i ekonomickými a sociálními parametry, budou mít vyšší nároky na životní úroveň, rozsah služeb a podobně.

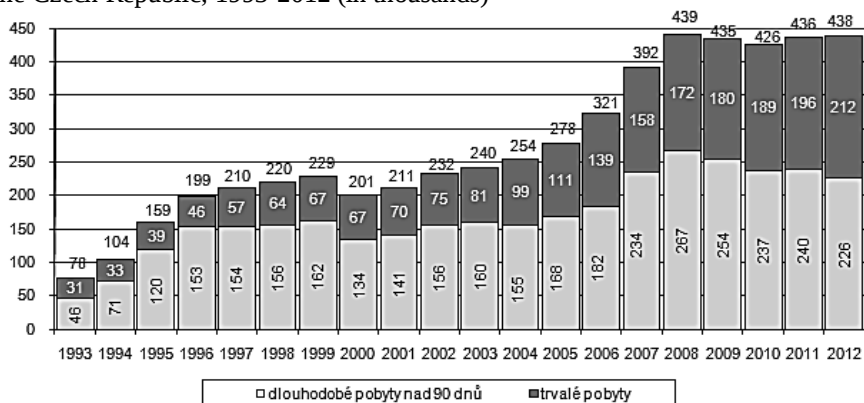
Migrační proces a jeho důsledky

Demografická struktura obyvatelstva je v souhrnu výsledkem porodnosti, úmrtnosti a migrace. Imigraci může ovlivnit kromě celkového počtu obyvatelstva také další demografické znaky a procesy. Jedná se nejen o změnu procesu stárnutí, ale také o vyvolání etnických změn. V současné době patří Česká republika mezi cílovou migrační zemi tzv. „nárazníkové zóny“. Přechod z tranzitní země k zemi cílové byl způsoben především transformací ekonomiky.

Specifikem v rámci migračních pohybů je fakt, že zrušení bariéry státních hranic počátkem 90. let minulého století, neznamenalo emigraci směrem na Západ. Naopak nastal opačný proces v souvislosti s pracovní imigrací zejména do profesně méně kvalifikovaných profesí. V grafu 1 je i přes výkyvy patrný neustálý nárůst počtu cizinců v České republice. Například v roce 1993 bylo zaznamenáno přibližně 70 tis. cizinců, v roce 2001 asi 211 tis. cizinců, v roce 2012 již 438 tis. Zhruba polovina těchto osob má u nás trvalý pobyt.

Graf 1: Vývoj počtu cizinců s trvalými pobyty a s dlouhodobými pobyty nad 90 dní v ČR, 1993-2012 (v tis.)

Graph 1: Foreigners with permanent residence and long-term stays over 90 days in the Czech Republic, 1993-2012 (in thousands)

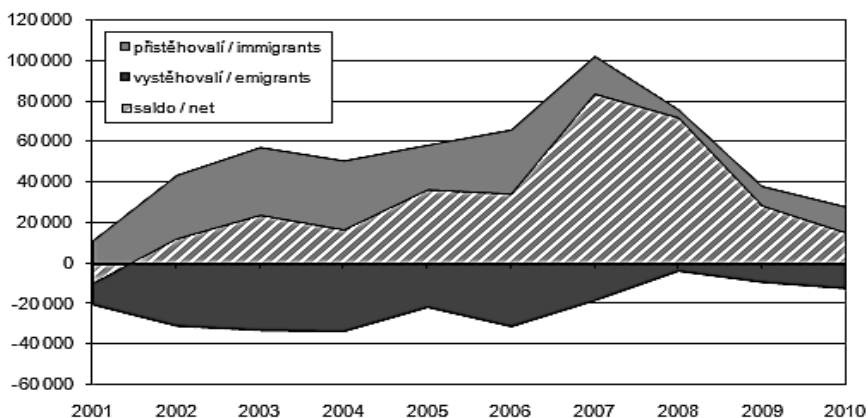

Zdroj: ČSÚ, 2014

Na rozdíl od výše uvedeného počtu cizinců v České republice je možné vysledovat nevyrovnaný vývoj salda migrace (graf. 2). Ačkoliv se saldo migrace dlouhodobě pohybuje v kladných hodnotách, na jeho úrovni se výrazně podepisuje aktuální ekonomická situace země, včetně nabídky a struktury pracovních míst nebo výše mezd. S nástupem hospodářské recese je patrný od roku 2007 pokles jak počtu přistěhovalých, tak výsledného migračního salda.

Graf 2: Zahraniční stěhování cizinců v letech 2001-2010, ČR

Graph 2: External migration of foreigners in the years 2001-2010, Czech Republic

Zdroj: ČSÚ, 2012b

Vzhledem ke skutečnosti, že největší pohyby v rámci zahraniční migrace vykazuje oblast pracovní migrace a že se podíl počtu cizinců dlouhodobě žijících na území České republiky pohybuje kolem 4 %, nelze její význam v žádném případě přeceňovat. Předpoklad ČSÚ (2004) ve střední variantě prognózy o ročním migračním saldu je ve výši 25 tis. cizinců, což by při tomto tempu představovalo za 40 let jeden a čtvrt milionu cizinců, tedy asi 13 % obyvatelstva. Teprve za 40 let bychom tak dosáhli úrovně dnes obvyklé v Evropské unii.

V současné době patří k nejčastějším cizincům podle státního občanství obyvatelé evropských zemí. Výjimku představují Vietnamci jako třetí nejvíce zastoupené cizí státní občanství v České republice, což je dáno historicko-politickými vlivy v minulosti (mezistátní pracovní smlouvy v rámci bývalých socialistických zemí).

Lze však pochybovat, že by charakter migrace byl v budoucnu převážně pracovní, jak je tomu dnes. Vývojové migrační trendy a současný ekonomický a politický vývoj v Evropě, Africe a Asii naznačují, že v budoucnu by se pracovní migranti mohli změnit v osoby hledající azyl (Palát, Langhamrová, Hübelová, 2013, s. 27). Je možné předpokládat, že přistěhovalci budou hledat místo, kde by se

mohli trvale usadit a začít nový život, protože z jejich vlasti je vyženou ekonomické důvody a patrně i - v souvislosti s rychlým přírůstkem obyvatelstva - rasové a náboženské nepokoje. To by byla z hlediska české populace spíše příznivá situace, protože mnozí ze současných migrantů, kteří vyjíždějí za prací, se po čase zase vrací zpět, což nepřispívá k reprodukci české populace (srov. Koschin, 2004).

Podpora imigrace, zejména imigrace celých rodin anebo mladších partnerských dvojic, může vést k částečnému zmírnění procesu stárnutí obyvatelstva a pomůže řešit i problémy trhu práce související s poklesem počtu ekonomicky aktivních osob. Je třeba si však uvědomit nejen přínosy, které imigrace ze zahraničí pro hostitelskou zemi přináší, ale také četná rizika s ní spojená. Majoritní společnost se bude muset připravit přijímat osoby ze zcela jiných kulturních podmínek. Bude nutné, aby si imigranti osvojili jazyk a přizpůsobili se zvyklostem cílové země, což by mohlo být jedním s nástrojů předcházení růstu napětí mezi majoritním obyvatelstvem a imigranty.

Imigrace může naopak aktivovat určité skupiny nacionalistů a osob s rasistickými tendencemi k akcím, jejichž potlačení si žádá nejen nemalé státní finanční prostředky a zásahy represivních a bezpečnostních sil, ale také může dojít k rozkolísání společnosti a k výrazné polarizaci názorů.

Etnické změny se zaměřením na romské etnikum

Při trvalém pobytu imigrantů dochází ke změně etnické skladby obyvatelstva. Podle našeho ústavního systému je každému občanu garantováno právo hlásit se k nějaké národnosti podle vlastního uvážení. V souvislosti s etnickou skladbou obyvatelstva České republiky je možné zmínit demografická specifika romské populace.

V procesu transformace společnosti po listopadu 1989 se v postavení příslušníků romské komunity v České republice objevila řada nových problémů. Situace romského etnika se také zkomplikovala po rozdělení ČSFR v roce 1993 a stala se předmětem zvýšené pozornosti a kritiky politiky České republiky ve vztahu k Romům ze strany mezinárodních institucí. Vládní orgány (např. Rada vlády) se romskou otázkou intenzivně zabývají. Rada vlády mimo jiné vydává každoročně Zprávu o stavu romské menšiny v ČR (poslední byla publikována v listopadu 2013, a to pro rok 2012). Cílem dokumentu je zhodnotit situaci Romů v ČR a úspěšnost opatření, která byla přijata k jejímu zlepšení. Zpráva uvádí, že ačkoliv je zvýšení úrovně vzdělání základním předpokladem pro zlepšení společenské pozice Romů, je jejich vzdělanostní úroveň nadále nízká. Nízká vzdělanostní úroveň je jednou z hlavních příčin vysoké nezaměstnanosti Romů. Jejich situaci na trhu práce zhoršuje fakt, že významný podíl z nich žije ve vyloučených lokalitách či ve strukturálně postižených regionech, kde je méně pracovních příležitostí. Výzkum realizovaný v České republice zaznamenal nízkou účast Romů žijících ve vyloučených lokalitách na trhu práce, kde participuje pouze

50 % z nich ve věkové kategorii 15–64 let. Alarmující je situace mladých sociálně vyloučených Romů ve věkové kategorii 15–24 let, kdy 77 % z nich nemá předchozí pracovní zkušenosti (čerpáno z dokumentů zveřejněných na stránkách Vlády České republiky).

Určit přesněji počet osob romské národnosti je složitou záležitostí. Romové přestali být po roce 1989 státem centrálně evidováni. V roce 1945 žilo na území dnešní České republiky asi 600 až 1 tis. Romů, v roce 1947 již téměř 17 tis. V období 1970 až 1980 vzrostl počet Romů na území České republiky o polovinu a podle evidence tehdejších národních výborů se počet zvýšil za období 1980 až 1989 o 36 %. Při Sčítání lidu, domů a bytů v roce 1991 měli obyvatelé České republiky historicky poprvé možnost přihlásit se k moravské a slezské (nebo například romské) národnosti. Zajímavý je vývoj deklarování romské národnosti v čase. Ve sčítání 2001 se přihlásilo k romské národnosti necelých 12 tisíc osob, což byl téměř trojnásobně nižší počet, než ve sčítání v roce 1991. Další pokles můžeme zaznamenat ve sčítání roku 2011, a to na hodnotu 5 135 osob. Uvedené údaje jsou odbornou veřejností považovány za hrubě podhodnocené, neboť jak publikuje Zpráva o situaci národnostních menšin v České republice za rok 2001, zpracovaná Radou vlády pro národnostní menšiny (2013), pohybuje se počet Romů mezi 150–300 tisíci osob. Z těchto předpokladů vyplývá, že přibližně 90 % Romů svou národnost při sčítání neuvedlo.

Na rozdíl od majoritní společnosti představuje věková struktura romské populace progresivní typ, pro který je charakteristické vysoké zastoupení dětí a velmi nízký podíl starších osob. Ve srovnání s věkovou skladbou obyvatel České republiky je patrný naprosto zásadní rozdíl, kdy zastoupení nejnižších věkových kategorií je téměř dvojnásobné u romské populace oproti celkové populaci.

Tab. 2: Romové v ČR podle věkových skupin (v %), 1970–2001

Table 2: Roma by age structure in the Czech Republic (in %), 1970–2001

Rok Věková skupina	1970		1980		1991		2001	
	Romové	ČR	Romové	ČR	Romové	ČR	Romové	ČR
0-14	49,7	21,2	42,5	23,5	37,6	20,0	30,5	16,2
15-59	47,2	60,4	53,0	59,7	58,9	61,3	64,6	65,4
60+	3,1	18,4	4,5	16,8	3,5	17,7	4,9	18,4

Zdroj: Nesvadbová, Šandera, Haberlová (2009, s. 14)

Ačkoliv proces plodnosti romských žen začíná pozvolna stagnovat, jejich populace se bude stále ještě dlouhodobě zvyšovat díky nově nastupujícím početnějším generacím dívek, přestože nárůst již nebude tak zásadní jako v minulosti. To ostatně potvrzuje i generační analýza plodnosti romských žen, kterou

publikoval Šprocha (2012). Tato studie vyvrací částečně spekulativní odhady početního vývoje romské populace, kdy většina těchto často laických odhadů předpovídá v blízké budoucnosti výrazné populační přírůstky romského obyvatelstva a posun z minoritní do majoritní pozice. Informace o vysokém počtu dětí romských žen vnímá většinová společnost negativně a mnohdy to souvisí s neznalostí charakteru populačních systémů a jejich vývoje. Z uvedené generační analýzy plodnosti romských žen vyplývá, že zde nastoupily významné změny v procesu plodnosti. Nositelem této přeměny jsou zejména ženy narozené v generaci po druhé světové válce. Průměrný počet dětí narozených jedné ženě klesl z hodnot více než 6 dětí v generaci z druhé poloviny 20. let 20. století na přibližně 4 děti u žen narozených v 50. letech minulého století. Tyto změny jsou především výsledkem omezování velikosti rodin. Hlavním determinantem poklesu plodnosti bude i v budoucnosti snižování intenzity rození dětí vyšších pořadí. Vzhledem ke zkušenostem z jiných populací, které již završily demografickou revoluci, můžeme předpokládat, že snižování plodnosti romských žen bude i nadále pokračovat a výsledkem bude postupná stabilizace plodnosti na nižší úrovni (srov. Šprocha, s. 45). V současnosti se odhaduje plodnost romských žen na úrovni 2,2 až 2,5 (podrobněji o plodnosti romských žen Jakoubek, Jakoubková Budilová, 2009).

Začátkem 90. let 20. století byla v České republice hodnota věkového mediánu Romů přibližně 20 let (podle Haug, Compton, 2000), zatímco u celkové populace se tato hodnota pohybovala kolem 36 let (v současné době je to již přibližně 40,5 roku). Tato velmi specifická věková struktura samozřejmě ovlivňuje další charakteristiky, jako velikost domácností, počet ekonomicky aktivních osob nebo naopak ekonomicky neaktivních osob (děti, studenti, staré osoby atp.).

Závěr

V Evropské unii připadá na 100 osob v produktivním věku v průměru 28 osob v důchodovém věku. Za 50 let se tento počet zhruba zdvojnásobí (Palát, Langhamrová, Hübelová, 2013, s. 72). V některých zemích, včetně České republiky, ale může být i vyšší. Při snížené úmrtnosti a vlivem poměrně nízké míry porodnosti a plodnosti dochází ke stárnutí české populace. Podle prognóz bude podíl starších osob v populaci České republiky i nadále výrazně narůstat. Postupné zlepšování zdravotního stavu seniorů bude provázáno posunem výskytu chronických chorob do vyššího věku a zvyšování podílu nejstarších osob povede ke zvyšování nákladů na zdravotní a sociální péči. Pokles plodnosti spolu s rozpadem tradičních rodin a větší mobilitou osob může mít za následek zúžení souboru možných pečovatелů. Těž může docházet k tomu, že bude současně naživu větší počet generací, ale s menším počtem jedinců (Svobodová, 2011).

Stárnutí populace je procesem, který prakticky nelze současnými ekonomickými opatřeními zvrátit. Domníváme se, že ani zahraniční migrace tento proces příliš nezmirní ani nezpomalí. Navíc imigrace osob pocházejících

z kulturně, ekonomicky a sociálně zcela odlišného prostředí může mít nežádoucí společenské důsledky. Také finanční náklady na asimilaci cizinců mohou být značné (rekvalifikace, jazykové kurzy atp.). Česká republika se stává cílovou zemí imigrantů, jejichž věková struktura je odlišná od věkové struktury domácího obyvatelstva. Zatím převažují profesně méně kvalifikované osoby, většinou muži, což neplatí pro imigranty z Ruska, kde je nepatrně vyšší podíl žen. S rodinami se stěhují zejména Slováci a Ukrajinci. Vietnamci do tehdejšího Československa začali přijíždět už koncem 50. let minulého století a značná část Vietnamců se už narodila v České republice.

K tomu, aby probíhající demografická revoluce u romské populace směřovala ke svému útlumu a od progresivní přešla ke stacionární, je nutné výrazně zvýšit vzdělanost, což následně způsobí kvalitativní změnu v jejich profesní kvalifikační struktuře. Náročnější profese znamená větší finanční ohodnocení, které umožní zvýšení životní úrovně a zlepšení sociálních podmínek.

Príspevok vznikl v rámci vnútorného výzkumu agentury FRRMS, Mendelova univerzita v Brně. IGA: Prostorově diferencované disparity regionů z hlediska sociálního a lidského kapitálu. Registrační číslo projektu 8/2014.

Literatura

- ARMSTRONG, M. 2002. *Řízení lidských zdrojů*. Praha: Grada Publishing.
- BURCIN, B. – KUČERA, T. 2003. *Perspektivy populačního vývoje České republiky na období 2003 až 2065*. Praha: PřF UK.
- ČSÚ. 2004. *Projekce obyvatelstva do roku 2050*. ČSÚ, Praha.
- ČSÚ. 2012a. *Věková struktura obyvatel*. [online]. Dostupné z: <http://www.czso.cz/csu/2014edicniplan.nsf/p/170217-14>
- ČSÚ. 2012b. *Cizinci – zahraniční a vnitřní migrace*. [online]. Dostupné z: http://www.czso.cz/csu/cizinci.nsf/kapitola/ciz_migrace
- ČSÚ. 2013. *Sčítání lidu, domů, bytů 2011*. [online]. Dostupné z: http://www.czso.cz/csu/2013edicniplan.nsf/kapitola/24000-13-n_2013-030101
- ČSÚ. 2014. *Cizinci – počet cizinců*. [online]. Dostupné z: http://www.czso.cz/csu/cizinci.nsf/kapitola/ciz_pocet_cizincu
- DEMOGRAFIE. 2012. *Demografické stárnutí ČR podle výsledků projekce*. [online]. Dostupné z: http://www.demografie.info/?cz_detail_clanku&artclID=824
- DUFEK, J. – MINAŘÍK, B. 2008. *Stárnutí obyvatelstva České republiky a vývoj zatížení produktivní populace*. Brno: MSD.
- FIALA T. – LANGHAMROVÁ J. 2007. Stárnutí populace - hrozba pro veřejné zdravotnictví. In *Demografie*, ročník 49, číslo 1, s. 13-24. Praha: ČSÚ.
- FIALA, T. – LANGHAMROVÁ, J. – HULÍK, V. 2009. Aktualizovaná prognóza struktury vzdělanosti obyvatel ČR. In *Reprodukce lidského kapitálu (Vzájemné*

- vazby a souvislosti). Praha: VŠE, CD-ROM.
- HAUG, W. – COMPTON P. 2000. The demographic characteristics of national minorities in certain European states: Volume 2. In *Population Studies No. 31*. Strasbourg: Council of Europe Publishing.
- JAKOUBEK, M. – JAKOUBKOVÁ BUDILOVÁ, L. 2009. *Cikánské skupiny a jejich sociální organizace*. Brno: Centrum pro studium demokracie a kultury.
- KACEROVÁ, E. 2008. International migration and mobility of the EU citizens in the Visegrad group countries: Compariso and bilateral flows. In *European Population Conference*. Barcelona: EPC.
- KOSCHIN, F. a kol. 2004. *Co s ekonomickými důsledky stárnutí české populace?* Praha: KDEM VŠE.
- KOSCHIN, F. 2005. *Kapitoly z ekonomické demografie*. Praha: VŠE.
- KOSCHIN, F. a kol. 2007. *Prognóza lidského kapitálu obyvatelstva České republiky do roku 2050*. Praha: Oeconomica.
- KUČERA, T. 1994. *Populace České republiky 1918-1991*. Praha: ČDS, SÚ AVČR.
- KUČERA, M. 2002. Sociální důsledky stárnutí obyvatelstva České republiky. In *Demografie*, roč. 44, č. 1, s. 38-40. Praha: ČSÚ.
- LANGHAMROVÁ, J. 2007. *Demografie*. Praha: VŠE.
- LANGHAMROVÁ, J. 2009. *Reprodukce lidského kapitálu*. Praha: VŠE a Ústav pro informace ve vzdělávání, CD-ROM.
- NESVADBOVÁ, L. – ŠANDERA, J. – HABERLOVÁ, V. 2009. *Romská populace a zdraví, Česká republika – národní zpráva 2009*. Madrid, FSG.
- PALÁT, M. – LANGHAMROVÁ, J. – NEVĚDĚL, L. 2013. *Socioekonomická demografie*. Brno: FRRMS MeU.
- PALÁT, M. – LANGHAMROVÁ, J. – HÜBELOVÁ, D. 2013. *Demografie a rozvoj*. Brno: FRRMS MeU.
- POMAZALOVÁ, N. – DRAHOŠOVÁ, J. 2012. Innovation projects the Case of Beneficiaries of Operational Programme Entrepreneurship and Innovations in the Czech Republic. In *Proceedings of the 4th European Conference on Intellectual Capital*. United Kingdom: Academic Publishing Limited.
- RABUŠIC, L. 1995. *Česká společnost stárne*. Brno: Masarykova univerzita v Brně/Georgetown.
- RADA VLÁDY PRO NÁRODNOSTNÍ MENŠINY ČR. 2013. *Zpráva o stavu romské menšiny v České republice za rok 2012*. [online]. Dostupné z: http://www.vlada.cz/assets/ppov/zalezitosti-romske-komunity/dokumenty/III_Zprava_pripominky_1_11_2013.pdf
- RADA VLÁDY PRO ZÁLEŽITOSTI ROMSKÉ MENŠINY. 2004. *Zpráva o stavu romských komunit v České republice*. [online]. Dostupné z: <http://www.vlada.cz/cz/ppov/zalezitosti-romske-komunity/zprava-o-stavu-romskych-komunit-7721/>
- RYCHTAŘIKOVÁ, J. 2002. Úspěšné stárnutí – leitmotiv 21. století. In

- Demografie*, roč. 44, č. 1, s. 43-46. Praha: ČSÚ.
- SVOBODOVÁ, K. 2011. *Demografické stárnutí a jeho dopady*. [online]. Dostupné z: http://www.demografie.info/?cz_detail_clanku&artclID=764
- ŠPROCHA, B. 2012. Generačná analýza plodnosti rómskych žien. In *Demografie*, roč. 54, č. 1, s. 36-46. Praha: ČSÚ.
- VLTAVSKÁ, K., FISCHER, J. 2009. *Možnosti měření vlivu lidského kapitálu na souhrnnou produktivitu faktorů: český a slovenský příklad*. Praha: VŠE.
- VOHRALÍKOVÁ, L. – RABUŠIC, L. 2004. *Čeští senioři včera, dnes a zítra*. Brno: VÚPSV.
- VOMÁČKOVÁ, H. 2005: Lidský kapitál a limity jeho rozvoje. In. *Lidský kapitál a investice do vzdělání*. Sborník z 8. ročníku mezinárodní vědecké konference. [online]. Praha: VŠFS, <http://www.vsfs.cz/lidskykapital/?id=1402-rocniky-2003-2005>

SELECTED DEMOGRAPHIC SPECIFICS OF THE CZECH REPUBLIC

Summary

After 1989, the population behaviour of Czech Republic inhabitants gradually got closer to a condition of democratic European countries with traditional market economy. Due to past economic and political situation and the consequent different social conditions, fairly significant differences in some demographic indicators can be still experienced. In addition to altered levels of birth rate, marriage rate and divorce rate, especially the aging of the Czech population is analyzed in detail. The aging determines the subsequent formation of economic and social problems, the consequences of the Czech Republic transformation from a transit country to the target country for immigration on the immigration balance size, and also the specific ethnic development due to yet different demographic processes taking place in Romani population. Without targeted management of population policy it can be assumed that some negative demographic trends could intensify, which could have an adverse effect on economic and social development of the Czech Republic and create unwanted social climate.

PhDr. Dana Hübelová, Ph.D.

Ústav demografie a aplikované statistiky

Fakulta regionálního rozvoje a mezinárodních studií, Mendelova univerzita v Brně
Třída Generála Píky 7, Brno 613 00, Česká republika

E-mail: hubelova@node.mendelu.cz

Prof. PhDr. Petr Chalupa, CSc.

Katedra cestovního ruchu, Vysoká škola polytechnická

Tolstého 16, Jihlava 586 01, Česká republika

E-mail: chalupapet@seznam.cz

VÝZNAM TERÉNNÍ VÝUKOVÉ PRAXE PŘI PŘÍPRAVĚ BUDOUCÍCH PRACOVNÍKŮ V CESTOVNÍM RUCHU

Eva Janoušková, Stanislava Pachrová

Abstract

A vocational practice is an essential part of Travel & Tourism bachelor studies at the College of Polytechnics Jihlava (Czech Republic). Obtained practical experience is for students very important for succeeding at the labour market after their graduation. Students of the College of Polytechnics Jihlava are required, in addition to a long-term practical work placement, to pass two weeks of special practical training courses, mostly in abroad. This paper deals with characteristics and importance of this specific type of practical training and it also substantiates the insertion of this practice in the Travel & Tourism bachelor curriculum.

Keywords: College of Polytechnics Jihlava, Travel & Tourism, vocational practice, practical training course, employability of graduates

Úvod

Studijní obor Cestovní ruch na Vysoké škole polytechnické Jihlava (dále také VŠPJ) poskytuje studentům prakticky zaměřené ekonomicky orientované bakalářské vzdělání pro výkon odborných činností v různých oblastech cestovního ruchu. Studenti jsou připravováni k řešení standardních oborových situací na úrovni managementu provozních, personálních, finančních i organizačních oblastí všech forem podnikání v cestovním ruchu (cestovních kancelářích a agentur, ubytovacích zařízení, informačních center...) i ve veřejné správě (Pachrová, 2009).

Struktura předmětu Praxe oboru Cestovní ruch na VŠPJ

Zásadní důraz je v oboru kladen na praktickou použitelnost získaných poznatků, tj. na propojení teoretických znalostí s aplikačně orientovanými znalostmi a dovednostmi. Praktická orientace je dána i povinnou praxí v celkové délce 22 týdnů, během které student své teoretické i aplikační znalosti a dovednosti ověřuje, rozšiřuje a nabývá tak praktických zkušeností nutných pro svůj další rozvoj. Vzhledem k délce praxe a její náročnosti je odborná praxe rozložena do několika navazujících celků (podle *Směrnice k odborné praxi pro studenty oboru Cestovní ruch*): Souvislá praxe ve firmách a organizacích probíhá 3 týdny na konci prvního ročníku, 3 týdny na konci druhého ročníku a po celý semestr ve třetím ročníku (14 týdnů v šestém semestru studia). Dále jsou studenti povinni

absolvovat dvakrát během studia týden *terénní výukové praxe*. Podrobné charakteristice a významu tohoto typu praxe je věnován náš příspěvek.

Terénní výukové praxe na VŠPJ

Terénní týdenní výukové praxe jsou specifickou formou výuky vedenou akademickými pracovníky katedry cestovního ruchu ve spolupráci se školní cestovní kanceláří. VŠPJ je jedinou vysokou školou v České republice, která má vlastní cestovní kancelář. Ta úzce spolupracuje s katedrou cestovního ruchu v rámci výuky a praxí, ale vytváří také vlastní komerční zájezdy a nabízí produkty dalších cestovních kanceláří. Studenti pod odborným vedením připravují modelové produkty (typu zájezdu, poznávacího pobytu apod.), které pak také společně realizují. Hlavním cílem terénních výukových praxí je upevnění a praktické procvičení teoretických poznatků z techniky služeb cestovního ruchu (dopravních, ubytovacích, stravovacích aj.), geografie cestovního ruchu, dějin umění, metodiky průvodcovské činnosti a dalších oblastí studia.

Vedle terénních praxí formou zájezdu nabízí katedra cestovního ruchu vybraným zájemcům z řad studentů i další možnosti, jak terénní výukovou praxi absolvovat. Vždy jde o akci, která probíhá pod vedením pedagogů katedry cestovního ruchu. Například mezinárodní studentské workshopy nebo zahraniční poznávací pobyty pořádané ve spolupráci s partnerskými vysokými školami. I zde se na realizaci podílí školní cestovní kancelář.

Terénní výukové praxe na VŠPJ mají formu:

- klasického poznávacího zájezdu tuzemského nebo zahraničního. Vedle autobusové dopravy je v případě zájmu studentů využívána i doprava letecká.
- pobytového zájezdu do zahraničí.
- poznávacího zájezdu bez dopravy (účastníci se každý den scházejí na stanoveném místě – např. týdenní praxe v Praze, která navíc probíhá v angličtině).
- speciální zahraniční praxe, které jsou organizovány ve spolupráci s partnerskými vysokými školami.

Praxe formou zájezdu, role školní cestovní kanceláře

Terénní výuková praxe je specifickou formou výuky. Nemůže být a v žádném případě není totožná s klasickým zájezdem jako turistickým produktem. Z pedagogického hlediska jde o aplikaci tzv. „situační aktivizující výukové metody“, tedy způsobu vedení výuky tak, aby bylo vytýčených cílů dosahováno na základě aktivní účasti studentů a jejich bezprostředního zapojení do výukových aktivit. Pro tento typ výukových metod jsou charakteristické tři fáze: příprava, realizace a hodnocení. Studenti se aktivně pod vedením pedagogů podílejí

na přípravě a průběhu praxe, kdy se představí buď v roli průvodce, který podává informace o navštívených místech, nebo mají za úkol plnit úlohu organizačních vedoucích jednotlivých dnů. Po skončení pak provádějí reflexi formou seminární práce.

Praxi zpravidla vede jeden akademický pracovník – vedoucí zájezdu. Ve výjimečných případech je nezbytný druhý vyučující na pozici pedagogického doprovodu.

Tab. 1: Přehled celkového počtu účastníků výukových praxí formou zájezdu studentů oboru Cestovní ruch VŠPJ za posledních pět let

Table 1: Total number of practical training tours participants in last five years

Rok	Praxe	Počet účastníků
2009	Londýn, Paříž, Normandie - Bretaň, Provence, Okruh tří států, Maďarsko, Švýcarsko, Lechtal, Broumovsko, České Švýcarsko	447
2010	Londýn, Paříž, Normandie - Bretaň, Provence, Severní Itálie, Berlín – Drážďany, Nizozemsko, Maďarsko, Švýcarsko, Lechtal, Broumovsko, České Švýcarsko, Praha	480
2011	Londýn letecky i autobus, Paříž, Normandie - Bretaň, Provence, Itálie - Toskánsko, Helsinky - St. Petersburg, Berlín – Drážďany, Nizozemsko, Maďarsko, Chorvatsko – Rab, Broumovsko, České Švýcarsko, Praha	512
2012	Paříž, Normandie - Bretaň, Provence, Itálie - Toskánsko, Itálie – sever, Berlín – Drážďany, Lechtal, Nizozemsko, Maďarsko, Švýcarsko, Chorvatsko – Rab, Broumovsko, České Švýcarsko, Praha	534
2013	Londýn, Paříž, Normandie - Bretaň, Provence, Itálie – sever, Berlín – Drážďany, Lechtal, Nizozemsko, Maďarsko, Švýcarsko, Chorvatsko – Rab, Broumovsko, Praha	440
2014	Londýn, Paříž, Provence, Itálie – sever, Nizozemsko, Maďarsko, Švýcarsko, Broumovsko, Praha ČJ, Praha AJ, Jihlava - Vysočina	414

Zdroj: Školní cestovní kancelář VŠPJ

Role cestovní kanceláře

Skutečnost, že VŠPJ má vlastní plnohodnotnou cestovní kancelář, je do jisté míry unikátem a velkou konkurenční výhodou. Studenti dostávají bezprostřední možnost propojit své teoretické znalosti s praxí. Ostatní vysokoškolská pracoviště v ČR, kde je zájemcům o studium nabízen obor cestovní ruch, takové zařízení nemají.

Cestovní kancelář zajišťuje po dohodě s vedoucím praxe v případě potřeby ubytování, stravování, dopravy a další služby (objednávky vstupenek apod.). Do přípravy zájezdů jsou maximální měrou zapojeni studenti, kteří jsou v cestovní

kanceláři na praxi. Komunikují s vedoucími zájezdů, kteří dohlížejí, zda je praxe připravována podle jejich pokynů. U přípravy zahraničních zájezdů je nezbytná úzká spolupráce s vedoucí kanceláře.

Obr. 1: Logo školní cestovní kanceláře VŠPJ

Figure 1: Logo of the College of Polytechnics Jihlava Travel Agency

Autor: Ak. mal. Vladimír Netolička

Vedoucí praxe

Akademický pracovník, který je vedoucím výukové praxe formou zájezdu plní současně dvě úlohy: jednak průvodce, jednak pedagoga.

a) Vedoucí praxe - průvodce

I když roli průvodců zastávají studenti, nejsou profesionálové a většina z nich je v této roli poprvé. Vedoucí praxe musí kontrolovat obsahovou správnost výstupů, být schopen doplnit a upřesnit informace. Musí být tedy na zájezd podrobně připraven jako každý jiný průvodce. Je vždy plně kvalifikovaným průvodcem (vlastní osvědčení průvodce).

I když studenti plní role organizačních vedoucích, vedoucí praxe musí neustále sledovat jejich činnost (zda jsou účastníci v autobusu opravdu všichni, zda nejsou problémy při organizaci ubytování, nákupu vstupenek, řešení krizových situací jako je porucha autobusu apod.). Tato činnost je ještě náročnější u zahraničních zájezdů s nočními přejezdy (bez nadsázky 24 hodin denně). Přitom učitel musí kontrolu provádět tak, aby studenti měli pocit, že odpovědnost leží na nich. Pokud nastane závažnější krizová situace – zranění apod., musí ji řešit vedoucí praxe.

b) Vedoucí praxe – pedagog

Pokud studenti plní své úkoly výborně, pak je vše snadné – stačí pochvala. Ale je především nutno poučit se z chyb. Vedoucí praxe skupinu metodicky vede a připomíná hlavní zásady práce průvodce. Musí upozornit na chyby, doplnit, jak by mělo vystoupení vypadat (nejen správnost obsahu, ale i celkový projev studenta). Do hodnocení je třeba studenty zapojit, poskytnout jim prostor k vyslovení názoru. Tady je neoddiskutovatelná nutnost pedagogických zkušeností. Vedoucí praxe v rámci výuky v průběhu podává informace napříč odbornými předměty – geografické informace, zásady tvorby a organizace zájezdu, kalkulace cen, předpisy pro řidiče – AETR (nutné přestávky, jak je naplánovat, aby byl dodržen),

apod. Nelze vyloučit i situace, kdy vedoucí musí skupinu studentů občas usměrňovat a dbát, aby dělali škole dobré jméno.

Z pohledu cestovní kanceláře je vedoucí studentské praxe opravdu průvodcem se vším, co k této práci patří. Ručí za hladký průběh zájezdu, za plnění programu, čerpání služeb i závěrečné vyúčtování.

Zájezdy vedou také externí spolupracovníci katedry, ale vždy jsou to lidé s pedagogickou praxí na VŠPJ (učí např. předmět Metodika průvodcovské činnosti), kteří mají úplně stejné úkoly jako vedoucí praxe z řad interních členů katedry. Všichni jsou zkušenými průvodci s dlouholetou praxí. Kdyby kancelář najala pro zájezd profesionálního průvodce mimo školu, pedagogickou činnost bychom od něj žádat nemohli a praxe formou zájezdu by ztratila smysl.

Speciální terénní praxe, které jsou organizovány ve spolupráci s partnerskými vysokými školami v zahraničí

Vedle terénních praxí formou zájezdu mají zájemci z řad studentů možnost zúčastnit se atraktivních akcí a programů, které katedra cestovního ruchu pořádá, případně se na jejich pořádání spolupodílí. I zde jsou studenti aktivně zapojeni nejen v průběhu samotné akce, ale i před jejím počátkem. Výsledkem jejich účasti jsou prezentace výsledků výzkumů, seminární práce nebo i práce bakalářské.

Erasmus - Intenzivní programy

Program Erasmus, jeden z hlavních programů vzdělávání a odborné přípravy v EU, je zaměřen na mobilitu a spolupráci ve vysokoškolském vzdělávání v Evropě. Tzv. *Intenzivní program* (dále také IPE) je projekt krátkého studijního programu, který se může uskutečnit např. formou workshopu nebo letní školy. Pro Intenzivní programy Erasmu je charakteristická práce v multinárodnostních a současně multioborových studentských týmech, které po celou dobu akce vedou a směřují akademičtí pracovníci různého odborného zaměření.

Tab. 2: Účast studentů VŠPJ v mezinárodních workshopech IPE

Table 2: College of Polytechnics Jihlava students' participation in international workshops IPE

Rok	Pořadatel	Název workshopu
2012	Kauno Kolegija/University of Applied Sciences, Kaunas, Litva	Promotion of Wellness Tourism – Well Tour
2013	Tartu Health Care College, Tartu, Estonsko	Promotion of Wellness Tourism focused on elderly - Welltour 2
2014	School of Economics, Law and Medical Sciences, Kielce, Polsko	Promotion of Wellness Tourism focused on families - Welltour 3

Zdroj: Katedra cestovního ruchu VŠPJ

IPE, kterých se účastní jihlavští studenti, jsou specifickými mezinárodními studentskými workshopy, kde týmy studentů mají za úkol během dvou týdnů zpracovat kompletní projekt založení podniku cestovního ruchu předem daného zaměření. Své projekty studenti na závěr akce prezentují na business veletrhu před odbornou porotou, která vybere nejpovedenější projekt a tím také určí vítězný mezinárodní studentský tým. V průběhu akce studenti absolvují sérii odborných přednášek a také exkurzí do zařízení cestovního ruchu, aby do zkoumané problematiky pronikli do nejvíce (Pachrová, 2013). Cílem IPE je studentům umožnit získat jedinečné zkušenosti v oboru, v týmové práci a v prezentačních dovednostech. Jednacím jazykem je vždy angličtina.

Spolupráce VŠPJ s FH Wien – mezinárodní workshopy

Pořádání společných česko-rakouských studentských workshopů byla jedna z klíčových aktivit společného projektu „Spolupráce vysokých škol v cestovním ruchu“ Vysoké školy polytechnické Jihlava a Vysoké školy managementu a komunikace ve Vídni (dále FH Wien) v programu Evropská územní spolupráce Rakousko - Česká republika 2007 – 2013 (Janoušková, 2012).

Obr. 2: Mezinárodní studentský workshop ve Vídni v roce 2009

Figure 2: International students workshop in Vienna in 2009

Zdroj: Archiv katedry cestovního ruchu VŠPJ

Projekt skončil v roce 2012, ale společné mezinárodní workshopy pokračují dále. V roce 2014 proběhl již v pořadí šestý. Workshopy probíhají jedenkrát za rok, střídavě je organizuje rakouský partner (Institut für Tourismus-Management FH Wien) nebo katedra cestovního ruchu VŠPJ.

Tab. 3: Přehled společných česko-rakouských mezinárodních studentských workshopů

Table 3: List of Czech-Austrian international students workshops

Rok	Místo konání	Téma workshopu
2009	Vídeň	Kulturní cestovní ruch
2010	Jihlava	Culinary Tourism
2011	Vídeň	Nové trendy a technologie v cestovním ruchu
2012	NP Podyjí & Thayatal	Výzkum cestovního ruchu v chráněném území
2013	Vídeň	Enoturismus/Vinařský cestovní ruch
2014	Jihlava	Průzkum nabídky služeb CR pro osoby s handicapem

Zdroj: Katedra cestovního ruchu VŠPJ

Výměnné pobyty studentů (Ukrajina)

Spolupráce Kraje Vysočina a Zakarpatské oblasti Ukrajiny trvá již několik let. Vysoká škola polytechnická Jihlava se k těmto aktivitám připojila počátkem roku 2013 a navázala kontakty s Užhorodskou národní univerzitou. Obě školy se dohodly, že první společnou aktivitou budou týdenní výměnné pobyty studentů. Tento způsob spolupráce zahájila jihlavská katedra cestovního ruchu s Fakultou cestovního ruchu Užhorodské národní univerzity.

Obr. 3: Studenti VŠPJ na Užhorodské národní univerzitě

Figure 3: College of Polytechnics Jihlava students at the Uzhhorod National University

Zdroj: Archiv katedry cestovního ruchu VŠPJ

Skupina deseti ukrajinských studentů s pedagogickým doprovodem navštívila Jihlavu poprvé v květnu 2013 a znovu o rok později v květnu 2014. Program jejich týdenního pobytu v Kraji Vysočina zajišťovali pracovníci VŠPJ za vydatné pomoci zájemců z řad studentů oboru Cestovní ruch. Tito studenti pak, stejně jako v roce 2013, pobývali v září 2014 v Užhorodu. Zde se o ně celý týden starali jejich ukrajinští kolegové pod vedením pedagogů z Fakulty cestovního ruchu.

Ukrajina, zvláště Zakarpatská oblast, začíná být i přes současnou situaci na východě země pro české turisty velmi atraktivní a vyhledávaná. Bude potřeba stále více odborníků, kteří prostředí země znají. Pro studenty - budoucí pracovníky v cestovním ruchu - je účast při výměnných pobytech vynikající příležitostí.

Studentské expedice na Kubu

Mezi studenty oboru Cestovní ruch je řada těch, kteří projevují zájem o poznání mimoevropských destinací. Pro opravdu nadšené zájemce začala katedra cestovního ruchu VŠPJ před několika lety připravovat možnost dobrovolné terénní praxe na Kubě. Poprvé se tato akce uskutečnila koncem roku 2010 a setkala se u zúčastněných studentů s velkým úspěchem. Další pětítýdenní expedici na Kubu absolvovali studenti na přelomu ledna a února 2013. Třetí studentská expedice „Kuba 2015“ je připravena a studenti odletí za oceán v lednu 2015.

Obr. 4: Studentky VŠPJ ve vlhkých tropech na východě Kubu

Figure 4: College of Polytechnics Jihlava students in humid tropics on the eastern Cuba

Zdroj: Archiv katedry cestovního ruchu VŠPJ

Z hlediska celosvětové turistiky je Kuba považována za strategický trh a vstupní bránu nejen do Karibiku, ale celé Latinské Ameriky. Cestovní ruch tvoří jednu z hlavních opor ekonomiky země a lze očekávat jeho další rychlý rozvoj. Narůstající zájem zahraničních turistů o pobyt na Kubě je nesporný. Ostrov má ideální přírodní podmínky pro rozvoj cestovního ruchu a bohaté kulturní dědictví. V posledních letech zde probíhají významné ekonomické změny, které ovlivňují také politickou situaci (Janoušková, Chalupa, 2012). Rok od roku roste počet zahraničních návštěvníků, zejména z Kanady, Španělska, Francie, Německa a Ruska. Roste i počet klientů z České republiky. Lze očekávat, že naše cestovní kanceláře budou upřednostňovat zaměstnance s osobní zkušeností a kontakty v cílové zemi.

Trasu a program expedic připravila podle zadání katedry kubánská organizace cestovního ruchu Cubanacan s pomocí univerzit v Santiagu a v Sanctí Spiritu. Skupina vždy během pobytu procestuje celý ostrov, navštíví kulturní i přírodní zajímavosti. Při pobytu členů expedice v hotelích nejvyšší kategorie nadnárodních řetězců jsou připraveny besedy s vedoucími pracovníky těchto hotelů.

Závěr

Praxe studentů VŠPJ probíhá především v různých zařízeních cestovního ruchu v České republice, nebo v zahraničí (cestovní kanceláře a agentury, ubytovací zařízení, turistická informační centra, organizace cestovního ruchu, odbory cestovního ruchu na krajských a městských úřadech atd.). K takto koncipovaným praxím „tradičním“ je nutné pro úspěšné absolvování předmětu Praxe splnit ještě dvě terénní výukové praxe. Jejich zařazení považují pracovníci katedry cestovního ruchu za velmi důležité pro komplexní přípravu budoucích pracovníků v cestovním ruchu. Studenti si v praxi ověřují teoretické znalosti, poznají také svoje organizační a průvodcovské schopnosti. V případě zahraniční terénní praxe navíc mohou procvičit a rozšířit svou znalost cizích jazyků. Příprava a vlastní realizace tohoto typu praxe je poměrně složitá a nebyla by možná bez spolupráce se školní cestovní kanceláří. O správnosti zařazení terénních praxí do výuky nás mohou přesvědčit také četné reakce absolventů VŠPJ, které mají pracovníci katedry cestovního ruchu k dispozici. Absolventi zpětně hodnotí terénní výukové praxe na VŠPJ velmi pozitivně.

Literatura

- JANOUSHKOVÁ, E. – CHALUPA, P. 2012. Podíl terénní praxe na tvorbě geografické gramotnosti pracovníka v cestovním ruchu. In *Logos Polytechnikos*. ISSN 1804-3682, 2012, roč. 3, č. 2, s. 9-16.
- JANOUSHKOVÁ, E. 2012. Význam mezinárodní spolupráce vysokých škol

- v cestovním ruchu. In M. Gúčík (Ed.): *Folia Turistica 2. Zborník vedeckých prác*. Banská Bystrica: Ekonomická fakulta UMB, 2012. ISBN 978-80-557-0351-0, s. 126 - 131.
- PACHROVÁ, S. 2009. Praxe studentů oboru Cestovní ruch na Vysoké škole polytechnické Jihlava. In *Aktuální problémy cestovního ruchu – Vzdělávání a výzkum v cestovním ruchu*. Jihlava: VŠP Jihlava, 2009. ISBN 978-80-87035-25-2, s. 149-151.
- PACHROVÁ, S. 2013. WELLTOUR 2 - IP Erasmus „Promotion of wellness tourism - focus on elderly“. In *Studia Turistica*. [online]. 2013, vol. 4, no. 1 [cit. 2014-01-09]. ISSN 1804-252X . Dostupné z: <https://www.vspj.cz/tvurcicinnost/casopisy-vspj/studia-turistica>
- SMĚRNICE K ODBORNÉ PRAXI PRO STUDENTY OBORU CESTOVNÍ RUCH. 2014. Vysoká škola polytechnická Jihlava. 2014. [online]. [cit. 2014-21-09]. Dostupné z: <http://www.vspj.cz/skola/vnitri-predpisy>

IMPORTANCE OF PRACTICAL TRAINING FOR PREPARING FUTURE WORKERS IN TOURISM

Summary

The Practice is one of the core subjects of Travel and Tourism bachelor studies at the College of Polytechnics Jihlava. Passing this obligatory subject let the students obtain skills for working in all forms of tourism business, as well as in a public administration. The main aim of the Practice is an interconnection of all theoretical education with practical trainings and practical work placements, so that the students have an opportunity of real use of their obtained knowledge and they can also add to their knowledge important practical skills.

The total length of obligatory practice during the bachelor study of Travel and Tourism is 22 weeks. Due to its length and also because of its demands, the Practice is divided into several related parts. Continuous practical work placements take place for three weeks at the end of the first study year, for three weeks at the end of the second study year and also during the whole semester in the last year of bachelor studies, that means for 14 weeks in the sixth semester. In addition to these practical work placements, students have to pass two special a-week-long practical training courses. These short-time practices are a specific form of practical education. They are tutored by academic staff of the Department of Travel and Tourism and co-organized by the College of Polytechnics Jihlava Travel Agency. The College of Polytechnics Jihlava is the only institution of tertiary education in the Czech Republic which has its own licenced touroperator. Students during their practical training in the school travel agency make real tourism products (tours and sightseeing trips), which are realized as mentioned a-week-long-practical training courses under the supervision of the college travel and tourism teachers. During

these courses other students work as tourist guides etc. There are other possibilities how to pass the practical training course, not only by participating in some of the tours. Department of Travel and Tourism offers to its students participation in various international students workshops, or participation in thematic sightseeing visits organized abroad in cooperation with different partner universities.

RNDr. Eva Janoušková, Ph.D.

Katedra cestovného ruchu, Vysoká škola polytechnická Jihlava
Tolstého 16, 586 01 Jihlava
E-mail: eva.janouskova@vspj.cz

RNDr. Mgr. Stanislava Pachrová, Ph.D.

Katedra cestovného ruchu, Vysoká škola polytechnická Jihlava
Tolstého 16, 586 01 Jihlava
E-mail: stanislava.pachrova@vspj.cz

ZMĚNA PLÁNOVACÍ KULTURY V ČESKÝCH MĚSTECH PO ROCE 1989

Jiří Ježek

Abstract

The paper deals with the planning culture in the Czech Republic as a Central European post-socialist country. It deals mainly with strategic planning in urban development, which some referred to as "the new planning culture", and problems with its practical application. This paper draws empirical evidence mainly from the author's research, carried out during the past five years. It is mainly research of 384 cities, realized between 2011 and 2012. Strategic planning of cities and regions is a frequently discussed topic today. Some reject it as an empty concept, others are hoping that after the planning incrementalism they have found a "new star in the planning heavens" because after the period of project-oriented planning there is demand for strategic concepts that would combine (integrate) development projects with developing visions.

Keywords: urban planning, strategic planning, implementation research, Czech cities

Úvod

Příspěvek se zabývá změnou plánovací kultury v České republice po roce 1989. Středem pozornosti je strategické plánování měst a problémy s jeho praktickou aplikací. Empirické poznatky čerpá hlavně z autorových výzkumů, realizovaných v posledních přibližně pěti letech (Ježek, 2008, Ježek, 2011, Ježek, 2013). Zvláště o reprezentativní výzkum 384 českých měst realizovaný na přelomu let 2012 a 2013.

Plánování můžeme obecně definovat jako myšlenkovou anticipaci (předjímání) budoucího jednání, která většinou předchází racionálnímu rozhodnutí. Takové vymezení ovšem není všemi přijímáno. Pohledem do historie zjistíme, že představy o plánování a jeho společenské roli podléhají změnám. Ekonomové, regionalisté, politologové, sociologové či plánovači navíc rozvinuli své vlastní definice, odpovídají jejich poznávacím potřebám. Problematické na uvedené definici je, mimo jiné, že se týká „pouze“ plánování a neuvažuje o procesech prosazení a realizace plánů. Nebere zřetel ani na to, že rozvojové plány měst a regionů jsou především politickými rozhodnutími.

Strategické plánování rozvoje měst a regionů – vycházející hvězda na evropském plánovacím nebi?

Strategické plánování rozvoje měst a regionů je v současné době často diskutovaným tématem. Jedni ho odmítají jako prázdný pojem, jiní doufají, že po období plánovacího inkrementalismu nalezli „novou hvězdu na plánovacím nebi“, neboť po období projektově-orientovaného plánování (80. a 90. léta minulého století) se počátkem 21. Století opět hledají strategické koncepty, které by propojily (integrovaly) rozvojové projekty s rozvojovými vizemi. V kontextu aktuálních společenských výzev a hrozeb (globalizace, ekonomická a sociální krize, demografické změny, pokles obyvatel řady měst atd.) je strategickému plánování přisuzována nelehká úloha – řídit strukturální změny ve městech a regionech (Faludi, 2004). Zatímco někteří, hlavně západoevropští autoři, dnes hovoří o „strategickém obratu“ (např. Healey, 2007, Wiechmann, 2008), tak jiní takové názory zpochybňují, neboť podle nich neodrážejí empirickou zkušenost (Newmann, 2008 a jiní).

Strategické plánování rozvoje měst a regionů je mezinárodně diskutovaným tématem. Bohužel postrádáme jeho jednoznačné vymezení. Významně se totiž projevují kulturní, politické, právní a správní tradice té které země. Také v českých podmínkách neexistuje konsensus či jednotné chápání.

V anglosaské diskusi je strategické plánování chápáno jako relativně otevřený sociální proces, jímž se řídí strukturálních změny na různých prostorových úrovních. „Strategické plánování je sociální proces, prostřednictvím něhož se setkává velké množství lidí v různých institucionálních vztazích a pozicích, aby navrhli společný postup (planmaking process), stanovili obsahy (contents) a strategie, jak řídit prostorové změny“ (Healey, 1997, s. 5). Úkolem tohoto procesu tudíž není pouze navrhovat konkrétní strategie a projekty, ale také organizační strukturu, jak bude o strategiích a projektech rozhodováno, jak budou realizovány a vyhodnocovány.

Případová studie: praktická aplikace strategického plánování rozvoje měst v České republice

Specifikem československého, resp. českého plánovacího systému je skutečnost, že se historicky zformovaly dva plánovací subsystémy. Socioekonomické plánování (před rokem 1989 nazývané oblastní) a územní plánování, které má nepochybně delší a bohatší tradici. Tato dvoukolejnost nebo dichotomie plánování přetrvává dodnes, i když se na počátku 90. let 20. století zdálo, že převzmeme německý model prostorového plánování, který integruje jak územně-technické (fyzické), tak socioekonomické (rozvojové) aspekty. Tato dichotomie nebo dvoukolejnost přináší řadu problémů, které by stály za podrobnější analýzu.

Na jedné straně dnes existuje velké množství měst, která si pořizují strategické plány (podle našich zjištění cca 54% měst, viz Ježek, 2011) a široká nabídka postupů a metodik, jak takové strategické plány pro města a regiony vytvářet, realizovat a evaluovat. Na druhé straně mnozí upozorňují, že se strategickým plánováním není v České republice vše v pořádku a že plánovací realita neodpovídá ani teoretickým předpokladům, ani politickým očekáváním. Někteří označují současný stav jako „plánování pro plánování“ a ptají se, proč strategické plánování měst a regionů v České republice nefunguje a nepřináší očekávané výsledky?

V současné době má městské a regionální plánování stále pejorativní nádechy. Důvodem jsou nejenom negativní historické zkušenosti, ale také silný odpor vlivných ekonomických liberálů. Proto se pojem „plánování“ užívá hlavně v kontextu územního plánování. Pro označení ostatních plánovacích dokumentů se častěji používají pojmy jako strategie, koncepce apod. (srov. Wokoun et al., 2007).

Plánování před rokem 1989

V poválečném období (1948-1989) klíčovou roli hrálo centrální národohospodářské plánování. Rozhodování o tom, do jaké části ekonomiky investovat, tvořilo nezpochybnitelné jádro centrálního plánování. Plánování tohoto typu však předpokládalo rozhodování o tom, kam lokalizovat nové investice. Tento úkol mělo zabezpečovat oblastní/ regionální plánování. Třetím nástrojem plánovitého řízení společnosti bylo územní plánování, jehož hlavním úkolem bylo „řešení směrů vývoje sídelní struktury a stanovit výhledovou velikost sídelních útvarů. V rámci územního plánování se postupně vyvinula specifická forma, označovaná nejdříve jako „koncepce osídlení“ a později „koncepce urbanizace“. V podstatě se jednalo o snahu řídit vývoj obcí a měst a celého sídelního systému. Vývoj ukázal, že se jednalo o složitý a obtížně realizovatelný cíl i za podmínky, že stát centrálně řídil ekonomiku a kdy neexistovala soutěž politických sil a stát kontroloval značnou část života obyvatel. První ucelené koncepce, použitelné v praxi vznikaly až v 60. letech 20. století.

Územní plánování bylo dlouho chápáno jako prostorový průmět plánování ekonomického či dokonce odvětvového. To, že se za pojmem „území/ prostor“ skrývá nesmírně složitá skutečnost sociálních struktur, vztahů, preferencí atd., nemohli plánovači brát v úvahu. Plánování mohlo určovat pouze základní hospodářské a prostorové proporce. I při aplikaci nejosfistovanějších technik museli plánovači značně zjednodušovat bohatost sociálního a kulturního života. Mohlo mít úspěch jen v počátečních fázích obnovy válkou zničeného hospodářství. Se stoupajícím rozvojem hospodářství se dostávalo do stále větších problémů. Proto téměř od počátku existovaly snahy systém centrálního plánování neustále doplňovat, upravovat, reformovat. Přitom již koncem 50. let 20. století existovala v Československu snaha doplnit centrální národohospodářské plánování

jemnějšími nástroji. Problémem se ovšem ukázala nedostatečná znalost složitých vztahů mezi ekonomikou, společností a prostorem. Jak uvádí např. Musil (2002, s. 266), tak plánovači „byli v obtížné situaci někoho, kdo má moc rozhodovat, navrhovat a nařizovat, avšak nemá dostatečně hlubokou znalost objektu, který chce řídit“. To bylo podle Musila způsobeno nejenom nedostatečným rozvojem teorie a výzkumu měst a regionů, a také ideologickými omezeními a přílišnou obecností politických direktiv, které měly plánovací orgány vést. Míra nejistot vyplývajících z neurčitosti direktiv a ideologických omezení se dnes často podceňuje. Za této situace byly často v modifikované podobě přijímány koncepce, které ideově vznikly v západní Evropě. Přitom se podle Musila jedná o „fascinující historii, která bude vyžadovat v budoucnosti podrobnější historické prozkoumání. Dodnes nevíme přesně, zda šlo o vědomou snahu aplikovat poznatky západní vědy nebo o objevování již objeveného či o důsledek nedostatku vlastní invence (Musil, 2002, s. 259-266).

Změny po roce 1989 – vnímání a praktická aplikace strategického plánování rozvoje měst jako „nové plánovací kultury“

V oblasti rozvoje měst a regionů došlo v Československu resp. později v České republice po roce 1989 k významným změnám. Změnil se nejenom zákonný rámec, který městům a regionům poskytl nové kompetence a možnosti rozvoje, ale také městské a regionální samosprávy postupem času získaly potřebnou autoritu a pocit zodpovědnosti za rozvoj svého území.

Počátkem 90. let 20. století převážily názory, že plánovací přístupy jsou neslučitelné s tržní ekonomikou, a že v podmínkách kapitalistické společnosti je plánování záležitostí pouze jednotlivců nebo podnikatelů. Města a obce v té době řešily zásadní transformační problémy (nové úkoly, nové instituce apod.), takže jim na úvahy o budoucnosti často nezbyl čas nebo je považovaly za méně důležité. Situace se začíná měnit přibližně v polovině 90. let, kdy se v České republice začínají objevovat myšlenky strategického plánování. Nositeli této změny se stávají především zahraniční poradenské organizace. Významný vliv měla také příprava vstupu České republiky do Evropské unie. Města a obce si začaly vytvářet nejrůznější strategické dokumenty. Jestliže v první polovině 90. let jsme se běžně setkávali s odporem vůči strategickému plánování měst a regionů, tak v letech 1998- 2000 můžeme hovořit o plánovací euforie.

Podle našich zjištění má dnes strategický plán zpracováno 54% českých měst (stav k 1. 1. 2013). Existence strategického plánu ekonomického a sociálního rozvoje není záležitostí pouze velkých a středních měst. Strategický plán má přibližně 40 % měst ve velikostní kategorii 3 až 20 tisíc obyvatel.

Hlavním motivem pro jejich pořizování je možnost získání finančních prostředků ze strukturálních fondů na jejich realizaci. Strategické plánování je vnímáno jako „nutné zlo“. Vůle veřejných a soukromých aktérů společně a

koordinovaně rozvíjet své město hraje spíše druhořadou roli. Uvedený pragmatismus podle některých autorů negativně ovlivňuje již tak nízkou plánovací kulturu českých měst a regionů.

Z obsahového hlediska se strategické plány rozvoje měst zabývají mnohem více analýzou, než koncepcí budoucího rozvoje. Zpracovateli těchto dokumentů jsou většinou externí poradenské firmy. Jak ukazují naše zjištění, tak přibližně 1/3 českých měst si strategické plány zpracovává sama a zbylé dvě třetiny měst využívají služeb externích poradenských organizací.

V situačních analýzách se objevují informace a data, která jsou snadno dostupná. Největší pozornost je věnována informacím o obyvatelstvu. Naopak kapitoly věnované místní ekonomice patří k informačně nejslabším. Informace jsou předkládány bez zhodnocení jejich relevance pro identifikaci strategie.

Převážně se využívají kvantitativní data a informace. Metody kvalitativního výzkumu (např. strukturované rozhovory s experty) se používají spíše výjimečně. V posledních letech přibývá měst, která si v analytické fázi zpracování strategických plánů nechávají zpracovat průzkum obyvatel nebo průzkum podnikatelského prostředí. Problémem se ovšem ukazuje nejenom profesionalita, s níž jsou uvedené průzkumy zpracovány, ale především interpretace jejich výsledků. Evidentní bezradnost s tím, jak nakládat s výsledky těchto průzkumů způsobuje, že tvoří přílohy strategických plánů beztoho, aniž by byly jakkoliv v analytické části reflektovány.

Naše výzkumy také ukazují, že situační analýzy jsou spíše popisem (deskripcí) současné situace. Nejsou analyzovány hlubší příčiny a širší souvislosti problémů (činitelé současného stavu a budoucího vývoje). Chybí srovnávací analýzy s konkurenčními městy, které by objektivizovaly postavení měst a umožňovaly jejich profilaci. SWOT analýzy jsou většinou vytvářeny intuitivně. Zvláště analýzy příležitostí a hrozeb přitom mají většinou spekulativní charakter.

Analytická část jakoby tvořila jádro strategického plánu rozvoje města. Koncepční (strategická) část je většinou počtem stran nepoměrně menší a většinou má formální charakter. Nevede k výběru omezeného počtu priorit, které je možné v daném časovém horizontu realizovat. Města se často snaží řešit všechny problémy najednou, bez hierarchizace problémů a jejich řešení. Jelikož většinou také nefunguje efektivní víceúrovňová komunikace a koordinace tvorby strategických plánů a podpůrných programů (např. priorit operačních programů), tak se města často snaží do strategií „dostat vše, co by jen mohlo být v budoucnu podporováno“. Výsledkem je situace, kdy si je většina strategických plánů podobná jako vejce vejci (projevuje se zde také vliv některých poradenských firem, nabízejících stejnou strategii více městům), přičemž neodrážejí skutečné strategické potřeby jednotlivých měst. Strategické plány tak neukazují cestu do budoucnosti. Jsou spíše seznamy všeho toho, co by mohlo být v ideálním případě podpořeno. Aktéři se s takovými strategickými plány většinou obtížně identifikují a v každodenní činnosti upřednostňují spíše nekoncepční a krátkodobé přístupy.

Obecné přístupy ke strategickému plánování předpokládají, že si města nejdříve definují své prioritní cíle a klíčové projekty, na jejichž realizaci se budou snažit získat vnější podporu. Rovněž se předpokládá, že strategické plány budou vyjadřovat konsensus všech významných aktérů rozvoje měst, resp. koordinovat a integrovat jejich parciální zájmy a potřeby. Mnohá česká města jsou však v každodenní praxi vedena odlišnou logikou. Vyhledávají podpůrné programy (na co lze sehnat peníze) a teprve sekundárně se zabývají svými skutečnými potřebami. Takže nás nepřekvapuje, že v roce 2007 celkem 62 % dotázaných měst přiznalo, že by finanční prostředky, získané ze strukturálních fondů, v případě možnosti jejich „volného použití“, využily jiným efektivnějším způsobem. Příčiny tohoto problému samozřejmě nelze hledat pouze na straně měst, ale v celém systému veřejných podpor, resp. implementace strukturálních fondů v České republice.

Zcela samostatným problémem strategického plánování rozvoje měst v České republice je uplatňování principů zastupitelské demokracie, resp. participace občanů, neziskových organizací a podnikatelů na rozhodovacích procesech. Veřejnost je považována pouze za „poradní sbor“. Občané jsou dotazováni na hodnocení současné situace beztoho, aniž by vedení měst s výsledky takových dotazování systematicky pracovala. Pracovní skupiny, pakliže vznikají, mají často pouze formální význam. Výkon městské správy je ovlivňován především politickou reprezentací, která disponuje prakticky nedělitelnou mocí. Političti představitelé se často stylizují do role „lepší správy“. Zapojování všech významných aktérů a různé formy participace, jsou výsledkem spíše nahodilých snah, než cílevědomého zapojování.

Tento přístup také oslabuje pocit potřeby provádět nezávislé a expertní posouzení učiněných rozhodnutí - přijatých strategických rozhodnutí. Proto se v České republice nejenom na místní úrovni (v rovině měst a obcí) velmi málo uplatňuje evaluace jakožto klíčová manažerská funkce. Pouze malá část měst provádí pravidelnou evaluaci strategických plánů. Taková praxe není pravidlem ani u velkoměst a měst střední velikosti. Navíc zvláště v souvislosti s realizací projektů podporovaných ze strukturálních fondů, je větší pozornost věnována finančním a právním aspektům (dodržování naplánovaného rozpočtu a zákonnosti výběrových řízení při realizaci projektů), než samotným výsledkům realizovaných projektů a jejich výstupům. Problémem evaluací je také to, že jsou často nasměrovány na hledání viníků a hledání jejich trestní zodpovědnosti. Strategické plánování rozvoje měst stále není chápáno jako proces učení.

Mnohým českým městům (zvláště těm malým) se nedaří kumulovat znalosti. Informace získávané v průběhu plánování a realizace rozvojových strategií nejsou systematicky zpracovávány a posuzovány z širšího ani věcného, ani časového (strategického) hlediska. Nevytvářejí se potřebné znalostní databáze, nedochází k intenzivní a efektivní výměně znalostí.

Samostatným problémem strategického plánování rozvoje měst, nejenom v České republice, je otázka implementace (prosazení a realizace) strategických

plánů v praxi. V této souvislosti městům chybí odpovídající organizační struktury podporující implementaci strategických plánů. Strategické plánování je stále vnímáno staticky jako tvorba plánů, a nikoliv dynamicky, jako nepřetržitý proces, v rámci něhož dochází k permanentnímu přehodnocování strategických cílů i opatření.

Závěr

Donedávna plánovači věřili, že plánování je důležité samo o sobě. Postupně se naučili, že plánování, tak jako všechno v tržním prostředí, je závislé na poptávce. I plánování musí objevovat svůj trh. Plánovači musí pro své myšlenky a plány získávat veřejnost a politiky, musí objevovat nové společenské potřeby, kterým budou sloužit.

Tradiční představa plánování je velmi jednoduchá. Stačí vybrat správnou strategii a výsledek je zajištěn. Ve skutečnosti jsme svědky dlouhodobé krize městského a regionálního plánování v Evropě, které díky slábnoucí institucionální pozici, má pouze malý vliv na rozvojová opatření. „Řídící potenciál“ strategického plánování měst a regionů se ukazuje jako značně omezený. Strategické plánování rozvoje měst a regionů v praxi (nejenom té české) doposud nenašlo odpovídající uplatnění. Existuje pro to řada důvodů:

- nepřináší okamžité výsledky - účinky strategických rozhodnutí se často projevují až s relativně větším časovým odstupem (někdy i po více desetiletích);
- přijatá strategická rozhodnutí jsou nevratná, těžko napravitelná, nestandardní a neopakovatelná – často se uskutečňují za podmínek nejistoty a rizika;
- často nedokáže řešit klíčové problémy, které si vyžadují komplexní a často také nová (inovativní) a náročná řešení;
- vyžadují nejenom odvalu, ale i zájem o realizaci změn, a to od širokého spektra zainteresovaných aktérů, která v praxi často chybí;
- není možné ho aplikovat pomocí nějakých jednoduchých rutinních metod a postupů (současné snahy vytvořit jednotnou metodiku pro tvorbu všech strategických plánů neodpovídají realitě);
- zavedení není jednorázový proces, ale je zapotřebí vytvořit předpoklady pro jeho neustálé uplatňování.

Príspevok vznikl v rámci řešení projektu Technologické agentury České republiky (program OMEGA) č. TD20323 „Strategické plánování obcí, měst a regionů: výzvy, problémy, možnosti řešení“.

Literatura

- BORCH, K. et al. 2011. *Grundriss der Raumordnung und Raumentwicklung*. Hannover: ARL, 2004. 877 s. ISBN 978-3-88838-554-4.
- FALUDI, A. 2004. Spatial Planning Tradition in Europe; Their Role in the ESDP Process. In *International Planning Studies*. ISSN 1469-9265, 2004, roč. 9, č. 2-3, s. 55-172.
- HEALEY, P. 1996. The Communicative Turn in Planning Theory and Its Implications for Spatial Strategy Formation. In *Environment and Planning B: Planning and Design*. ISSN 1472-3417, 1996, č. 23, s. 217-235.
- HEALEY, P. 2007. *Urban Complexity and Spatial Strategies. Towards a relational planning for our times*. London: Taylor and Francis, 2007, 352 p. ISBN 9780415380355.
- JEŽEK, J. 2013. Strategické plánování obcí a měst: nové přístupy a cesty k jeho zefektivnění. In *XVI. mezinárodní kolokvium o regionálních vědách*. Brno: Masarykova univerzita, 2013, s. 372-376. ISBN 978-80-210-6257.
- JEŽEK, J. 2011. Strategic urban development planning in the Czech Republic. In *New trends of management in theory and practice in crossborder comparison*. Chemnitz: GUC Verlag, 2011, pp. 105-111. ISBN 978-3-86367-007-8.
- JEŽEK, J. 2008. Strategické regionální plánování. In Wokoun, R., Malinovský, J. (eds): *Regionální rozvoj*. Praha: Linde, 2008, s. 39-43. ISBN 978-80-7201-699-0.
- KÜHN, M. – FISCHER, M. 2008. *Strategische Stadtplanung. Strategiebildung in schrumpfenden Städten aus planungs- und politikwissenschaftlicher Perspektive*. Dortmund: Rohn, 2008, 191 s. ISBN 978-3-939486-45-9.
- MUSIL, J. 2002. Urbanizace českých zemí a socialismus. In Horská, P. - Maur, E. - Musil, J. *Zrod velkoměsta. Urbanizace českých zemí a Evropa*. Praha: Paseka, 2002, s. 237-297. ISBN 80-7185-409-3.
- NEWMANN, P. 2008. Strategic Spatial Planning: Collective Action and Moments of Opportunity. In *European Planning Studies*. ISSN 0965-4313, 2008, roč. 33, č. 10, s. 1371-1383.
- SELLE, K. 2006. *Zur räumlichen Entwicklung beitragen. Konzepte, Theorien, Impulse*. Planung neu denken 1. Dortmund: Rohn, 2006, 580 s. ISBN 978-3-939486-01-5.
- WIECHMANN, T. 2008. *Planung und Adaptation. Strategieentwicklung in Regionen, Organisationen und Netzwerken*. Dortmund: Rohn, 2008. 299 s. ISBN 978-3-939486-10-7.
- WOKOUN, R. – MATES, P. et al. 2006. *Management regionální politiky a reforma veřejné správy*. Praha: Linde, 2006. 351 s. ISBN 80-7201-547-8.

CHANGE OF THE PLANNING CULTURE IN CZECH CITIES AFTER A YEAR 1989

Summary

According to our findings, 54% of Czech cities (as of 1. 1. 2013) have developed a strategic plan. The existence of a strategic plan for economic and social development is not just a matter of large and medium cities. Approximately 40% of the cities in the size category of 3-20 thousand inhabitants have a strategic plan. The main motive for the creating strategic plans is the ability to obtain funds from the Structural Funds to implement them. Strategic planning is seen as a "necessary evil". Will of the public and private actors to develop their city together in a coordinated manner plays a rather minor role. The pragmatism according to some authors adversely affects the already low planning culture of Czech cities and regions. In terms of content, the strategic urban development plans deal more with analysis than the concept of future development. An external consulting firm is usually preparing these documents. As shown by our findings, approximately one third of Czech cities have strategic plans prepared by themselves and the remaining two-thirds of the city use the services of external consulting organizations.

Completely separate issues of strategic urban planning in the Czech Republic is the application of the principles of representative democracy, respectively participation of citizens, NGOs and business on decision-making processes. The public is considered only as "advisory board". Citizens are asked to report on the assessment of the current situation. But the representatives of cities do not work with the results of such inquiries systematically. The working groups (if they are formed) have often only formal significance. Performance of the city administration is mainly influenced by political representation, which has virtually undivided power. Political leaders often see themselves as "better governance". The involvement of all relevant actors and various forms of participation are the result of random efforts rather than purposeful engagement.

The traditional idea of planning is very simple. Just choose the right strategy and the outcome is assured. In fact, we are witnessing a long-term crisis of urban and regional planning in Europe has (due to the weakening of institutional position) only a small influence on the development measures. "Managing potential" of urban and regional planning appears to be very limited. Strategic urban planning in practice has not found the appropriate application not only in the Czech Republic so far. There are many reasons (1) does not produce immediate results, the effects of strategic decisions often show up with a relatively longer time interval (sometimes after several decades); (2) adopted strategic decisions are irreversible, difficult to repair, nonstandard and unrepeatable - often made under conditions of uncertainty and risk; (3) often fails to address the key issues that require complex and often new (innovative) and challenging solutions; (4) requires

not only courage, but also interest in implementing changes from a wide range of stakeholders, which in practice is often insufficient; (5) it cannot be applied using some simple routine methods and procedures (current efforts to create a unified methodology for the creation of strategic plans do not correspond to reality); (6) implementation is not a onetime process, but is necessary to create conditions for continual application.

doc. RNDr. Jiří Ježek, Ph.D.

Katedra verejnej politiky a verejnej vsprávy
Fakulta sociálnych vied, Univerzita Sv. Cyrila a Metoda v Trnave
Bučianská 4/A, 917 01 Trnava
E-mail: jiri.jezek@ucm.sk

Katedra geografie
Fakulta ekonomická, Západočeská univerzita v Plzni
Tylova 18, 306 14 Plzeň
E-mail: jezekji@kge.zcu.cz

METÓDY IDENTIFIKÁCIE PRÍRODNÝCH TERROIR JEDNOTIEK V PROSTREDÍ GIS

Lukáš Karlík, Viliam Lauko

Abstract

Terroir is the topic that in the recent period increases a great interest in wine production. As the concept of so-called terroir is connected mainly with the most famous wines with the greatest qualities. Terroir is considered as territorial unit suitable for high quality grape production that includes many components, for example: natural factors, propagation, identity, technology, legal frame and many other factors that are more or less important to recognize for proper identification of the total natural unit. The main aim of this topic is to show how important is the GIS for identification of natural terroir units. The natural part of complex (total) terroir is something that is given and that any producer can not change. To identify total terroir units, first, it is necessary to recognize natural terroir. This work shows methods of identification natural terroir units in ArcGIS 10.1.

Keywords: terroir, GIS, soil, synthesis, vineyard, climate

Úvod

Pojem terroir pochádza zo 14. storočia z Burgundska, kedy prišlo v tomto regióne k rozmachu vinohradníctva a vinárstva. „Terroir“ v tejto dobe poukazoval na podmienky a vlastnosti stanoviska s viničom pozdĺž Côte d'Or a znamenal akési vyzdvihnutie kvality danej lokality, ktorá mala týmto označením byť i chránená (Wilson, 2001). V súčasnosti neexistuje presná definícia pojmu terroir, ale existujú aspoň niektoré spoločné črty, ktoré v sebe terroir nesie. Medzi takéto črty by sme potom mohli zahrnúť priestor, čas a homogenitu prírodného prostredia, ktorá sa odráža v kvalitatívnych vlastnostiach vína ako konečného produktu. K týmto elementom však musíme ešte pridať pestovateľské či technologické praktiky producenta, ktoré sa môžu diametrálne odlišovať od vinice k vinici. Niektoré definície pojmu hovoria o terroir ako o variabilite prírodného prostredia, avšak napríklad Teil (2012) považuje terroir za kombináciu prírodných agroklimatických elementov a poľnohospodárskych praktík a vinárskych technológií spracovateľa. V súčasnosti existuje nespočetné množstvo rôznych definícií, ktoré priberajú/abstrahujú niektoré vlastnosti a charakteristiky, čím rozoznávame prírodné terroir jednotky postavené na prírodnej báze a na strane druhej terroir s dôrazom na kultúru a históriu, ktorý by sme mohli pomenovať ako kultúrny terroir. Totálnym terroir by sme potom v zmysle Lavilleho (1993) úvahy mohli považovať taký,

ktorý v sebe nesie absolútne všetky ostatne spomínané zložky.

Koncept terroir má slúžiť ako informácia o produkte, o mieste jeho pôvodu, má vypovedať o vysokej kvalite produktu, ktorý si konzument kupuje. Táto myšlienka sa v súčasnosti posilňuje i z dôvodu silnejúceho tlaku na originalitu produktov, či už ide o víno, kávu, ovocie, syry alebo mäso, lebo práve značka kvalitných a tradičných produktov býva často zneužívaná na propagáciu produktov, ktoré takéto kvalitatívne parametre nenesú. V tomto prípade považujeme terroir za rozhodujúci, lebo v sebe ukrýva niečo, čo Angličania nazývajú „Sense of Place“, čiže akýsi zmysel miesta. Túto vlastnosť, túto kvalitatívnu zložku má každý produkt jedinečnú, keďže stanovisko každého produktu nesie špecifické a nezameniteľné vlastnosti. Tak sa terroir stáva významnou ochrannou a kvalitatívnou garanciou produktu, ktorý pri globalizovanom trhu s potravinami zastáva úlohu indikátora kvality, jedinečnosti a mena produktu (Barham, 2003).

Odborná verejnosť sa zhoduje na tom, že komplexné terroir jednotky nemožno delimitovať bez toho, aby sme poznali prírodný terroir, tak nadobúda prírodná terroir jednotka v zmysle poznávacieho niektoré atribúty poukazujúce na jej dôležitosť a opodstatnenosť. Carey a kol. (2002) uvažujú nasledovne:

- Identifikácia vinárskych prírodných terroir má medzinárodný význam, čoho výsledkom je rezolúcia Medzinárodného úradu pre vinič a víno o identifikácii terroir jednotiek vo všetkých krajinách, kde sa produkuje víno.
- Koncept terroir poukazuje na to, že vinárstvo začína vo vinici. I keď existuje veľa faktorov, ktoré ovplyvňujú konečný charakter vína a štýl, stabilná skladba vlastností prostredia (prírodný terroir) tvorí základ vinárskeho ekosystému.
- Záujem o poznanie pôvodu vína vzrastá. Identifikácia prírodných terroir jednotiek je dôležitý krok pri plnení spotrebiteľských výziev pri prieniku a úspechu na trhu. Terroir štúdie majú preto silný obchodný charakter.
- Vymedzenie oblasti pôvodu by malo byť založené na kocepte terroir
- Terroir práce umožňujú výrobcem lepšie pochopiť svoje vinice a zlepšiť ich kvalitu produkcie. Mapa prírodných terroir jednotiek má väčšie využitie v plánovaní ako pôdne mapy, pretože spája všetky faktory, ktoré majú vplyv na vinársku výrobu.

V našej práci sa pokúsime priblížiť možnú postupnosť identifikácie prírodných terroir v našich podmienkach, resp. s dátami, ktoré je možné na Slovensku pre tieto účely získať. Existuje niekoľko možných spôsobov ako podrobne popísať podmienky v krajine a identifikovať v nich kvázi homogénne areály, ktoré by bolo možné považovať za prírodné terroir jednotky. My sme sa rozhodli vzhľadom na rozľahlosť územia Modranského vinohradníckeho rajónu

(vinohradnícke obce Modra, Dubová, Vinosady, Šenkvice, Vištuk), v ktorom sme identifikáciu vykonávali použiť podrobné dáta poskytnuté výskumnými ústavmi. Prvým veľmi dôležitým krokom bolo stanovenie prvkov, ktoré sme chceli v krajine skúmať a ktorých stav, resp. zmena vyvolá zmenu i v kvalite produkcie. Tu však vzniká potreba pripomenúť, že nie je možné obsiahnuť celé spektrum veličín ovplyvňujúcich produkciu a jej kvalitu, ale nutnosť zvoliť si tie, ktoré majú v našom výskume najvyššiu váhu.

Prvky prírodnej terroir jednotky

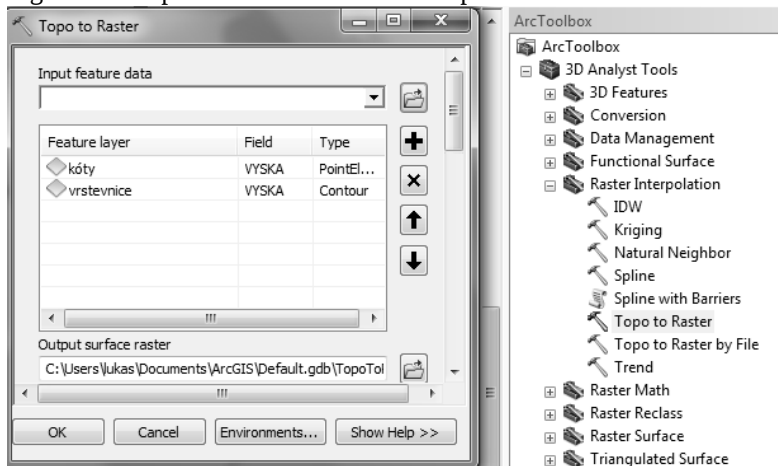
V našej práci bolo potrebné stanoviť tie prvky krajiny, ktoré považujeme za najviac vplývajúce na kvalitu produkcie vínnej révy. Za najrelevantnejšie a najobjektívnejšie posúdenie vlastností stanoviska pre pestovanie vínnej révy sme určili nasledovné premenné: nadmorská výška, sklon reliéfu, slnečný príkon, zrnitosť pôdy, skeletnatosť pôdy, hĺbka pôdy, geologická jednotka tvoriaca podložie vinohradu.

Nadmorská výška

Nadmorskú výšku v území sme brali do úvahy pre jej gradientový vplyv na chod teplôt ovzdušia. Na každých prekonaných 100 m výšky sa na Slovensku počas roka znižuje priemerne teplota o 0,52 °C (Lauko, 2003). Vinič je možné pestovať pri priemernej ročnej teplote 8 °C do 200 m nad morom. Pri priemernej teplote vzduchu 9 °C je to až do 300 m nad morom a pri teplote 10 °C až 350 metrov. Polohy s nižšou nadmorskou výškou sú rizikové pre zvýšený výskyt prízemných mrazov a vyššie polohy zasa pre celkový chod teplôt počas roka, ktorý viniču nevyhovuje (Záruba, 1985). Údaje za nadmorskú výšku pre potreby identifikácie prírodných terroir jednotiek je možné odvodiť v prostredí ArcGis 10.1 interpolačnými metódami nasledovne. Ako vstupné dáta potrebujeme použiť vektorové dáta s kótami a vrstevnicami (ich tabuľka atribútov obsahuje údaje o nadmorskej výške), z ktorých pomocou nástroja „Topo to raster“ dokážeme vyjadriť nadmorskú výšku v rastrovom formáte v nami definovanom rozlíšení pre celé záujmové územie. Nástroj „topo to raster“ je súčasťou balíka „3D Analyst tools“ v sekcii „Raster interpolation“ (obr. 1).

Vzniknutý rastrový výstup členíme na intervaly podľa žiadanej nadmorskej výšky. Na takto vzniknutý raster aplikujeme následne nástroj „Reclassify“, ktorý nájdeme v „3D Analyst tools“ v sekcii „Raster reclass“. Ten prepíše každý interval nadmorskej výšky vzostupne na hodnoty 1 až n (n- interval s najvyššou nadmorskou výškou). Takto reklasifikovaná rastrová vrstva s hodnotami 1 až n bude vstupovať do finálnej syntézy, pri nakladaní všetkých potrebných máp na seba. Vrstva s nereklasifikovanými údajmi o nadmorskej výške bude v ďalších krokoch ešte slúžiť ako báza pre odvodenie ďalších morfometrických štatistík.

Obr. 1: Interpoláčné nástroje na plošné vyjadrenie nadmorskej výšky územia
 Figure 1: Interpolation tools for surface expression of the altitude of the territory

Sklon reliéfu

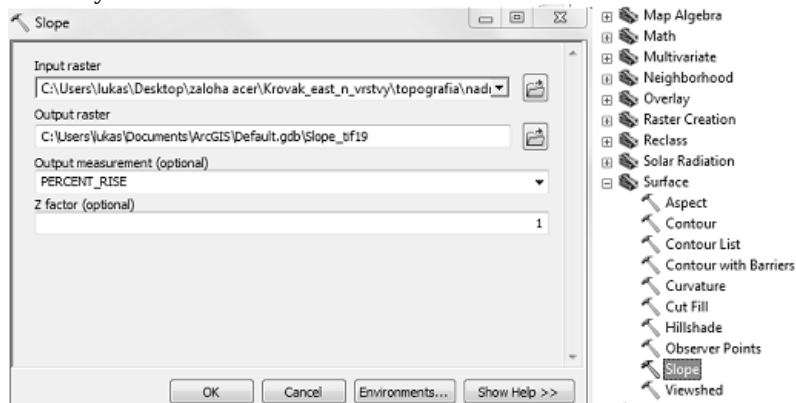
Pre úspešné pestovanie vinnej révy je veľmi dôležitý správny sklon reliéfu. Rovinaté plochy síce uľahčujú práce vo vinici, ale nie sú považované odbornou verejnosťou za najideálnejšie. Pre vinič je preferovanejší svahovitý terén, ktorý je chránený pred prízemnými mrazmi v jarých mesiacoch (Homolová, 1997). Najideálnejšie sklony svahov sú v rozmedzí 5 % až 15 %. Na druhej strane kritické hodnoty pre pestovanie viniča predstavujú svahy so sklonom viac ako 25 %, kedy sa terén stáva nedostupný pre techniku a obrábacie mechanizmy (Jones a kol., 2004). Na vyjadrenie sklonu reliéfu navrhujeme vychádzať z nereklasifikovanej rastrovej vrstvy nadmorskej výšky, ktorú sme zostrojili v predošlom kroku. Táto morfometrická charakteristika sa dá vyjadriť veľmi jednoducho využitím nástroja s názvom „slope“, ktorý nájdeme v zložke „Spatial Analyst Tools“ medzi nástrojmi pre povrchové charakteristiky s názvom „Surface“ (obr. 2).

Slnčný príkon

Vínna réva je výrazný heliofyt, z čoho vyplýva, že výslnné stanoviská s vysokou bilanciou dopadajúceho slnečného žiarenia budú hodnotnejšie ako tie, kde je slnečnej energie dopadajúcej na povrch zeme nižší. Takúto energiu možno vyjadriť po vzore Miklósa a kol. (1990), ktorý bral do úvahy sklon reliéfu spolu s jeho orientáciou voči svetovým stranám a na základe možných kombinácií rozdelil zemský povrch do 7 kategórií (tab. 1):

Obr. 2: Nástroj priestorovej analýzy "slope" na vyjadrenie sklonu reliéfu z rastrovej vrstvy nadmorskej výšky

Figure 2: Spatial analysis tool "slope" to express the inclination of relief from raster layer of altitude

Tab. 1: Syntéza orientácie a sklonu reliéfu s vyjadrením slnečného príkonu

Table 1: Synthesis of orientation and inclination of relief to the submission of the solar power input

	sklon svahu							kategória	prikon (KJ)
orientácia svahu	<0°- 1°>	{1°-3°>	{3°-7°>	{7°-12°>	{12°-17°>	{17°-25°>	{25° a viac}	1	696-725
{345° -15°>	3	3	4	4	5	6	7	2	676-695
{315° -345°>	3	3	4	4	5	6	7	3	656- 675
{285° - 315°>	3	3	3	4	4	5	6	4	616-655
{255° - 285°>	3	3	3	3	3	3	4	5	576-615
{225° - 255°>	3	2	2	2	1	1	1	6	536-575
{195° - 225°>	3	2	2	1	1	1	1	7	> 536
{165° - 195°>	3	2	2	1	1	1	1		
{135° - 165°>	3	2	2	1	1	1	1		
{105° - 135°>	3	2	2	2	1	1	1		
{75° - 105°>	3	3	3	3	3	3	4		
{45° - 75°>	3	3	3	4	4	5	6		
{15° - 45°>	3	3	3	5	5	6	7		

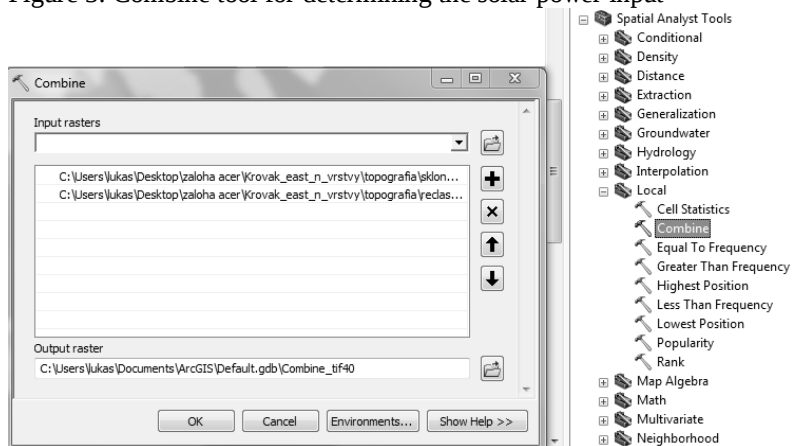
Zdroj: Miklós a kol., 1990

Slnečný príkon možno vyjadriť tak, že použijeme na nereklasifikovanú rastrovú vrstvu nadmorskej výšky nástroj „Aspect“, ktorý je v balíku nástrojov „Surface“ spolu s nástrojom „Slope“, ktorým sme vyjadrili sklon reliéfu. Oba vzniknuté rastre, teda sklon reliéfu i orientáciu musíme pre vyjadrenie slnečného príkonu spolu skombinovať. To urobíme tak, že oba rastre si klasifikujeme v súlade s tab. 1, aby kategórie rastrov sklonitosti a orientácie boli s ňou totožné. Následne použijeme nástroj „Combine“, ktorý je súčasťou balíka „Spatial analyst tools“ v sekcii „Local“. Tento nástroj následne vytvorí kombinácie kategórií oboch

rastrov, pričom každá unikátna kategória bude patriť medzi jednu zo sedem kategórií príkonov (tab. 1).

Obr. 3: Nástroj Combine na určenie slnečného príkonu

Figure 3: Combine tool for determining the solar power input

Pôdne a geologické podmienky

Vyjadrením nadmorskej výšky, sklonu reliéfu a slnečného príkonu sme zahrnuli do procesu identifikácie prírodných terroir jednotiek prvky topoklímy. Ďalším významným faktorom, ktorý vplýva na kvalitu produkcie v každej lokalite je pôda spolu s materskou horninnou. Podložie vinohradu vplýva na chuť a buket vína, preto sa jeho poznanie považuje za dôležité. Haynes sa domnieva, že geologickú stavbu a pôdu treba pri delimitácii terroir hodnotiť separátne, pretože pôda ovplyvňuje viac mladé vinice a podložie staršie, hlbšie zakorenené. Dôkazom toho sú vinice zo starých oblastí, kde víno po vysadení vinohradu chutilo inak ako po dlhšom časovom období, kedy sa koreňová sústava rastliny dostala až k materskej hornine (Simon, 1992). Pôdne štúdie sú dôležitým, ak nie nosným prvkom v terroir prácach, najmä keď vedú k porozumeniu vzťahu vinič - pôda najmä prostredníctvom pôdných profilov a koreňových profilov rastliny. Seguin (1986) zastáva názor, že dôležitejšie ako chemické vlastnosti pôdy sú tie fyzikálne, lebo hĺbka pôdy priamo vplýva na hĺbku koreňovej sústavy, no pripúšťa, že odrodovo sa však požadovaná hĺbka pôdy pre konkrétnu odrodu diferencuje. Pre naše posudzovanie sme brali do úvahy tri vlastnosti pôdy a to zrnitosť, skeletnosť a hĺbku. Geologické dáta sme čerpali z dostupných zdrojov od Štátneho geologického ústavu Dionýza Štúra, ktorý poskytuje geologickú mapu SR na svojom webovom sídle. Z dostupnej webovej aplikácie sme vytvorili shapefile

geologických jednotiek a následne previedli pomocou nástroja „polygon to raster“, ktorý je súčasťou balíka „Conversion tools“ v sekcii „To raster“ do rastrovej podoby a reklasifikovali triedy rastra od 1 po n kde n je počet geologických jednotiek v sledovanom území. Informácie o pôdnych podmienkach nám poskytol Výskumný ústav pôdozvedectva a ochrany pôdy. Shapefile s bonito-pôdnymi ekologickými jednotkami BPEJ, obsahoval komplexné údaje z pôdneho mapovania v mierke 1: 5 000. Tabuľka atribútov vektorovej vrstvy BPEJ disponovala s údajmi aj za hĺbku aj skeletnosť aj za zrnitosť pôd. Z týchto údajov sme vytvorili tri samostatné mapy, ktoré nebolo treba špeciálne nijako modifikovať, iba sme ich museli previesť na raster pomocou nástroja „polygon to raster“ tak ako sme to vykonali pri geologických dátach. Následne sme rastrové výstupy zrnitosti, hĺbky i skeletnosti reklasifikovali opäť tak ako raster geologickej jednotky, čiže aby každá kategória bola očíslovaná vzostupne od 1 až po n, pričom n je počet tried (zrnitosti, hĺbky, skeletnosti).

Identifikácia prírodných terroir jednotiek

Hľadanie kvázi homogénnych areálov prírodného charakteru, ktoré pokladáme za prírodné terroir jednotky, sme sa rozhodli uskutočniť pomocou naloženia ostatne spomínaných čiastkových máp na seba v poradí ako ukazuje obr. 4. Prvé číslo daného kódu označuje kód nadmorskej výšky, ktorý je v súlade s legendou mapy nadmorskej výšky, čo znamená že ak na prvej pozícii kódu máme číslo 1 tak daný areál bude mať nadmorskú výšku z reklasifikovaného rastra nadmorskej výšky 1 čo znamená napríklad v našom prípade výšku územia do 200 metrov nad morom. Druhá až šiesta pozícia kódu taktiež predstavuje korešpondujúce pozície z jednotlivých analytických máp, ktoré boli predtým reklasifikované. Posledné dvojčíslenie sme zámerne nechali pre geologickú jednotku a to z dôvodu, že geologických jednotiek v sledovanom území bolo viac ako by pokrylo jednociferné číslo.

Obr. 4: Schématické vyjadrenie kódového označenia prírodnej terroir jednotky

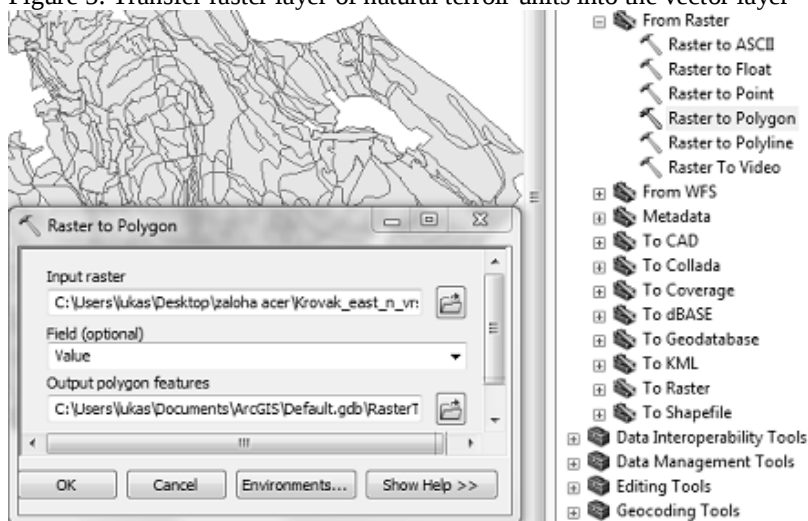
Figure 4: Schematic representation of the code designation of natural terroir units

Kedže máme vytvorený súbor rastrových výstupov za každú potrebnú charakteristiku, ktorá vstúpi do konečnej syntézy môžeme všetky rastre spolu na

seba naložiť. Použijeme už známy nástroj priestorovej analýzy „combine“ (obr. 3). Výsledkom tohto procesu vznikne niekoľko stoviek až tisíc areálov, ktoré je nutné generalizovať, lebo vo výslednom rastru je i jeden pixel braný ako jeden samostatný areál so špecifickým osemciferným kódom (prírodná terroir jednotka). Vynechanie generalizácie by viedlo k tomu, že mapa prírodných terroir jednotiek by bola absolútne nečitateľná a nepoužiteľná. Na druhej strane použitie generalizačných nástrojov na rastrovom výstupe by viedlo k strate atribútovej tabuľky výsledného rastra (terroir jednotiek), čo by znamenalo, že by sme síce mali v mapovom poli identifikované areály, ale nevedeli by sme určiť konkrétne hodnoty (kód) žiadnej územnej jednotke. V tomto zmysle teda musíme pretransformovať rastrovú nezgeneralizovanú mapu do vektorového formátu a to použitím nástroja „Raster to Polygon“, ktorý je opäť súčasťou balíka „Conversion tools“ v sekcii „From Raster“ tak ako poukazuje obr. 5.

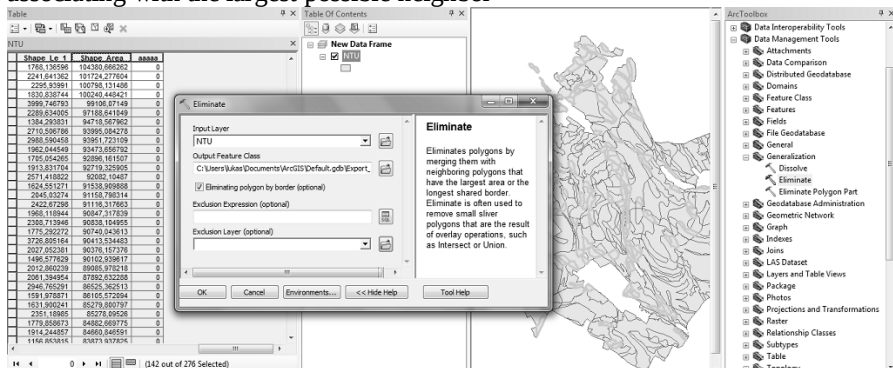
Obr. 5: Prevod rastrovej vrstvy prírodných terroir jednotiek do vektorovej vrstvy
Figure 5: Transfer raster layer of natural terroir units into the vector layer

Takto získaná vektorová vrstva ešte nie je finálnou podobou, ktorú potrebujeme získať. Veľké množstvo zanedbateľných areálov veľkosti jedného pixelu treba odstrániť vhodnou generalizačnou metódou. My považujeme za vhodnú generalizáciu pomocou nástroja „eliminate“, ktorá je súčasťou balíka nástrojov „data management tools“ v sekcii „Generalization“ (obr. 6).

Obr. 6: Generalizácia vektorovej vrstvy prírodných terroir jednotiek metódou priradenia k najväčšiemu susedovi

Figure 6: Generalization of vector layers of natural terroir units method of associating with the largest possible neighbor

Tabuľka atribútov v generalizovanej vektorovej vrstve obsahuje síce údaje z kódu za každý areál, ale chýba v nej stĺpec s výsledným kódom zložený z týchto čiastkových parametrov usporiadaný na základe schémy na obr. 4. V tejto súvislosti sme ešte nútení pridať pomocou nástroja „add field“, ktorý je súčasťou „Data management tools“ v sekcii „Fields“ prázdny stĺpec napríklad s názvom NTU (natural terroir unit), do ktorého môžeme manuálne prepísať finálny kód. Takto vzniknutá vektorová vrstva je považovaná za finálny výsledok syntézy a možno ju považovať za vrstvu prírodných terroir jednotiek s kvázi homogénnymi charakteristikami areálov, ktoré vlastne predstavujú vo svojej podstate regionálne typy (areály s rovnakým kódom sa v území opakujú).

Záver

Takto vytvorená vrstva prírodných terroir jednotiek v sebe nesie komplexné posúdenie stanovištných podmienok, ktorých poznanie vieme v praxi uplatniť. Keď sa budeme zaujímať o konkrétnu odrodu, respektíve o vzťah odroda-stanovisko, dospejeme k záveru, že mapa prírodných terroir jednotiek je omnoho aplikovateľnejšia ako čiastkové pôdne, alebo klimatické mapy, lebo v sebe zahŕňa celé spektrum dôležitých charakteristík, ktoré pestovateľ vinnej révy môže potrebovať. Aplikovateľnosť takto vytvorenej vrstvy vidíme v ďalšom použití v rozhraní GIS, lebo práve jednotlivé ekologické nároky konkrétnych odrôd o ktorých produkciu sa zaujímate vieme porovnať s mapu prírodných terroir jednotiek. Pomocou SQL kódu vieme v mape identifikovať konkrétne stanoviská s parametrami ktoré odroda potrebuje. Na uvedenie príkladu trebárz poznáme, že odroda je náchylná na mrazy, má rada hlboké a menej skeletovité pôdy a zároveň

na kvalitnú produkciu hrozna potrebuje najvyššie miesta. Takto vyselektované informácie môžeme spracovať nasledovne: keďže je odroda náchylná na mrazy tak ju dáme do vyššie položených lokalít (prvá cifra v kóde bude väčšia ako 1, teda viac ako 200 m.n.m.) a zároveň na svahy, kde je riziko prízemného mrazu nižšie (druhá pozícia kódu bude mať hodnotu 2 alebo 3, lebo 1 znamená roviny do 5%). Takto by sme mohli vyselektovať i zostávajúce charakteristiky až by sme dostali konkrétne kódy, ktoré sú pre danú odrodu vhodné a predpokladáme na nich kvalitatívne hodnotnú úrodu. Pri takto vyselektovaných areáloch je možné zistiť, či reálny stav korešponduje s nami identifikovanými lokalitami. V prípade prieniku môžeme už vysadené vinohrady, respektíve produkciu z nich konfrontovať s kvalitatívnymi výsledkami z rôznych súťaží a salónov vin a verifikovať správnosť nášho výskumu. Tu však prichádza priestor na pripomenutie toho, že nie len príroda ale aj človek, jeho metódy práce a niekedy i faktor náhody prispievajú ku kvalitatívnej zmene vína ako produktu, preto nemožno prírodné terroir jednotky považovať za konečný produkt, ale za niečo čo nám otvára možnosti ďalšieho hlbšieho výskumu a čo nám zároveň poskytuje odrazový mostík pri identifikácii terroir komplexného.

Rád by som sa poďakoval všetkým, ktorí mi pri výskume poskytli odbornú pomoc a menovite doc. RNDr. Vladimírovi Faltánovi, PhD. za čas venovaný konzultáciám. Príspevok bol spracovaný v rámci projektu č. 1/1143/12 Regióny: vývoj, transformácia a regionálna diferenciácia.

Literatúra

- BARHAM, E. 2003. Translating terroir: the global challenge of French AOC labeling. In *Journal of Rural Studies*. ISSN 0743-0167, 2003, vol. 19, no. 1 [cit. 2014-21-09].
- CAREY, V. A. et al. 2002. *Natural terroir units: What they are? How can they help the wine farmer?* Winboer: A Technical Guide for Wine Producers. ISSN 2319-2399, 2010, vol 76, pp. 72-74 [cit. 2014-22-09].
- HOMOLOVÁ, Ľ. – KROPÁČ, A. 1997. *Základy vinohradníctva a zeleninárstva*. Bratislava: Príroda, a.s., 1997. 236 s. ISBN 80-07-01015-7.
- JONES, G. V. – SNEAD, N. – NELSON, P. 2004. *Modeling viticultural landscapes: A GIS Analysis of the Terroir Potential in the Umpqua Valley of Oregon*. Geology and wine. ISSN 0315-0941, 2004, vol. 31 no. 4. [cit. 2014-22-09].
- LAUKO, V. 2003. *Fyzická geografia Slovenskej republiky*. Bratislava: MAPA Slovakia, s.r.o., 2003. 105 s. ISBN 80-89080-07-3.
- LAVILLE, P. 1993. Unités de terroir naturel at terroir. In *Une distinction nécessaire pour redonner plus de cohérence au système d'appellation d'origine*. ISSN 0029-7127, 1997, vol. 71, no. 746. [cit. 2014-23-09].

- MIKLÓS, L. a kol. 1990. *Interpretácia morfometrických vlastností reliéfu v krajinnoekologickom plánovaní LANDEP*. Učebné texty Ekologizácia hospodárenia v krajine. Bratislava/Banská Štiavnica: SVŠT, SAV, 1990. 96 s.
- SEGUIN, G. 1986. Terroirs and pedology of wine growing. In *Experientia*. vol. 42, no. 8 [cit. 2014-22-09].
- SIMON, J. H. 1999. *Concept of terroir and the Role of Geology*, In *Geoscience Canada*, 28 no.3. [cit 204-25-09]. ISSN 0162-2439
- TEIL, J. E. 2012. No such a thing as terroir? Objectivities and Regimes of Existence of objects. In *Science, Technology & Human Values*. ISSN 0162-2439, 2013, vol. 37, no. 5 [cit. 2014-23-09].
- WILSON, J. E. 2001. The Origin and Odyssey of Terroir. In *Geoscience Canada*. ISSN 0162-2439, vol. 28, no. 3 [cit. 2014-25-09].
- ZÁRUBA, F. et al. 1985. *Vinohradníctvo*. Bratislava: Príroda, a.s., 1985. 329 s.

THE METHODS OF IDENTIFICATION OF NATURAL TERROIR UNITS BY USING GIS

Summary

The layer created by this way includes an absolute evaluation of natural conditions that the producer needs to know in his practice. The map of natural terroir units is more useful than the only soil, climate or geological maps, because of its complexity. The potential use of natural terroir unit map is in the prospective future utilisation in GIS, because this kind of maps offer a basis for the particular cultivar localization that can not be provided by the only soil, climate or geological map. We can recognize the potential areas suitable for planting of cultivars that we are interested in by using SQL selections from natural terroir units map, where each area has got a specific code consisted by 8 numbers (7 characteristics). We can evaluate and then compare ecological needs of cultivars to a terroir units map feature codes and to find out the most valuable localities for the highest quality production. For example: we have got chosen one cultivar and know about it that prefers deep soils without rocky particles and may have problem with imminent situations of freezing during autumn and prefers areas with big sum of the solar radiation. These information can help us to choose from the natural terroir units (NTU) map the most suitable features based on SQL query. We have defined the NTU with specific 8-number code in attribute table. Upon abovementioned we can conclude: the elevation more than 200 meters has number 2 in the first position of code, the slope more than 5% has got code 2, 3 and 4 in position 2. Selecting the combination of these codes will probably mean lower risk of freezing during autumn in these chosen areas. We continue in our query with code 1 at position 3 (solar radiation), because we know that our cultivar prefers the highest possible sunshine. In this way is possible to continue in our ideas with more components to

find properly the most suitable areas for concrete cultivar. The second possibility of usage consist of comparability of the real localization of cultivars and the most suitable localities chosen by SQL selection. The areas with double intersection could be considered as the most valuable vineyards and the value of these vines might be higher. But there are also human, technical, historical and many other factors that we can not forget to include. For this reason, we can not say that the only natural terroir units map shows the real value of the vineyard, but we can use this map as the first and needed step for next research that will uncover the total terroir.

Mgr. Lukáš Karlík

Prof. RNDr. Viliam Lauko, CSc.

Katedra regionálnej geografie, ochrany a plánovania krajiny
Prírodovedecká fakulta, Univerzita Komenského v Bratislave
Mlynská dolina, B1 842 15 Bratislava
E-mail: Karlík@nic.fns.uniba.sk

PROSTOROVÁ DIFERENCIACE MULTIFUNKČNÍHO ZEMĚDĚLSTVÍ V JIHOMORAVSKÉM KRAJI

Michael Král

Abstract

Diversification of the farm activities is one of the expression of the multifunctional agriculture, that is associated with the post-productivism transition of agriculture. Decision of farmers to the diversification is affected by many different internal and external factors. The important factors are accessibility and landscape attractivity. This paper examines effect of these factors on diversification of agricultural legal persons in South Moravia Region. Results show only weak influence on the attractiveness of the landscape diversification, but its influence is reverse than is commonly assumed. The main factor for diversification was shown viticulture – specific form of agriculture on south Moravia. The potential for multifunctional agriculture is not only in viticultural region, but also other regions due to increasing demand for regional food and agritourism in South Moravia Region.

Keywords: multifunctional agriculture, diversification, South Moravia, post-productivism

Úvod

Ve dvacátém století zemědělství prošlo řadou významných změn, které měnily charakter celého odvětví. V poslední čtvrtině dvacátého století dochází ve vyspělých státech k postupné změně od důrazu na produkci směrem k více udržitelnému zemědělství. Tyto změny jsou označovány jako post-produktivistický přechod (Woods, 2009). Post-produktivistický přechod se nevyhnul ani bývalým socialistickým zemím ve střední a východní Evropě, včetně České republiky. Ke klíčových procesům charakterizující tento proces, který však nenahradil produktivistické zemědělství, ale koexistuje s ním, je přechod od intenzivního zemědělství k extenzivnímu, od koncentrace k disperzi a od specializace výroby k její diverzifikaci (Ilbery, 1999).

V poslední době se v souvislosti se změnami zemědělství používá pojem multifunkční zemědělství. Jedna z prvních zmínek o multifunkčním zemědělství se nacházela v článku 14 Agendy 21 (Belletti, 2003). Samotný pojem multifunkční zemědělství byl poprvé použit oficiálně v roce 1993 (Wilson, 2009). Pojem multifunkční zemědělství možná lépe vystihuje současné změny probíhající v zemědělství a na venkově. Hodnocení multifunkčnosti, kde klíčovou roli hraje environmentální udržitelnost, vyžaduje pohled zasahující za oblast samotného

zemědělství, protože skutečně multifunkční zemědělství je souborem sociálních a prostorových aktivit i mimo zemědělství (Wilson, 2009).

Problémem rozvoje multifunkčního zemědělství může být jeho udržitelnost, tedy udržitelnost jak produkční, tak socio-ekonomická a environmentální (Brklacich, 1990). Multifunkční zemědělství je v dlouhodobém horizontu životaschopné pouze díky shodě řady vnitřních i vnějších faktorů, jako je například motivace a přesvědčení zemědělců přejít k této formě zemědělství, ale také je nutná změna spotřebního chování a životního stylu a přijetí této změny celou společností (Ilbery, 1999, Wilson 2009), neboť jde o změnu celého venkovského prostoru. Dalším problémem fungujícího zemědělství v post-produktivistickém přechodu je rovněž potřeba jeho dotování (Woods, 2009).

Diverzifikace, jeden z klíčových znaků multifunkčního zemědělství, patří snad k nejvíce viditelné proměně zemědělství, která spočívá nejen v získávání příjmů z nezemědělské činnosti, ale také v diverzifikaci rostlinné a živočišné výroby (Woods, 2009). Důležitým faktorem diverzifikace je velikost farem, protože diverzifikují spíše menší farmy (Gasson, 1988). Často však k diverzifikaci zemědělci přistupují z důvodu přežití, ke které je nutí nedostatek pracovní síly, nedostatek institucionální a infrastrukturní podpory, co by umožnila lepší finanční zhodnocení zemědělských produktů (Razavi, 2003).

Jak například uvádí Razavi (2003), tak síly, které podporují diverzifikaci a její výsledky jsou výrazně rozdílné v závislosti na geografické poloze, majetku, příjmu, příležitostem a sociálním vztahům. Například dle Goodmana (2004) se jako důležitý faktor jeví zapojení regionu do globálního kapitalistického systému, kdy více zapojené regiony mají mnohem méně rozvinuté multifunkční zemědělství, než regiony vzdálenější globálním trhům.

Také Jihomoravský kraj, ležící v jihovýchodní části České republiky, disponuje oblastmi s odlišnými podmínkami pro multifunkční zemědělství. Nachází se zde silně urbanizované a také jedny z nejúrodnějších oblastí České republiky, které disponují dobrou dostupností k národním, potažmo evropským trhům. Na druhou stranu se zde nacházejí oblasti marginální s méně příznivými podmínkami pro zemědělství s různými socio-ekonomickými problémy a různou turistickou atraktivností. Vysoký význam zemědělství pro Jihomoravský kraj dokazuje fakt, že podíl zemědělské půdy překračuje 60% (národní průměr je 54,2%) a podíl orné půdy na celkové výměře území dosahuje 50,9%, přičemž národní průměr je 39,0%. Také lesnatost je zde nejnižší v celé České republice a to 27,8% oproti 33,5% na celostátní úrovni (*Strategie rozvoje Jihomoravského kraje*).

Zdroje a metody

Cílem příspěvku je poskytnout stručný popis rozvoje multifunkčního zemědělství v Jihomoravském kraji, jakožto formy zemědělství, která je podporována Společnou zemědělskou politikou Evropské unie (SZP EU). Pro

rozsah proměn, které pod pojem multifunkční zemědělství patří, se tento příspěvek věnuje diverzifikaci ekonomické činnosti zemědělských podniků, která svým charakterem značně proměňuje tvář zemědělství, neboť se netýká jen změny struktury zemědělské výroby, ale proměny struktury hospodaření celého zemědělského subjektu.

Pro Českou republiku je typický vysoký podíl podniků právnických osob, jak na podílu obhospodařované půdy, tak na celkovém hospodářském výkonu zemědělství. Stejně tak je tomu i v Jihomoravském kraji. Podíl zemědělských podnikatelů je v celokrajském měřítku na nízké úrovni a obhospodařují přibližně 20% zemědělské půdy (*Program rozvoje Jihomoravského kraje na období 2010 – 2013*). Významným faktorem ovlivňující diverzifikaci činnosti je její podpora ze SZP EU. Z těchto důvodů byly do šetření zahrnuty zemědělské podniky právnických osob pobírající dotace ze SZP EU v letech 2007 – 2014, včetně tzv. přímých plateb, což pobírá drtivá většina zemědělských podniků.

Jako databáze zemědělských podnikatelů byl použit seznam příjemců dotací na internetových stránkách Státního zemědělského intervenčního fondu, kterých bylo identifikováno 361. U těchto podniků byl proveden telefonickou formou, elektronickou korespondencí a terénním šetřením průzkum, zda se daný podnik zabývá také jinou než výhradně přímou zemědělskou výrobou. U podniků, zabývajících se i jinou než zemědělskou činností, se bylo dotazováno na charakter této činnosti.

Jak řada předchozích prací dokazuje, tak silný vliv na diverzifikaci činnosti má lokalizace jednotlivých podniků. Dalším důležitým faktorem ovlivňující diverzifikaci je přírodní hodnota území. Pro posouzení dostupnosti byl využit postup, který použil Binek a kol. (2007) pro určení polohy obce na základě dopravní dostupnosti a dojížděky za prací.

K posouzení atraktivity dané lokality pro cestovní ruch z hlediska přírodní hodnoty se vycházelo z tzv. indexu venkovské atraktivity ($I_{VA} = (a_r/a)/(A_r/A)$), z práce Langeho a kol. (2013), kde a_r je rozloha rekreačních ploch v obci, a je celková rozloha obce, A_r je rekreační rozloha na státní úrovni a A je celková rozloha státu. Výpočet indexu venkovské atraktivity byl pro potřeby této práce a kvůli dostupnosti dat, jímž byla Městská a obecní statistika Českého statistického úřadu, mírně upraven a jako rekreační a potenciálně rekreační plochy byly zvoleny pouze lesy a vodní plochy.

Diferenciace činnosti zemědělských podniků

Výsledky analýzy diverzifikace činnosti zemědělských podniků právnických osob (PPO) v Jihomoravském kraji ukazují, že jiným než ekonomickým činnostem se věnuje přibližně polovina PPO (161, tj. 49,2%), ale nedosahuje úrovně západoevropských států, kde, jak dokazuje řada výzkumů, přes 58% zemědělských subjektů již na konci 80. let 20. století mělo svou činnost

diverzifikovanou (Woods, 2009). Ovšem v podobném výzkumu Langeho a kol. (2013) provedeného v severovýchodním Braniborsku, tedy také na území rovněž ovlivněného socialistickým zemědělstvím, svou činnost diverzifikuje 39,5% zemědělců. Lze tedy konstatovat, že diverzifikace zemědělství v Jihomoravském kraji je relativně rozvinutá.

Nejčastější formou nezemědělské činnosti provozované zemědělci je výroba potravin a nápojů, kterou provozuje více než polovina podniků s diverzifikovanou činností (102, tj. 59,0%), na což má vliv zejména fenomén jihomoravského zemědělství – vinařství a vinohradnictví. Rozšířené jsou také služby v oblasti cestovního ruchu (63, tj. 36,4%), tedy v agroturistice, tzn. poskytování ubytování, provozování restaurací nebo různých forem volnočasových aktivit. I zde hraje významnou roli vinařství, neboť řada PPO nabízí různé formy vinařské turistiky, jako jsou prohlídky vinných sklepů s možností degustace apod. Řemeslné a průmyslové činnosti se věnuje pouze 19 podniků (11,0%), ostatní činnosti již nejsou tak významné.

Na základě vypočteného indexu venkovské atraktivity lze jednotlivé obce Jihomoravského kraje rozdělit do pěti kategorií – obce s vysokou, nadprůměrnou, průměrnou, podprůměrnou a nízkou venkovskou atraktivitou. Nejpočetnější kategorií (35,4%) je kategorie s nízkou venkovskou atraktivitou, tedy s atraktivitou hluboko pod celostátní úroveň. Tyto obce ve většině případů kopírují úrodné a intenzivně zemědělsky obhospodařované nížiny (mapa 1). Velmi početné jsou také obce s podprůměrnou (21,2%) a průměrnou (20,7%) hodnotou. Obce s nadprůměrnou hodnotou (13,0%) leží nejčastěji na západě kraje na Českomoravské vrchovině. Vysokou venkovskou atraktivitu (9,8% obcí) mají obce ležící nejčastěji na území s vysokým podílem lesů, zejména severovýchodně od Brna, na jihu Drahanské vrchoviny, kde svou roli hraje také přítomnost CHKO Moravský kras.

Tab. 1: Diverzifikace dle indexu venkovské atraktivity v Jihomoravském kraji

Table 1: Diversification by Rural Attractiveness Index in the South Moravia Region

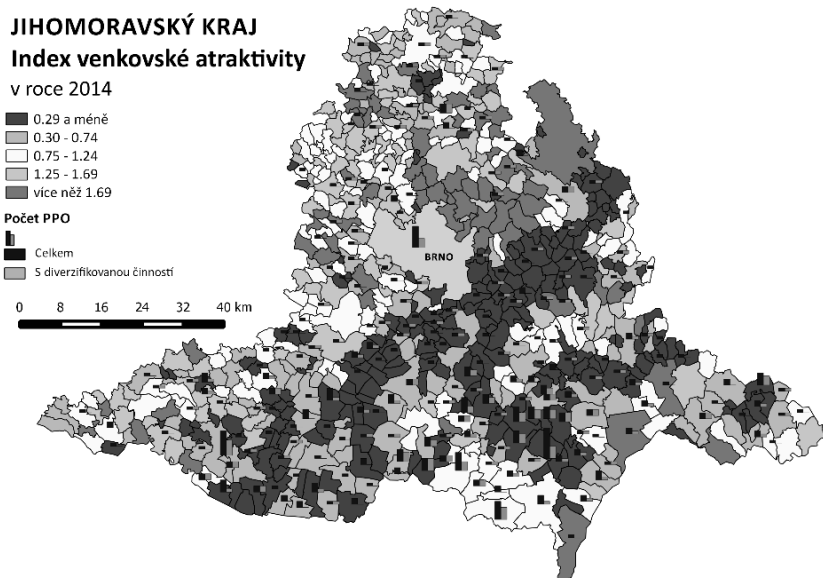
Počet PPO	1,69 >	1,25 – 1,69	0,75 – 1,24	0,30 – 0,74	< 0,29
Bez diverzifikované činnosti	7	16	39	47	79
S diverzifikovanou činností	4	8	37	45	79
Z toho:					
Agroturistika	1	2	16	17	27
Výroba potravin a nápojů	2	3	23	24	50
Řemeslná a průmyslová výroba	2	1	3	5	8
Jiná	2	6	11	15	21

Zdroj: Městská a obecní statistika, vlastní výzkum

Dle jednotlivých kategorií lze vypočítat větší počet PPO s diverzifikovanou činností v oblastech s nižším indexem venkovské atraktivity (tab.1). V žádné kategorii však počet podniků s diverzifikovanou činností nepřekračuje počet podniků bez diverzifikované činnosti. Ovšem na hladině významnosti $\alpha = 0,05$ se nejedná o statisticky významnou závislost. V těchto oblastech je také o něco větší podíl PPO nabízející turistické služby a vyrábějící potraviny a nápoje.

Mapa 1: Index venkovské atraktivity v Jihomoravském kraji v roce 2014

Map 1: Rural Attractiveness Index in the South Moravia Region in 2014

Zdroj: Městská a obecní statistika, vlastní výzkum

V Jihomoravském kraji se nachází celkem 38 měst (5,6% obcí). Obcí, které lze zařadit do zázemí měst je 14,4%, přičemž většina z nich se nachází v zázemí krajského města Brna (mapa 2). Obce s velmi dobrou dopravní polohou (16,2% obcí) ve velké většině leží podél hlavních komunikačních tahů (dálnice D1 a D2, silnice I/52 a I/43). Průměrnou dopravní polohu má přibližně čtvrtina obcí (23,0%) a nejvíce obcí (40,7%) má špatnou dopravní polohu.

Stejně jako v případě indexu venkovské atraktivity nebyla nalezena statisticky významná závislost mezi diverzifikací činností zemědělců a dopravní polohou obce kde sídlí. Avšak v obcích v zázemí měst a v obcích s velmi dobrou a

průměrnou dopravní polohou mírně převažovaly podniky s diverzifikovanou činností na rozdíl od měst a obcí se špatnou dopravní polohou (tab. 2). V zázemí měst však oproti obcím s velmi dobrou a průměrnou dopravní polohou nebyla u PPO tak rozšířená agroturistika a výroba potravin a nápojů.

Mapa 2: Dopravní poloha obcí v Jihomoravské kraji

Map 2: Transport accessibility of municipalities in the South Moravia Region

JIHOMORAVSKÝ KRAJ

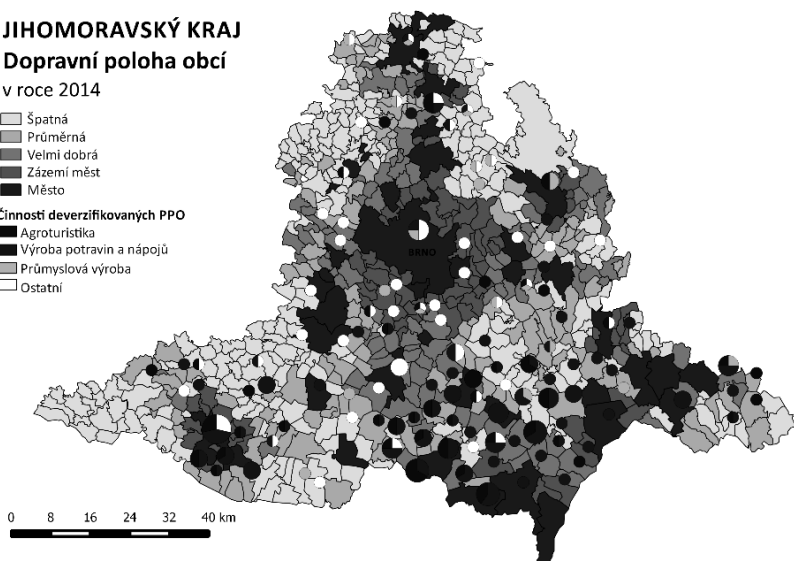
Dopravní poloha obcí

v roce 2014

- Špatná
- Průměrná
- Velmi dobrá
- Zázemí měst
- Město

Činnosti diverzifikovaných PPO

- Agroturistika
- Výroba potravin a nápojů
- Průmyslová výroba
- Ostatní

Zdroj: Binek, 2007, vlastní výzkum

Tab. 2: Diverzifikace dle dopravní polohy v Jihomoravském kraji

Table 2: Diversification by transport accessibility in the South Moravia Region

Počet PPO	Město	Zázemí města	Velmi dobrá	Průměrná	Špatná
Bez diverzifikované činnosti	37	16	36	42	57
S diverzifikovanou činností	32	17	39	44	41
Z toho:					
Agroturistika	12	4	15	18	14
Výroba potravin a nápojů	18	7	23	31	23
Řemeslná a průmyslová výroba	3	3	3	4	6
Jiná	10	7	12	11	15

Zdroj: Binek, 2007, vlastní výzkum

V Jihomoravském kraji tedy nelze vypožorovat větší závislost diverzifikace činnosti zemědělců na základě blízkosti k městským trhům (dopravní poloha) či v závislosti na přírodní hodnotě krajiny (venkovské atraktivitě). Při srovnání a kombinaci těchto dvou faktorů se však ukazuje, že existuje spíše závislost na venkovské atraktivitě než na dopravní poloze. Podniky s diverzifikovanou činností (54,5% podniků) převažují v případě měst pouze pokud mají podprůměrnou venkovskou atraktivitu, v zázemí měst u obcí s podprůměrnou (71,4%) a nízkou (57,1%) venkovskou atraktivitou, v obcích s velmi dobrou dopravní polohou převažují (55,3%) pokud má obec zároveň nízkou hodnotu indexu venkovské atraktivity. Převaha podniků s diverzifikovanou činností je také u obcí v kombinaci průměrná dopravní poloha a podprůměrná venkovská atraktivita (68,2%) a špatná dopravní poloha a nízká venkovská atraktivita (54,8%).

Tyto výsledky jsou v rozporu s obecně uznávanými fakty, že diverzifikace zemědělství se spíše rozvíjí v marginálních oblastech s dobrou přírodní hodnotou. Větší diverzifikace v oblastech s nižší hodnotou indexu venkovské atraktivity může souviset také s faktem, že oblasti s vyšší hodnotou indexu venkovské atraktivity, jsou oblasti poměrně periferní s omezenými možnostmi diverzifikace a zemědělci zde spíše zanechávají své činnosti, než aby svou činnost diverzifikovali, což potvrzuje také Wilson (2009).

V Jihomoravském kraji se jako výrazný faktor ovlivňující prostorovou diferenciaci multifunkčního zemědělství ukázalo vinohradnictví a vinařství. Vinohradnictví a vinařství je specifíkem zemědělství jižní Moravy, které nejen, že ovlivňuje strukturu zemědělství, ale je nedomyslitelně spjato s historií i současným kulturním životem řady obcí a přínosem pro místní ekonomiku (Svobodová, 2014). Vinohradnictví a na to navazující vinařství, což již je diverzifikovaná činnost zemědělce, nabízí řadu možností k diverzifikaci zejména v oblasti turismu. Vliv vinařství na rozvoj multifunkčního zemědělství se projevu také v tom, že svou činnost diverzifikují také zemědělci v nejúrodnějších oblastech, kde podle Langeho (2013) diverzifikace není potřeba. Síla tohoto fenoménu tedy převyšuje vliv dopravní dostupnosti a atraktivity venkovské krajiny. Specifika dané oblasti tedy mají pro rozvoj multifunkčního zemědělství mnohem zásadnější vliv než dopravní dostupnost nebo atraktivita krajiny pro venkovský turismus.

Multifunkční zemědělství v České republice není až tak nový fenomén, jen bylo v 90. letech přerušeno, neboť již od 60. let 20. století se v bývalém Československu rozvíjela v jednotných zemědělských družstvech tzv. přidružená výroba poskytující širokou škálu produktů. Tato přidružená výroba byla formou diverzifikace činnosti, ale po roce 1989 se rušila nebo se odštěpovala od zemědělských podniků, čímž později způsobovala horší konkurenceschopnost řady zemědělských podniků.

Závěr

Príspevek zkoumal vliv dopravní dostupnosti a venkovské atraktivity na rozvoj multifunkčního zemědělství v Jihomoravském kraji. Výsledky ukazují, že dopravní dostupnost ani venkovská atraktivita nemá zásadní vliv na rozvoj multifunkčního zemědělství. Mírná závislost lze vyzorovat u venkovské atraktivity, kdy ovšem oproti všeobecným předpokladům je multifunkční zemědělství rozvinuto v oblastech s podprůměrnou a nízkou atraktivitou venkova. Jako rozhodující faktor rozložení multifunkčního zemědělství v Jihomoravském kraji se ukazuje vinohradnictví a vinařství, které poskytuje zemědělcům dostatek příležitosti k diverzifikaci. Navíc možnosti čerpání dotací, jak z krajských, státních, tak zdrojů EU také k rozvoji multifunkčního zemědělství ve vinařských oblastech přispívají.

Jihomoravský kraj nabízí vysoký potenciál pro rozvoj multifunkčního zemědělství. Kromě již velmi rozvinutého multifunkčního zemědělství ve vinařských oblastech, které svou specifičností přitahují zákazníky z celé České republiky, se otevírají prostory pro rozvoj multifunkčního zemědělství i v jiných oblastech zejména ve spojitosti s rostoucí poptávkou po kvalitních a regionálních potravinách či ve spojitosti s venkovskou turistikou.

Pro hlubší analýzu multifunkčního zemědělství a jeho význam pro zemědělské podniky je třeba provést detailnější průzkum zaměřený na postoj samotných zemědělců na tento typ zemědělství, ale také na podíl příjmů z diverzifikovaných činností a vliv těchto činností na tvorbu pracovních míst, možnosti vytváření dalších ekonomických činností a celkově na rozvoj celého regionu.

Príspevek byl zpracovaný v rámci projektu specifického výzkumu MUNI/A/0952/2013 Analýza, hodnocení a vizualizace globálních environmentálních změn v krajinné sféře Země (Analysis, evaluation, and visualization of global environmental changes in the landscape sphere).

Literatura

- BELLETTI, G. – BRUNORI, G. – MASCOTTI, A. – ROSSI, A. 2003. Multifunctionality and rural development: a multilevel approach. In VAN HUYLENBROEK, G. – DURAND, G. et al. *Multifunctional Agriculture: A New Paradigm for European Agriculture and Rural Development*. Aldershot : Ashgate, 2003, pp. 55-80.
- BINEK, J. et al. 2007. *Venkovský prostor a jeho oživení*. Brno: Georgetown, 2007. 137 s. ISBN 80-251-19-5.
- BRKLACICH, M. – BRYANT, C. – SMIT, B. 1990. Review and appraisal of concepts of sustainable food production system. In *Environmental*

- Management. 1990, vol. 15, pp. 1-14.
- GASSON, R. 1988. Farm diversification and rural development. In *Journal of Agricultural Economics*. 1988, vol. 39, pp. 175-182.
- GOODMAN, D. 2004. Rural Europe redux? Reflections on alternative agro-food networks and paradigm change. In: *Sociologia Ruralis*. 2004, vol. 44, pp. 3-14.
- ILBERY, B. et al. 1999. *The Geography of Rural Change*. Essex: Longman. 1999. 267 p. ISBN 0-582-27724-8.
- LANGE, A. – PIORR, A. – SIEBERT, R. – ZASADA, I. 2013. Spatial differentiation of farm diversification: How rural attractiveness and vicinity to cities determine farm households' response to the CAP. In *Land Use Policy*. 2013, vol. 31, pp. 136-144.
- MĚSTSKÁ A OBECNÍ STATISTIKA. [on-line]. Praha : Český statistický úřad, 2014. [cit. 2014.09.02.] Dostupné na internetu: <<http://vdb.czso.cz/mos/>>
- POTTER, C. – BURNEY, J. 2002. Agricultural multifunctionality in the WTO: legitimate non-trade concern or disguised protectionism?. In *Journal of Rural Studies*. 2002, vol. 18, pp. 35-47.
- PROGRAM ROZVOJE JIHOMORAVSKÉHO KRAJE NA OBDOBÍ 2010-2013: STRUČNÁ VERZE. [on-line]. Brno : Jihomoravský kraj, 2010. 46 s. [cit. 2014.08.23.] Dostupné na internetu: <<http://www.kr-jihomoravsky.cz/Default.aspx?ID=118768&Type ID=2>>
- RAZAVI, S. et al. 2003. *Agrarian Change, Gender and Land Rights*. Oxford: Blackwell Publishing, 2003. 296 p. ISBN 1-4051-1076-7.
- SEZNAM PŘÍJEMCŮ DOTACÍ. [on-line]. Státní zemědělský intervenční fond, 2014. [cit. 2014.08.23.] Dostupné na internetu: <<http://www.szif.cz/cs/seznam-prijemcu-dotaci>>
- STRATEGIE ROZVOJE JIHOMORAVSKÉHO KRAJE – STRUČNÁ VERZE. [on-line]. Brno : Jihomoravský kraj, 2006. 60 s. [cit. 2014.08.29.] Dostupné na internetu: <<http://www.kr-jihomoravsky.cz/Default.aspx?ID=16119&Type ID=2>>
- SVOBODOVÁ, I. – VĚŽNÍK, A. – KRÁL, M. 2014. Viticulture in the Czech Republic: Some spatio-temporal trends. In *Moravian Geographical Reports*. 2014, vol. 22, no. 1, p. 2-14.
- TOUŠEK, V. et al. 2008. *Ekonomická a sociální geografie*. Plzeň : Vydavatelství a nakladatelství Aleš Čeněk, 2008. 411 s. ISBN 978-80-7380-114-4.
- WILSON, G. A. 2008. Global multifunctional agriculture: transitional convergence between North and South or zero-sum game? In *International Journal of Agricultural Sustainability*. 2008, vol. 6, no. 1, pp. 3-21.
- WILSON, G. A. 2009. The spatiality of multifunctional agriculture: A human geography perspective. In *Geoforum*. 2009, vol. 40, pp. 269-280.
- WOODS, M. 2009. *Rural Geography : Processes, Responses and Experiences in Rural Restructuring*. London: Sage Publications, 2009. 330 p. ISBN 978-0-7619-4761-5.

SPATIAL DIFFERENCE OF MULTIFUNCTIONAL AGRICULTURE IN SOUTH MORAVIA REGION

Summary

The paper examined the impact of transport accessibility and attractiveness of the rural development of multifunctional agriculture in South Moravian Region. The results show that transport accessibility and attractiveness of the country does not have a major impact on the development of multifunctional agriculture. All municipalities were divided to five categories. Municipalities with low, below-average, average, above-average and high attractiveness of rural areas. Similarly, municipalities were divided according transport accessibility to cities, hinterland of cities, municipalities with good transport accessibility, average transport accessibility and bad transportport accessibility. There are 361 agricultural legal persons which were analysed. Mild dependence can be observed in rural attractiveness, however, when compared to the general assumptions of multifunctional agriculture it is developed in areas with below-average and low attractiveness of rural areas. Local and regional specific conditions and opportunities for diversification have big impact (Razavi, 2003, Wilson, 2009), which is quite evident in the case of the South Moravian Region. Viticulture and Winemaking is proving a crucial factor in the distribution of multifunctional agriculture in the South Moravian Region and the diversification of activity appears to be the strongest factor at the local level. The unique culture and landscape associated with this form of management provides ample opportunities for farmers to implement secondary activities. In addition, the possibility of subsidies, both from regional, national and EU sources contribute to the development of multifunctional agriculture in the wine regions.

Despite the slowdown in the development of multifunctional agriculture in the 90s, when there was an extinction of the associated production of agricultural enterprises or its removal from the farm, the South Moravian region offers great potential for the development of multifunctional agriculture. Brno as the second largest city of the Czech Republic, a city with a relatively high standard of living produces sufficient demand for the products of multifunctional agriculture. In addition to the already highly developed multifunctional agriculture in the wine regions their specificity which attract customers from all over the Czech Republic, the spaces are open for the development of multifunctional agriculture in other areas especially in connection with the growing demand for high-quality and regional food (direct marketing of farmers, food production) or rural tourism (accommodation and food services, leisure time activities).

For a deeper analysis of multifunctional agriculture and its importance to the agricultural enterprises it is necessary to make more detailed survey on the attitude of farmers themselves to this type of agriculture, but also on the share of

income from diversified activities and the impact of these activities on job creation, creating the possibility of other economic activities and development of the entire region.

Mgr. Michael Král

Geografický ústav, Přírodovědecká fakulta, Masarykova univerzita

Kotlářská 2, 611 37 Brno

E-mail: michael.kral@mail.muni.cz

STRATEGICKÉ ŘÍZENÍ V OBCÍCH ČR V ROCE 2014

Libor Lněnička

Abstract

From 1 January 2014 ran new programming period of economic, social and territorial cohesion EU. EU Council approved December 2, 2013 at its regular meeting EU multiannual financial framework for 2014–2020, with the objective 1b: the right consistency, set aside 325,149 mil. EUR (in 2011 prices). Public entities are among the largest group that has a chance to earn up to 68 % of allocated funds. Spatial planning in the Czech Republic for communities heavily influenced as it is based on legislation in Act no. 183/2006. On the other hand, strategic and community planning in the Czech Republic only recommending no basis in legislation, and therefore for public bodies is voluntary. The aim of this paper is to present the results of research probes, which took place in the spring of 2014 between the villages of the Czech Republic with a population of over 1 000 probes aim was to determine the basic preparation of strategic documents at the municipal level and their hassle free "adaptation" to the new programming period of the European Union. The results of the research probe yielded interesting insights in diverse approach to processing methodology and important documents such as strategic plans and community development.

Keywords: strategic management, strategic planning, development, Czech Republic, settlements

Úvod

Strategické řízení je považované za jednu z nejdůležitějších činností ovlivňujících úspěšnost a vůbec existenci v budoucnu. Je nezbytnou a přirozenou komponentou práce všech vedoucích zaměstnanců, které jsou pod neustálým tlakem vnějších sil, makroekonomických ukazatelů, legislativních norem. Současné jsou ale také ovlivňovány kvalitou a rozsahem vnitřních zdrojů, interních předpisů a pravidel, firemní kulturou apod. V případě veřejného nebo neziskového sektoru, jehož primárním smyslem existence není přímo nebo nepřímo maximalizace zisku (např. max. podílu na trhu, max. obrátu a pod.), bývají často některé tradiční manažerské činnosti opomíjeny ke škodě samotné organizace. Strategické řízení je úzce propojeno s endogenním regionálním rozvojem na místní úrovni, kdy veřejnoprávní subjekty se snaží najít správný koncept pro prostorové (regionální) plánování. Představuje obecně řečeno soubor určitých kroků vedoucích k formulaci vize, poslání a cílů organizace a následnému hledání nejvhodnějšího způsobu jejich naplnění prostřednictvím výběru nejvhodnější

varianty s ohledem na veškeré specifika vnějšího i vnitřního prostředí ovlivňující vývoj organizace.

Strategické plánování tedy můžeme chápat jako systematický způsob jak organizovat změny a vytvářet v celé společnosti široký konsenzus a společnou vizi pro lepší (socio)ekonomickou budoucnost. Výsledkem této činnosti je **strategický plán**, jako klíčový nástroj regionálního rozvoje území. Hlavním cílem zpracování strategického plánu rozvoje obce je navrhnout pro stanovené období promyšlenou množinu opatření na podporu ekonomického a sociálního rozvoje obce, která bude realizovatelná dostupnými finančními zdroji (včetně zdrojů EU) pro toto období (Lněnička, 2011). Strategický dokument představuje písemný souhrn stanovených cílů a návod k jejich dosažení. Jedná se o jakýsi komplexní socioekonomický plán rozvoje zahrnující směry a úkoly rozvoje finanční povahy, financované z předpokládaných dostupných finančních zdrojů, jakož i úkoly nefinanční povahy, jako jsou organizační úkoly, politická podpora, politiky, nástroje a rovněž doporučení pro vyšší orgány k podpoře regionu. (Lněnička, 2011). Zároveň je výchozím řídicím dokumentem určujícím následný přístup municipality a jeho partnerů k budoucímu vývoji vymezené oblasti nebo tématu.

Na úrovni EU funguje Politika hospodářské, sociální a územní soudržnosti EU (dále jen „politika HSÚS EU“). Jejím hlavním cílem je postupné odstraňování rozdílů na úrovni regionů EU. Tato politika je součástí dlouhotrvajícího evropského integračního procesu a pro její realizaci byl vybudován rozsáhlý soubor mechanismů. K reálnému naplňování politiky HSÚS EU slouží strukturální fondy (dále jen „SF“) (Rumford, 2000) coby hlavní finanční nástroj. V programovém období 2014–2020 se používá nově označení strukturální a investiční fondy (dále jen „SIF“).

Od 1. ledna 2014 se rozběhlo nové programovací období politiky HSÚS EU. Rada EU schválila 2. prosince 2013 na svém řádném zasedání víceletý finanční rámec EU pro období 2014–2020, přičemž na cíl 1b, týkající se právě soudržnosti, vyčlenila 325 149 mil. EUR (v cenách z roku 2011). Alokace finančních prostředků konečným příjemcům probíhá na základě principu programování – jeden ze základních principů stability EU. Na nadnárodní úrovni mají podobu dokumentu Evropa 2020, či nařízení Rady EU. Dokument Evropa 2020 (Strategie pro udržitelný inteligentní a udržitelný růst podporující začlenění) představuje hlavní hospodářskou reformní agendu EU s výhledem do roku 2020. Na úrovni členského státu se jedná o dokumenty, které vyvířejí závazek členského státu vůči EU, konkrétně Evropské komisi, o naplnění všech cílů vytýčených ve strategii Evropa 2020. Pro období 2014–2020 je zpracována Dohoda o partnerství. Dokument vypracovaný členským státem za účasti partnerů v souladu s přístupem založeným na víceúrovňové správě, který stanoví strategii členského státu, priority a opatření pro účinné a efektivní využívání fondů za účelem dosahování cílů strategie Evropa 2020. I na té nejvyšší nadnárodní i národní úrovni je princip programování naplňován prostřednictvím řádně promyšlených strategických

postupů. Proto se strategické řízení promítá vertikální strukturou z úrovně EU, členského státu, až po úroveň jednotlivých příjemců dotací. Přitom veřejnoprávní subjekty patří mezi nejpočetnější skupinu, která má šanci získat až 68 % alokovaných prostředků. Musí však být na to řádně připravena. Jedno z mnoha hodnotících kritérií, při posuzování relevantnosti a kvality projektu je soulad se strategickými dokumenty. Vlastní soulad se posuzuje od národní až po lokální úroveň a žadatelé musí deklarovat, že aktivity v zamýšleném projektu jsou v souladu s aktivitami, jež strategické dokumenty obsahují. Platí pravidlo, že čím vícekrát je soulad s různými dokumenty, tím je počet dosažených bodů vyšší. V období 2007–2013 byl max. počet bodů 10 ze 100 možných.

Záměrem příspěvku je prezentovat první výsledky výzkumné sondy, která proběhla na jaře 2014 mezi obcemi ČR s počtem obyvatel nad 1 000. Cílem sondy bylo zjištění základní přípravy strategických dokumentů na úrovni obcí a jejich bezproblémová „adaptace“ na nové programovací období EU. Výsledky výzkumné sondy přinesly zajímavé postřehy v oblasti různorodého přístupu k metodice zpracování tak významným dokumentů, jakými jsou strategické a komunitní plány rozvoje.

Přístupy ke strategickému řízení v zahraničí a ČR

Rozvoj strategického řízení, respektive strategického plánování, je dominantní v poměrně nedávné době. Od 80. let 20. století dochází k přijetí principů plánování v dlouhodobějším horizontu nejprve ve Velké Británii. O 10 let později v zemích západní Evropy (Nizozemí, Francie, Německo). První studie v odborné literatuře se začínají objevovat v 90. letech a zaměřují se na analýzu spolupráce subjektů a aktérů do procesu plánování. Z významných autorů se problematikou ekonomického rozvoje a marketingu zabývali např. Blakely (1994), Hall (1992) nebo Chisholm (1997). Hlavní přístupy k metodice a postupů při zpracování strategického plánu definovali např. Anderson (1982), Mintzberg (1994), Heracleous, de Voge (1998) nebo Rabin, Miller, Hildreth (2000).

V ČR se problematikou strategického řízení a plánování zabývají i geografové, přestože je to doména spíše regionální ekonomie, managementu a částečně také marketingu. Na přelomu století se začínají objevovat první publikace o strategickém plánování i v České republice. Metodické texty pro rozvoj měst definovali např. Rektořík (1999), Rektořík, Šelešovský (1999) nebo Vozáb (1999). Metodikou zpracování mikroregionálních studií se věnoval také Ústav územního rozvoje pod vedením Labounkové (2004). Pozdější přístupy k metodice tvorby strategického plánu definovali např. Bičík, Perlín (2006), Ježek (2006, 2008, 2008, 2013), Wokoun, Malinovský (2008) nebo Kutscherauer (2008) nebo Lněnička (2011, 2012).

Strategické plánování na úrovni obcí ČR se začalo projevovat v 90. letech minulého století. Nejprve začala „strategicky“ uvažovat velká města, která měla

dostatečné množství prostředků (finančních i materiálních) a také lidských zdrojů. Plánování dlouhodobých cílů rozvoje obcí v ČR je mj. spojeno s územním, strategickým a komunitním plánováním. Územní plánování je v ČR pro obce těžce ovlivnitelné, jelikož je legislativně podchyceno v zákoně č. 183/2006 Sb. o územním plánování a stavebním řádu, ve znění pozdějších předpisů a obsah územního plánu dán vyhláškou č. 500/2006, ve znění vyhlášky 458/2012 Sb. Na druhé straně strategické a komunitní plánování je v ČR pouze doporučující, nemá oporu v legislativě, a tudíž pro veřejnoprávní subjekty je dobrovolné. Jediným zákonem, který částečně ovlivňuje proces strategického řízení ve veřejné správě je zákon č. 248/2000 Sb., o podpoře regionálního rozvoje, ve znění pozdějších předpisů. Dle tohoto zákona můžeme říci, že strategické řízení je složitý interaktivní proces, kladoucí velké odborné i lidské nároky na všechny jeho aktéry.

Základní výzkumná východiska a metodologie

Hlavní cíl výzkumné sondy byl zaměřen na zjištění připravenosti obcí ČR na nové programovací období EU 2014–2020, a to z pohledu strategického řízení. Jak již bylo řečeno výše, jedním z předpokladů úspěšného řízení obcí je jejich rozvoj řízený jak endogenním, tak i exogenním způsobem. Bez dostatečných finančních prostředků by celý mechanismus těžko fungoval. Proto i obce se snaží získávat finanční prostředky na svůj rozvoj z různých zdrojů. Jedním z předpokladů, jak efektivně hospodařit s finančními prostředky je právě existence střednědobých až dlouhodobých strategických dokumentů, kde je jasně deklarováno, jakým způsobem se obce budou rozvíjet.

Prvním krokem v logické posloupnosti výzkumné sondy byla přípravná fáze. Z časového hlediska se jednalo o relativně náročnou fázi. Podle Robsona (1993) a Maxwella (1996) byly nastaveny základní prvky plánu výzkumu: účel výzkumu, teoretický a konceptuální rámec, výzkumnou otázku, metody, validitu a výběr. Za hlavní oblast výzkumu bylo zvoleno *strategické řízení obcí pomocí strategických plánů s aplikací na programovací období EU 2014–2020*. V dalším kroku byl formulován výzkumný problém:

- ⇒ VP1 Obce ČR nad 1 000 obyvatel mají zpracovaný strategický plán rozvoje obce, který jasně vymezuje rozvoj ze střednědobého, či dlouhodobého hlediska.

Na základě definování výzkumného problému byl zvolen hlavní účel – pomocí analytické metody ex-ante evaluace zhodnotit stav zpracování strategických plánů v obcích ČR nad 1 000 obyvatel. Následná výzkumná otázka splňuje podmínku relevantnosti, testovatelnosti, originality, motivace a jednoduchosti. Pro účely výzkumu byla zvolena následující otázka:

***Jsou obce ČR s počtem obyvatel nad 1 000 připraveny na čerpání SIF EU
v období 2014–2020?***

Poslední část této fáze byla věnována stanovení hypotéz. Hypotéza je svým způsobem tvrzení, které určitému objektu přiřazujeme proměnné. S ohledem na zaměření výzkumné sondy byly zformulovány následující hypotézy:

- ⇒ H1: Podíl obcí ČR nad 1 000 obyvatel se zpracovaným strategickým plánem je 40 %.
- ⇒ H2: Pro následující období 2014–2020 je podíl aktuálně platných strategických plánů u obcí nad 1 000 obyvatel 70 %.

Během let 2012–2014 mnohé obce připravovaly, či připravují nové dlouhodobé strategické dokumenty s vidinou externího financování rozvojových aktivit, v plánu obsažených, prostřednictvím SIF EU. Pro některé je to již běžná praxe, jelikož již v minulosti strategický plán měly, pro některé však je strategické plánování novinkou. Jelikož je soubor všech 6 253 obcí v ČR značně obsáhlý a pro obce neexistuje žádný legislativní předpis, který by obce zavazoval ke zpracování strategického plánu, bylo provedeno omezení. Toto omezení značně zredukovalo výzkumný soubor. Kritériem pro omezení byla velikostní kategorie obcí. Pro provedení dalších prací byly vybrány obce s počtem obyvatel nad 1 000 k 1. lednu 2014. Základní výzkumný soubor se tímto administrativním krokem zúžil na 1 424 obcí. Dalším krokem byla zjišťována existence strategického dokumentu, který by řešil střednědobý, či dlouhodobý rozvoj obce. Pomocí webových stránek jednotlivých obcí, nepřímého dotazování (telefon a email) bylo postupně „analyzováno“ všech 1 424 obcí. Velkým úspěchem je, že se podařilo takto dohledat všechny potřebné informace pro další vyvozování závěrů. Úspěšnost získání dat tedy byla 100 %. Jako doplňkové kritérium pro ověření hypotéz byla zjišťována aktuálnost dokumentu a doba platnosti. V některých obcích totiž během získávání dat končila platnost dokumentu, jiné zase již nový dokument zpracovávaly.

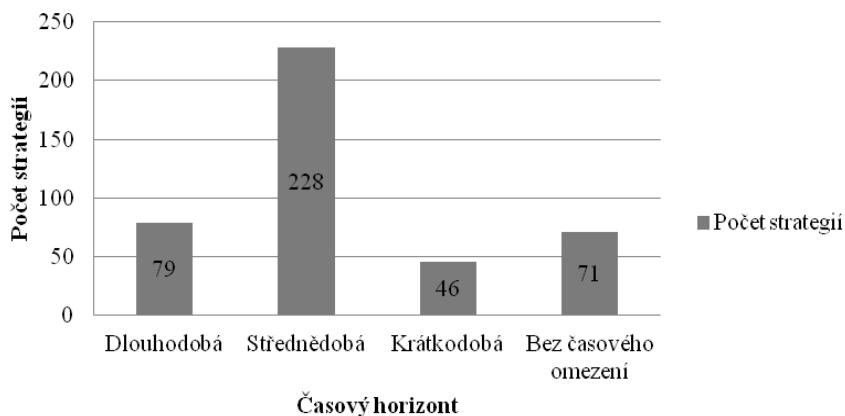
Vybrané výsledky výzkumu

První krok výzkumné sondy byl zaměřen na zjištění existence strategického dokumentu na úrovni obce. Z celkového počtu 1 424 obcí mělo strategický dokument zpracováno „pouze“ 30 %, tj. 425 obcí. Ve větší míře se jedná o velká města, která strategickým plánem mohou efektivněji a účelněji ovlivňovat svůj rozvoj na místní úrovni. Jestliže strategie má vést k naplňování dlouhodobých cílů, měl by i samotný strategický plán být dlouhodobým dokumentem s časovým rozpětím nad 10 let. Z provedené analýzy dat má dlouhodobý charakter pouze 18,6 % strategických dokumentů. Nejdelsí časový horizont je rok 2030 (např. v případě

statutárního města Hradec Králové nebo měst Orlová, Litoměřice, Čelákovice, Lanškroun, Česká Skalice, Chrast, Rokytnice nad Jizerou nebo obce Okříšky). Běžně se vyskytují strategie do roku 2020, či 2025. Největší počet strategií (53,8 %) mají střednědobý horizont (5–10 let). Pouze 10,9 % strategií je krátkodobých, Jedná se často o akční, či operativní plány menších obcí. Také je zde zahrnutý program obnovy vesnice realizovaný Ministerstvem pro místní rozvoj u malých obcí zkoumaného vzorku. V souboru je zastoupeno 16,7 % strategií, které nemají jasně definováno časové období platnosti. Dochází tak k průběžné aktualizaci dokumentů.

Graf 1 Strategické dokumenty obcí ČR nad 1 000 obyvatel podle časové platnosti dokumentu

Graph 1: Strategic documents of settlements in the Czech republic over 1 000 inhabitants via timing of documents

Zdroj: Vlastní šetření, 2014, stav k 30. 4. 2014

V dalším kroku byly rozděleny obce dle velikostní kategorie. Svůj plán rozvoje mají všechna města s počtem obyvatel nad 100 tis. (Praha, Brno, Ostrava, Plzeň i Liberec). V případě Liberce se jedná o dlouhodobý plán, jehož platnost končí v roce 2015. Ostatní města této kategorie připravují střednědobé plány, které se postupně aktualizují. Ve městech s počtem obyvatel nad 50 tis. již existuje jedna výjimka – statutární město Teplice, které žádný dostupný zpracovaný strategický plán nemá. Všechna ostatní města (15) strategicky plánují. Nejlepší strategický plán byl dohledán u statutárního města Hradec Králové. Město má bohaté zkušenosti s procesem strategického plánování. Patří mezi první města v ČR, která celý proces strategického plánování zavedla. Jejich současně platný plán má charakter dlouhodobý s platností až do roku 2030. V případě Frýdku-Místku je platnost plánu stanovena do roku 2025 a Havířova a Opavy do roku 2020. Ostatní

města postupně v průběhu let 2013 a 2014 své plány průběžně aktualizují.

Měst s počtem obyvatel nad 10 tis. (do 49 999) bylo k 1. 1. 2014 v ČR 110. Z tohoto počtu 74,5 % měst mají strategický plán, který je na webu veřejně dostupný. Dlouhodobý plán mají města Orlová, Kroměříž, Litoměřice, Sokolov, Valašské Meziříčí, Kopřivnice, Blansko, Náchod, Jirkov, Rožnov pod Radhoštěm, Bílina, Hlučín, Poděbrady, Český Krumlov, Čelákovice, Moravská Třebová, Lanškroun nebo Milovice. V ostatních městech má strategický plán charakter střednědobého plánu, mnohdy jenom právě shodně s programovým obdobím EU 2014–2020 (např. Nový Jičín nebo Česká Třebová). U měst Žďár nad Sázavou, Kutná Hora, Beroun, Svitavy, Jičín, Slaný, Šternberk, je zpracován plán bez jasné časové platnosti. V případě měst Mladá Boleslav a Třebíč se jedná o krátkodobou strategii na 4 roky. Z větších měst, která strategický plán nemají zpracovaný lze jmenovat např. Příbram, Kolín, Břeclav – zpracovává se, Havlíčkův Brod – zde se zpracovává, Jindřichův Hradec – v přípravě, Louny, Otrokovice, Bruntál, Uherský Brod – v přípravě, Dvůr Králové nad Labem, Chodov, Rokycany, Krupka, Aš, Vrchlabí, Vysoké Mýto apod.). Rozptyl mezi existencí, či neexistencí plánu je větší.

V další zkoumané velikostní kategorii 5 000–9 999 obyvatel je rozptyl menší než u předchozí velikostní kategorie. Tato kategorie obsahuje celkem 140 obcí. U 40,7 % obcí strategický dokument vůbec neexistuje. Přesto převažuje stále pozitivní výsledek ve prospěch existence strategického dokumentu (87 obcí). Definici dlouhodobé strategie (nad 10 let) naplňovalo pouze 13,8 % měst – např. Nové město nad Metují, Dobříš, Chotěboř, Třeboň, Bystřice pod Hostýnem, Dubí, Hrádek nad Nisou, Broumov, Jesenice, Mikulov, Králův Dvůr, Vodňany, Český Brod, Hořovice, Týniště nad Orlicí, Horní Slavkov, Doksy, Česká Skalice, Jílové, Valašské Klobouky, Bakov nad Jizerou nebo Habartov. Ostatní obce mají zpracovanou střednědobou strategii – nejčastěji na 5 až 6 let. Shodně s programovým obdobím EU je zpracováno 8 % plánů – např. Tišnov, Mimoň, Kojetín, Letohrad, Hradec nad Moravicí. V případě Úpice (rok zpracování 2007), Jablunkova (rok zpracování 2005) se jedná o plán bez jasného vymezení platnosti.

Poslední velikostní kategorie obcí 1 000–4 999 znamená větší náklonnost běžným principům řízení bez existence jasné strategie na úrovni obce (79,3 %). Mnohdy nejsou obce připraveny, nemají dostatečné lidské i finanční zdroje. Přesto se však najdou obce (20,7 % z celkového počtu 1 153 obcí), které bez povinnosti strategii zpracují a poté ji využívají při realizaci rozvojových aktivit. Dlouhodobé strategie v horizontu nad 10 let se vyskytují např. v obcích: Bělá pod Bezdězem, Osek, Modřice, Rudná, Ratiškovice, Desná, Chrast, Rokytnice nad Jizerou, Hodkovice nad Mohelkou, Starý Jičín, Průhonice, Tlumačov, Povrly, Proseč, Okříšky, Kněžmost, Stěžery, Hodslavice, Francova Lhota, Vřesina, Ondřejov, Bohdík, Husinec, Habry, Kosova Lhota, Lázně Toušeň nebo Sudkov. Není vůbec výjimkou, najít zpracovaný strategický plán až do roku 2030 (např. Chrast nebo Okříšky). Pouze 2,3 % strategií jsou zpracována shodně s novým

programovým obdobím 2014–2020.

V této velikostní kategorii se vyskytují mj. krátkodobé operativní, či akční plány na 2–4 roky (např. Zliv, Štamberk, Klecany, Sedlec-Prčice, Proboštov, Velké Popovice, Strašice, Drnovice, Vikýřovice, Kunčice pod Ondřejníkem, Jince, Nehvizdy, Horní Bludovice, Chlum u Třeboně, Želechovice nad Dřevnicí, Milotice, Studenec, Bašť, Horní Cerkev, Lukov, Kladruby, Želetava, Telnice, Strmilov, Rybitví, Štětín, Strážov, Pozlovice, Brněnec, Dolní Studénky, Brozany nad Ohří, Čeladná, Osek nad Bečvou, Novosedly, Trapice, Osečná, Příchovice nebo Plavy). V případě některých obcí se strategický plán v době výzkumu připravoval, např. Mostek, Velké Svatoňovice, Chocerady, Údlice, Tetčice, Roudné, Sívce, Načeradec, či Radvanice.

Z provedené analýzy podle velikostních skupin jasně vyplývá, že čím je obec větší, tím lépe zvládá principy strategického řízení. Příklad významných měst (Hradec Králové nebo Litoměřice), kde strategické plánování funguje již od začátku 90. let. 20. století, ukazuje, že se jedná o efektivní a účinný nástroj řízení na úrovni samosprávy.

Tab. 1: Zpracování strategického plánu rozvoje obcí ČR nad 1000 obyvatel podle velikostních kategorií

Table 1: Preparing of strategic plans of settlement in the Czech republic with over 1000 inhabitants via size

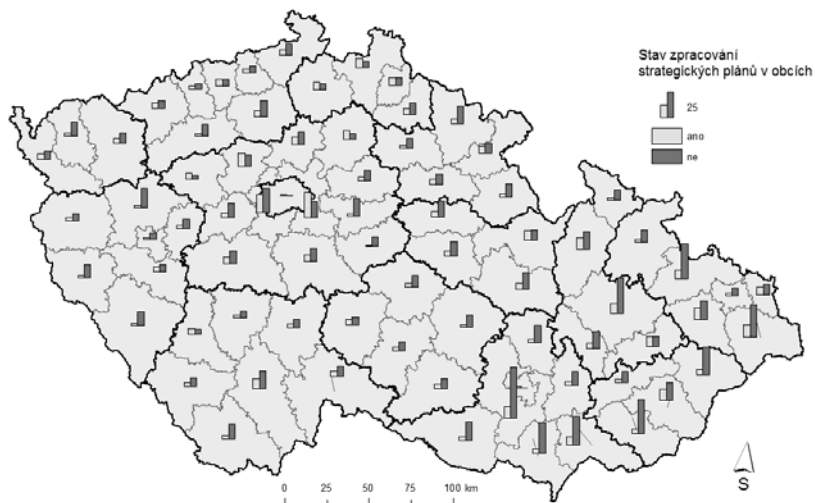
Velikostní kategorie obcí	Počet obcí v kategorii	Přítomnost strategie	
		ANO	NE
1 000–4 999 obyvatel	1153	239	914
5 000–9 999 obyvatel	140	83	57
10 000–49 999 obyvatel	110	82	28
50 000–99 999 obyvatel	16	15	1
100 000–299 999 obyvatel	3	3	0
300 000–499 999 obyvatel	1	1	0
500 000 a více obyvatel	1	1	0
Celkem obce nad 1 000 obyvatel	1 424	424	1 000

Zdroj: Vlastní šetření, 2014, stav k 30. 4. 2014

Další významnou oblastí, která nás zajímala, bylo územní hledisko. Provedenou jednouchou shlukovou analýzou byla komprimována data za vyšší územní celky dle příslušnosti jednotlivých obcí. V prvním kroku za okresy ČR, v dalším za kraje ČR. Okresní srovnání je prezentováno na následující mapě 1.

Mapa 1: Stav zpracování strategických plánů obcí ČR nad 1 000 obyvatel podle okresní příslušnosti

Map 1: Preparing of strategic plans of settlement in the Czech republic with over 1000 inhabitants via regions

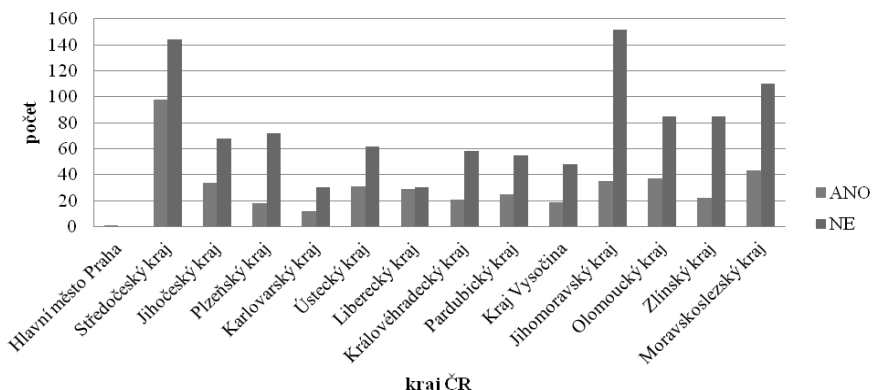
Zdroj: Vlastní šetření, 2014, stav k 30. 4. 2014

V meziokresním srovnání je značná nerovnoměrnost a nevyváženost mezi podílem existence, či neexistence strategického plánu. Mezi TOP 10 okresů, kde je lokalizováno 10 a více obcí se zpracovaným strategickým plánem patří okresy – Praha-východ (24 obcí), Praha-západ (17 obcí), Kladno, Frýdek-Místek (12 obcí), Brno-venkov, Šumperk, Nový Jičín (11 obcí), České Budějovice, Olomouc a Zlín (10 obcí). Poté je již míra zpracování strategií různá. 5 neúspěšnějších okresů ovšem patří mezi hustě osídlené, kde je zastoupeno více obcí se statutem města. Nicméně např. v případě okresů Šumperk, České Budějovice nebo Olomouc, kde je většinou 1–2 dominantních sídel, je více menších obcí, jež mají zpracovanou svoji strategii. Na druhé straně jsou to opět okresy Brno-venkov (49 obcí) a Olomouc (34 obcí), které vykazují nejvíce obcí bez zpracované strategie. Projevuje se zde hustota osídlení obcí nad 1 tis. obyvatel. Mezi další okresy s obcemi bez strategických dokumentů patří Opava (33 obcí), Uherské Hradiště (32 obcí) a Frýdek-Místek (31 obcí). Vyloučíme-li okresy, které mají pouze jednu obec (Brno-město, hlavní město Praha, Plzeň-město a Ostrava-město) a statistiku zkrslují, tak nejméně zpracovaných strategií lze nalézt v okresech Kutná Hora (1 obec), dále pak v okresech Domažlice, Klatovy, Kolín, Louny, Plzeň-sever, Žďár nad Sázavou a Jeseník (2 obce). Vzhledem k velmi nerovnoměrnému rozložení obyvatelstva

v ČR nelze mezi sebou okresy ani kraje porovnávat, jelikož každý územní celek vykazuje různou míru hustoty zalidnění a také je různě zastoupen počtem obcí zahrnutých ve výzkumu.

Graf 2: Počet strategických dokumentů obcí ČR nad 1 000 obyvatel podle krajské příslušnosti

Graph 2: Number of strategic documents of settlements in the Czech republic over 1 000 inhabitants via regions

Zdroj: Vlastní šetření, 2014, stav k 30. 4. 2014

V mezikrajském srovnání jasně dominuje Středočeský kraj, kde se nachází 98 obcí s platným strategickým dokumentem (23,1 %). Na druhou stranu je zde ovšem 144 obcí (2. největší počet), které se strategickým řízením vůbec nezabývají. Druhým „nejúspěšnějším“ krajem je kraj Moravskoslezský s počtem obcí se strategií 43 (10,1 %). Dále následují Olomoucký (8,7 %), Jihomoravský (8,3 %) a Jihočeský kraj (8,2 %). Naopak nejvíce obcí bez platné strategie se nachází v Jihomoravském kraji – 152. Dále již zmíněném Středočeském kraji a kraji Moravskoslezském. Tyto tři kraje mají počet obcí bez strategie více jak 100. Nejvyrovnanější počet mezi oběma variantami byl zaznamenán v Libereckém kraji (29 ANO, 30 NE). Nejmarkantnější rozdíl v kraji Jihomoravském (35 ANO, 152 NE) a kraji Moravskoslezském (43 ANO, 110 NE). Nejmenší počet obcí zahrnutých ve výzkumu byl logicky v hlavním městě Praze, kde je ovšem pouze 1 obec, a v Karlovarském kraji (42 obcí). Musíme však vzít v úvahu mj. počet obcí v jednotlivých krajích a počet obyvatel. Středočeský a Jihomoravský kraj mají velké množství středně velkých obcí oproti krajům Karlovarskému a Pardubickému. U všech sledovaných krajů převažují obce, které zásadní strategické dokumenty zpracovány nemají. Tudiž u těchto obcí je strategické řízení jako nástroj rozhodování, značně utlumené, či vůbec nepoužívané.

Závěr

Strategické řízení ve veřejné správě obsahuje mnoho dalších aspektů (např. městský a obecní marketing, public relations, rozpočtová skladba nebo organizačně-technické zdroje atd.). Úzce navazuje a spolupracuje s dalšími typy řízení – finanční, projektové a procesní. Výzkumná sonda se snažila podchytit pouze malou oblast strategického řízení. Nicméně z pohledu využití zdrojů a značného propojení s finanční oblastí se jedná o část podstatnou. Všechny kroky dalšího rozvoje, které obce budou v budoucnu realizovat, by měly být promyšlené, efektivní a hlavně účinné. Z tohoto pohledu právě záleží na připravenosti obcí. Ty obce, které mají platný a aktuální strategický plán mají jistou konkurenční výhodu. Na druhou stranu některé obce si podstatu strategického plánování uvědomily později a své strategie nyní připravují, aby byly schopné následně realizovat aktivity pomocí externího financování.

Výzkumná sonda přinesla celkem zajímavé závěry. Ve vztahu k výzkumným krokům nastaveným v přípravné fázi, lze konstatovat, že některé významné parametry byly potvrzeny. Základní výsledky ve vztahu k výzkumným hypotézám ukazuje tab. 2. Z celkového počtu 1 424 obcí ČR nad 1 000 obyvatel mělo strategický dokument zpracováno „pouze“ 30 %, tj. 425 obcí. Tudíž hypotéza nebyla plně potvrzena. Přesto 75 % míra naplnění je značným úspěchem, protože jak již bylo řečeno výše, obce nemají povinnost jakýkoli strategický dokument zpracovávat. Legislativní předpisy v této oblasti neexistují a metodika pro zpracování strategického plánu byla zpracována pouze 3x (Kolektiv autorů, 2006, Holeček a kol., 2012 a Lněnička, 2012) na lokální úrovni a 3x na mikroregionální úrovni (DHV, 2000, Labounková, 2004, Bičík, Perlín, 2006). Druhá výzkumná hypotéza byla zcela potvrzena. Obce vykazují 100 % připravenost na nové programovací období v oblasti strategického řízení. Významným předpokladem je právě existence strategického plánu, který přináší v „soutěži“ o dotace značnou konkurenční výhodu. Podíl obcí, kde mají zpracovanou strategii, a je současně platná po celou dobu trvání programovacího období 2014–2020, je 84 %.

Výsledky výzkumné sondy také potvrdily správné nastavení výzkumného problému v úvodní části výzkumu. 72,4 % obcí má zpracovanou strategii, která splňuje podmínku časového hlediska (střednědobého i dlouhodobého). Při podrobnější analýze ovšem převažují střednědobé strategie (53,8 %), což může být dáno také značnou nejistotou plánovat hluboko do budoucnosti účastníků při vytváření strategie. Střednědobý horizont, tj. 5–10 let, je přece jenom přijatelnější, než horizont dlouhodobý (nad 10 let).

Tab. 2: Verifikace výzkumných hypotéz výzkumné sondy

Table 2: Verification of research hypotheses

Číslo hypotézy	Popis hypotézy	Míra naplnění hypotézy (v %)	Připravenost obcí ČR nad 1 000 obyvatel
H1	Podíl obcí ČR nad 1 000 obyvatel se zpracovaným strategickým plánem je 40 %.	75	Střední
H2	Pro následující období 2014–2020 je podíl aktuálně platných strategických plánů u obcí nad 1 000 obyvatel 70 %.	100	Vysoká

Zdroj: Vlastní šetření, 2014

Dosažené hodnoty výsledných hypotéz a výzkumného problému ukazují na vysokou připravenost obcí ČR nad 1 000 obyvatel na další programovací období EU 2014–2020. Mnohé obce již mají zkušenosti s čerpáním finančních prostředků z SIF EU v minulém období 2007–2013, proto mohou plánovat svůj rozvoj dlouhodoběji do budoucnosti. Ostatní obce si uvědomují, že právě ona konkurenční výhoda v podobě bodového zvýhodnění při hodnocení projektů, jim přináší vyšší šance na úspěch. A tím i na realizaci aktivit, které mohou být finančně náročné a obce si je ze svého vlastního rozpočtu nemohou dovolit financovat. Externí možnosti financování jim přináší mj. účelnější hospodaření a nakládání s majetkem a také hlavně efektivnější řízení obce. V říjnu 2014 proběhnou na území ČR komunální volby. U obcí, jež v současné době své strategie vytvářejí, mohou volby přinést nečekané zvraty. Z tohoto pohledu je dobré se v následných výzkumných pracích zaměřit právě na obce, které strategie připravují a výzkumnou sondu u nich zopakovat na začátku roku 2015. Stejně tak je možné pokračovat v podrobnější analýze porovnávání krajů ČR mezi sebou. Další část výzkumu bude podrobněji hodnotit obsahovou a věcnou část aktuálních zpracovaných strategických plánů (425) z pohledu nastavení vizí, priorit a aktivit.

Literatura

- ANDERSON, P. F. 1982. Marketing, Strategic Planning and the Theory of the Firm. In *Journal of Marketing*. 1982, vol. 46, no. 2, pp. 15-26.
- BIČÍK, I. – PERLÍN, R. 2006. *Strategický plán mikroregionu. Metodická příručka pro zájemce o strategické plánování ve venkovských mikroregionech a obcích*. Praha: Středočeský kraj, 2006.
- BLAKELY, E. J. 1994. *Planning Local Economic Development*. Sage Publications, Thousand Oask, 1994. 343 p.

- HALL, S. 1992. The Question of Cultural Identity. In Hall, D. H., McGrew, A. (eds): *Modernity and Its Futures*. Cambridge: Polity Press, pp. 274-316.
- HERACLEOUS, L. – DeVOGE, S. 1998. Bridging the gap of relevance: Strategic management and organizational development. In *Long Range Planning*. 1998, vol. 31, no. 5, pp. 732-744.
- HOLEČEK, J. – BINEK, J. – GALVASOVÁ, I. – CHABIČOVSKÁ, K. – SVOBODOVÁ, H. *Metodika RoIA – Nastavení implementačních procesů koncepčních dokumentů na krajské a obecní úrovni s cílem snížení implementačních deficitů s osvědčením č. 14-ÚÚR-200-2012/02-WD-39-07-1 o uznání uplatněné certifikované metodiky v souladu s podmínkami Rady pro výzkum, vývoj a inovace*. Brno: GaREP, spol. s r.o. 2012. 28 s. ISBN 978-80-905139-3-8.
- CHISHOLM, M. 1997. How useful are measures of economic potential? In *Environment and Planning A*. 1997, vol. 28, pp. 1895-1899.
- JEŽEK, J. 2006. Strategické regionální plánování. In *Role regionálních rozvojových agentur, mikroregionů a vysokých škol v regionálním rozvoji*. Plzeň: Západočeská univerzita, 2006. s. 81-85. ISBN 80-7073-516-X.
- JEŽEK, J. 2008. Management v místním a regionálním rozvoji v podmínkách dynamických změn. In *Politika, právo, ekonomika a společnost - současnost a vize do roku 2025*. Kunovice: Evropský polytechnický institut, s.r.o., 2008, s. 129-134. ISBN 978-80-7314-144-8.
- JEŽEK, J. 2008. *Strategické regionální plánování. Regionální rozvoj*. Praha: Linde Praha, a.s., 2008. s. 39-43. ISBN 978-80-7201-699-0.
- JEŽEK, J. 2013. Strategické plánování obcí a měst: nové přístupy a cesty k jeho zefektivnění. In *XVI. mezinárodní kolokvium o regionálních vědách*. Brno: Masarykova univerzita, 2013. s. 372-376. ISBN 978-80-210-6257-3.
- KOLEKTIV AUTORŮ. 2006. *Příprava, tvorba a realizace strategického plánu obcí a mikroregionů. Studijní opora*. 1. vyd. Ostrava: Moravskoslezský kraj, 2006.
- KUTSCHERAUER, A. 2008. Disparity a jejich vliv na územní rozvoj země. In *Regionální disparity - jejich pojetí, klasifikace a měření : sborník přednášek: mezinárodní vědecký seminář: Šilheřovice, 13.-14.11.2008*, VŠB - Technická univerzita Ostrava, 2008. s. 1-10. ISBN 978-80-248-1890-0.
- LABOUNKOVÁ, V. a kol. 2004. *Metodická příručka pro zpracování strategických rozvojových dokumentů mikroregionů. Výzkumná zpráva*. Brno: Ústav územního rozvoje, 2004. 15 s.
- LNĚNIČKA, L. 2011. Projektový management versus strategické plánování. In *Aktuální praktický průvodce čerpáním finančních prostředků a podpůrné pomoci z programů státní podpory a Evropské unie*. [on-line]. 1. vyd. Praha: Verlag Dashöfer, nakladatelství, spol. s r. o., 2011. 9 s. [cit. 15-06-2014]. Dostupné na: [http://www.dashofer.cz/0/0/1/on-line-aktualni-prakticky-pru](http://www.dashofer.cz/0/0/1/on-line-aktualni-prakticky-pru-vodce-cerpanim-financnich-prostredku-a-podpurne-pomoci-z-programu-statni-)

- podpory-a-evropske-unie-cid168069/.
- LNĚNIČKA, L. 2012. *Strategické plánování ve veřejné správě*. E-learningový kurz [on-line]. 1. vyd. Brno: AQE advisors, a.s., 2012. 45 s. [cit. 15-06-2014]. Dostupné na: <http://academy.aqe.cz/e-learning/>
- MAXWELL, J. A. 1996. *Qualitative research design: An interactive approach*. London: Sage, 1996.
- MINTZBERG, H. 1994. The Rise and Fall of Strategic Planning. In *Harvard Business Review (January-February, 1994)*, pp. 107-114.
- PROGRAM ROZVOJE KRAJE. *Metodická příručka*. Praha: DHV CR, 2000.
- RABIN, J. – MILLER, G. J. – HILDRETH, W. B. 2000. *Handbook of Strategic Management*. 2nd edition, Revised and Expanded. New York: Marcel Dekker, Inc. 2000. ISBN 0-8247-0339-1.
- REKTOŘÍK, J. 1999. Strategie rozvoje obce (včetně územního plánování). In *Příručka pro zastupitele měst a obcí (Územní samospráva v ČR, SR a Rakousku)*. 1. vyd. Brno: MU-PHARE, 1999. s. 19-27. ISBN 80-210-2254-X.
- REKTOŘÍK, J. – ŠELEŠOVSKÝ, J. 1999. *Strategie rozvoje měst, obcí, regionů a jejich organizací*. 1.vyd. Brno: MU, 1999. 140 s. ISBN 80-210-2126-8.
- ROBSON, C. 1993. *Real world research*. Oxford: Blackwell, 1993.
- RUMFORD, CH. 2000. *European Cohesion? Contradictions in EU Integration*. Chippenham: Antony Rowe Ltd, 2000. ISBN 0-312-22961-5.
- VOZÁB, J. 1999. *Strategické plánování rozvoje měst v České republice*. Praha: Přírodovědecká fakulta UK, 1999. 153 s.
- WOKOUN, R. – MALINOVSKÝ, J. 2008. *Regionální rozvoj*. 1. vyd. Praha. Linde Praha, a.s. 2008. 474 s. ISBN 978-80-7201-699-0.
- ZÁKON č. 248/2000 Sb. o podpoře regionálního rozvoje, ve znění pozdějších předpisů. In *Sbírka zákonů České republiky*. [on-line]. 2000, částka 73, s. 3549–3554 [cit. 18-06-2014]. Dostupné z: <http://aplikace.mvcr.cz/sbirka-zakonu/SearchResult.aspx?q=2000&typeLaw=zakon&what=Rok&stranka=8>. ISSN 1211–1244.

STRATEGIC MANAGEMENT IN THE MUNICIPALITIES OF THE CZECH REPUBLIC IN 2014

Summary

Strategic management in public administration includes many other aspects (e.g. town and municipal marketing, public relations, budget structure or organizational and technical resources, etc.). This survey has brought quite interesting conclusions. In relation to the research steps set in the preparatory phase, it can be said that some important parameters were confirmed. Basic results in relation to the research hypotheses (table 2) shows the total number of 1,424 Municipalities of 1,000 inhabitants had Strategy Paper "only" 30%, ie. 425

municipalities. This hypothesis has not been fully confirmed. Yet 75% loading is a significant achievement because, as noted above, municipalities are not obliged to document any strategic process. Legislative provisions exist in this field and methodology for the elaboration of the strategic plan was worked only 3 times (Group of Authors, 2006, GaREP, 2008 and Lněnička, 2012) at the local level and 3 at the micro level (DHV, 2000, Labounková, 2004, or Perlín, 2006). The second research hypothesis was fully confirmed. Municipalities have a 100% readiness for the new programming period in the field of strategic management. An important prerequisite is the existence of a strategic plan that brings in a "competition" for funding a significant competitive advantage. Share of municipalities where they have published a strategy, and is currently valid for the entire duration of the programming period 2014–2020, is 84%.

The results of the research probe also confirmed the correct setting of the research problem in the initial part of the research. 72.4% of municipalities have developed a strategy that satisfies the condition in terms of time (medium and long). In detail, however, outweigh the medium-term strategy (53.8%), which may also be due to considerable uncertainty to plan far into the future participants in creating strategies. Medium-term horizon, ie. 5-10 years, it is still only acceptable than the longer term (over 10 years).

Mgr. Ing. Libor Lněnička, Ph.D.

Katedra geografie, Pedagogická fakulta, Masarykova univerzita

Poříčí 7, 603 00 Brno

E-mail: lnenicka@ped.muni.cz

GEOMORFOLOGICKÉ ČLENENIE SLOVENSKA Z POHLADU SÚČASNÉHO VÝSKUMU

Pavel Michal, Alfonz Gajdoš

Abstract

The regional geomorphological delimitation of Slovakia made in 1978 is inconvenient with current standards. There is a need to change the geomorphological units such as Zvolenská kotlina basin, Poľana, Pliešovská kotlina basin, Štiavnické vrchy mountains, Starohorské vrchy mountains, Juhoslovenská kotlina basin and Levočské vrchy mountains.

Keywords: geomorphological delimitation, geomorphological units, geomorphological subunits, geomorphological regions, corrections of geomorphological delimitation

Úvod

Mazúr a Lukniš (1978) zverejnili nové geomorfologické členenie Slovenska, ktoré sa bez výrazných zmien používa už vyše 35 rokov. Konštatujeme, že za uplynulé obdobie sa v mnohých prípadoch ukázala potreba úprav vo vzťahu k niektorým geomorfologickým celkom a podcelkom geomorfologických oblastí. Pri prezentovaní týchto návrhov geomorfologického členenia sa venujeme geomorfologickým jednotkám, v rámci ktorých sme realizovali svoje výskumy (Gajdoš, 2003, Gajdoš, 2005, Lacika, Gajdoš, 1997, Michal, 1997, Michal, 2003, Michal, 2005 a, b, Michal, 2012). Sú to jednotky zahrňujúce najmä priestor stredného Slovenska a čiastočne južného a severovýchodného Slovenska, konkrétne Zvolenskej kotliny, Poľany, Pliešovskej kotliny, Štiavnických a Starohorských vrchov, Juhoslovenskej kotliny a Levočských vrchov.

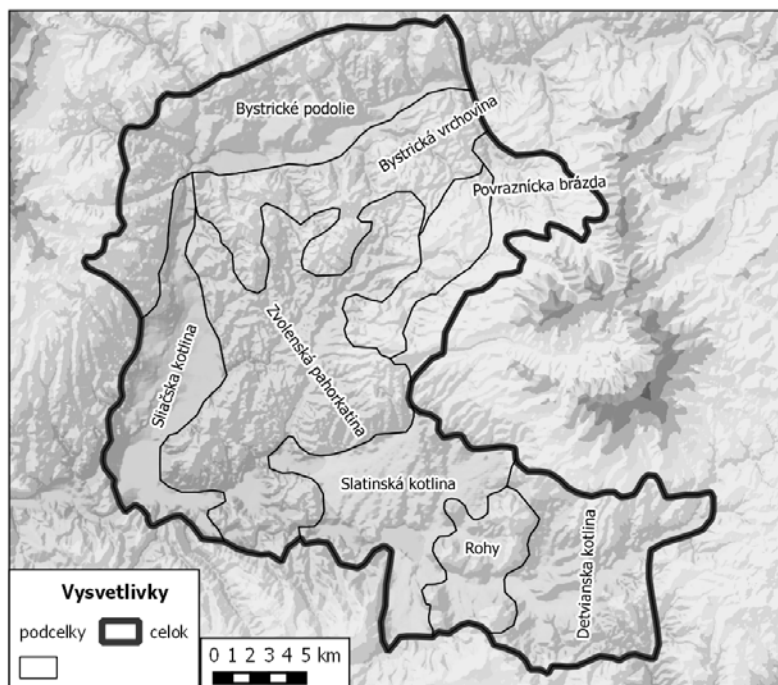
Zvolenská kotlina

Zvolenská kotlina je celkom geomorfologickej oblasti Slovenské stredohorie (mapa 1). Podľa tohto členenia má 9 podcelkov – Sliačska kotlina, Zvolenská pahorkatina, Bystrické podolie, Slatinská kotlina, Detvianska kotlina, Povraznícka brázda, Bystrická vrchovina, Ponická vrchovina a Rohy.

Jednotlivé podcelky majú z hľadiska geologickej stavby aj z hľadiska georeliéfu rôznorodý charakter. Podľa geologickej stavby sú tu zastúpené paleozoické, mezozoické, terciérne a kvartérne útvary. Podľa relatívnej výškovej členitosti je zastúpená na pôvodnom území Zvolenskej kotliny rovina, pahorkatina a vrchovina.

Mapa 1: Zvolenská kotlina (pôvodné členenie)

Map 1: Zvolenská kotlina basin – (original delimitation)

Zdroj: Mazúr, Lukniš (1978), kartografické spracovanie Balážovič (2014)

Z pohľadu tejto heterogénosti geologickej stavby aj georeliéfu je Zvolenská kotlina na Slovensku unikátna. Navrhujeme celok Zvolenská kotlina rozdeliť na dva celky: **Zvolenská kotlina a Bystricko-ponický kras** (mapa 2).

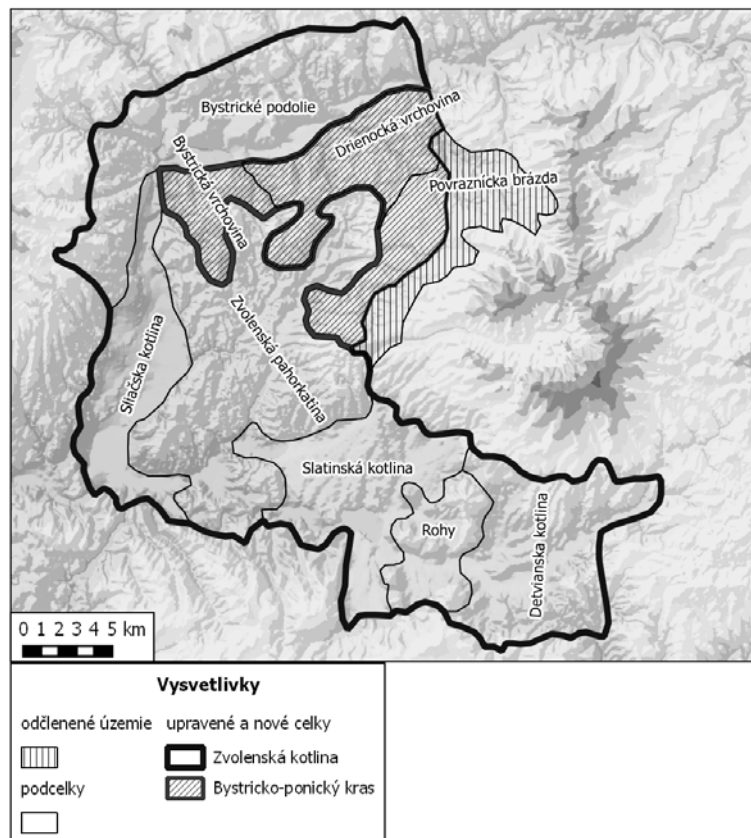
Podcelky s rezbou reliéfu roviny a pahorkatiny, ako Sliačska kotlina, Zvolenská pahorkatina, Bystrické podolie, Slatinská kotlina, Detviarska kotlina a Rohy, by tvorili geomorfologický celok **Zvolenská kotlina**.

Podcelky s rezbou georeliéfu vrchoviny, ako Ponická vrchovina a Bystrická vrchovina, by tvorili nový geomorfologický celok pod názvom **Bystricko-ponický kras** v rámci geomorfologickej oblasti Slovenské stredohorie.

V roku 2005 sme navrhli odčleniť z pôvodnej Bystrickej vrchoviny, vzhľadom na významné zvláštnosti v zastúpení krasových a fluviokrasových foriem, Drienockú vrchovinu, ktorá tvorí podcelok geomorfologického celku Bystricko-ponického krasu (Michal, 2005). Takto by geomorfologický celok Bystricko-ponický kras tvorili tri podcelky – **Drienocká vrchovina, Bystrická vrchovina, Ponická vrchovina**.

Mapa 2: Zmeny v geomorfologickom členení celku Zvolenská kotlina

Map 2: Corrections of geomorphological delimitation of the Zvolenská kotlina basin

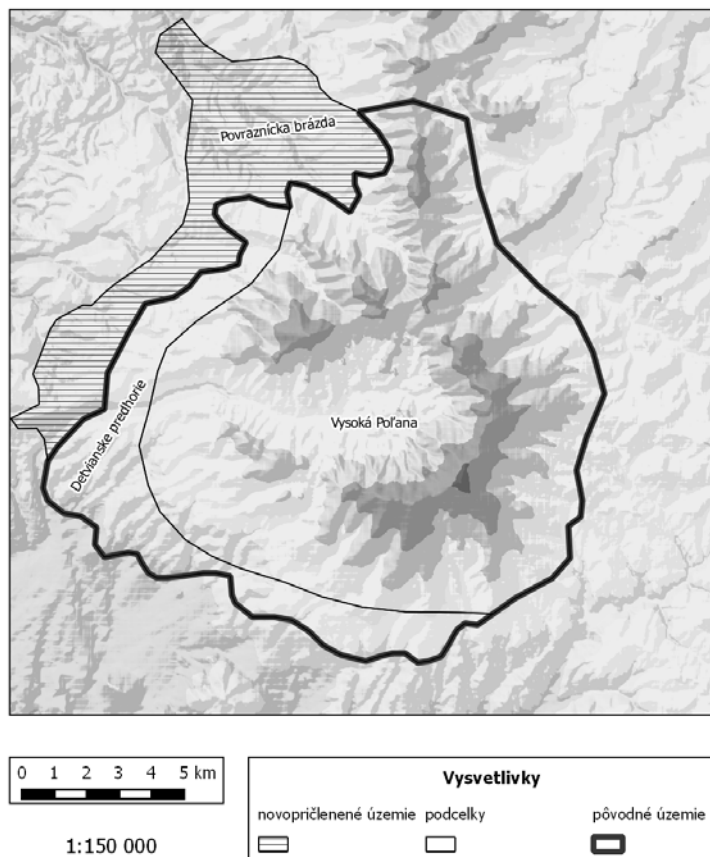
Autor: Michal (2012), kartografické spracovanie Balážovič (2014)

Poľana

Vo Zvolenskej kotline vystupuje ako jeden z podcelkov Povraznícka brázda. Vzhľadom na prevažne vrchovinovú rezbu georeliéfu a na zastúpenie hlavne vulkanických útvarov, navrhujeme vyčleniť zo Zvolenskej kotliny podcelok Povraznícka brázda a začleniť ho ku geomorfologickému celku Poľana v rámci oblasti Slovenské stredohorie. V takto navrhutej štruktúre by mal geomorfologický celok Poľana tri podcelky – **Vysoká Poľana**, **Detviarske predhorie**, **Povraznícka brázda** (mapa 3).

Mapa 3: Zmeny v geomorfologickom členení celku Poľana

Map 3: Corrections of geomorphological delimitation of the Poľana

Zdroj: Mazúr, Lukniš, (1978), upravil Michal (2012), kartografické spracovanie Balážovič (2014)

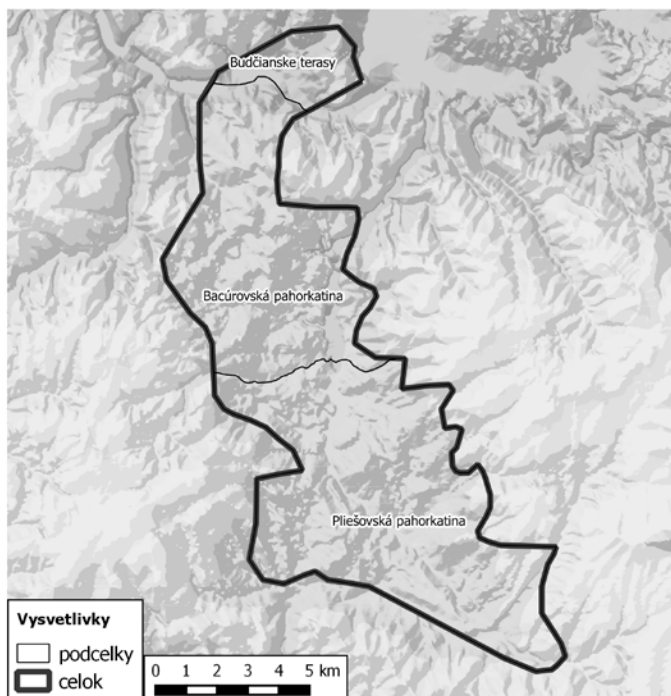
Pliešovská kotlina

Podľa geomorfologického členenia Slovenska predstavuje Pliešovská kotlina celok geomorfologickej oblasti Slovenského stredohoria. V celku sa nerozlišujú hierarchicky nižšie časti. Vzhľadom na niektoré vnútorné odlišnosti Pliešovskej kotliny (tvarové a geologické) navrhujeme vyčleniť tri podcelky (mapa 4): **1) Budčianske terasy** (rezba georeliéfu roviny s terasami a nívnou rovinou Hrona), **2) Bacúrovská pahorkatina** (v geologickej stavbe významné zastúpenie

čadičových efuzív), **3) Pliešovská pahorkatina** (v geologickej stavbe významné zastúpenie andezitových efuzív).

Mapa 4: Zmeny v geomorfologickom členení celku Pliešovská kotlina

Map 4: Corrections of geomorphological delimitation of the Pliešovská kotlina basin

Zdroj: Michal (2014), kartografické spracovanie Balážovič (2014)

Štiavnické vrchy

Podľa geomorfologického členenia Slovenska tvoria Štiavnické vrchy geomorfologický celok geomorfologickej oblasti Slovenské stredohorie. Je to najrozsiahlejší celok tejto oblasti, v rámci ktorého sa vyčleňuje ako jeden z podcelkov Hodrušská hornatina, ktorej jednou z častí je Slovenská brána. Toto pomenovanie sa zaužívalo pre prielomový úsek Hrona medzi Tekovskou Breznicou a Tlmačmi. Je zrejmé, že Slovenská brána (*Porta Slovenica*) zohrávala významnú úlohu už v minulosti, keď jej územím viedla významná obchodná cesta a v priestore boli vybudované viaceré hradiská. Názov Slovenská brána mal celkom určite významný geopolitický rozmer, ale zo súčasného pohľadu sa zamýšľame nad tým, do akého územia predstavuje brána vstup. Vychádzame

z toho, že na Slovensku aj v súlade s geomorfologickým členením rozlišujeme provincie Panónsku panvu a Karpaty. Keď si všimneme ich rozloženie a vzájomný kontakt, javí sa nám ako najtypickejšie spojenie medzi nimi cez prielomový úsek Hrona, doteraz označovaný ako Slovenská brána. Nikde inde na území Slovenska nenájdeme takéto priame, bezprostredné spojenie medzi Karpatmi a Panónskou panvou ako práve v tejto bráne. Preto navrhujeme názov Slovenská brána nahradiť pojmom **Karpatská brána**, ako najtypickejšie prepojenie provincie Karpaty a provincie Panónska panva na území Slovenska.

Karpatská brána z geomorfologického hľadiska predstavuje prielomový úsek Hrona cez juhozápadné ukončenie Štiavnických vrchov na úseku medzi Tekovskou Breznicou a Tlmačmi. Je epigenetická dolina Hrona, asi 10 km dlhá a 300 m až 2 km široká. Dno brány je pomerne ploché s nadmorskou výškou 175 – 195 m. Tvorí ho niva Hrona, pokrytá pleistocénnymi a holocénnymi nivnými sedimentami. Na ľavej strane tvorí pri Tlmačoch vstup do brány masív Kusá hora (276 m n. m.), na pravej strane pri Kozárovciach vrch Skala (237 m n. m.). Oblasť Karpatskej brány spolu s jej predpolím, siahajúcim na juhu až po líniu Hronske Kľačany – Nový Tekov, zaberá plochu asi 170 km².

Starohorské vrchy

Starohorské vrchy ako geomorfologický celok Fatransko – tatranskej geomorfologickej oblasti predstavujú pohorie zovreté medzi Nízke Tatry, Veľkú Fatru a Kremnické vrchy. Tvoria územie, kde veľmi vysoké a masívne rozvodie medzi povodiami Váhu a Hrona výrazne stráca svoju výšku i svoju masívnosť. Starohorské vrchy sa vyvíjajú ako vnútorne nie príliš diferencovaná skupina kryh, zdvíhajúca sa nad poklesávajúce kryhy Zvolenskej kotliny. Ich depresné postavenie voči okolitým pohoriam je výsledok nižšieho vyzdvihnutia jeho čiastkových morfoštruktúrnych jednotiek (Lacika, Gajdoš, 1997). Výška skoku zlomového ohraničenia medzi vysokými kryhami východnej časti Kremnických vrchov a relatívne poklesnutými kryhami Kordíckej brázdy je približne 300 – 500 m. Kordická brázda v súčasnom geomorfologickom členení Slovenska je oprávnené vyčlenená ako časť Starohorských vrchov.

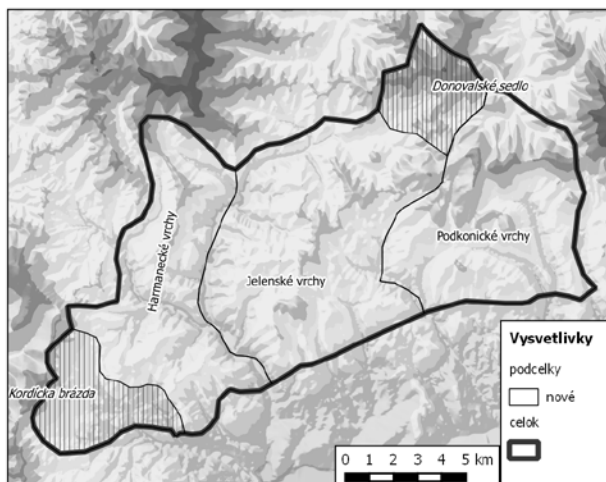
Vysoké kryhy Veľkej Fatry prevyšujú nižšie kryhy vrcholovej časti Starohorských vrchov v pramennom úseku Starohorskej doliny (Donovalské sedlo) o vyše 450 m. Rozsiahle sedlo predstavuje zvlnenú výraznú rozvodnú zníženu pod veľkofatranským vrchom Zvolen (1 402 m n. m.) a medzi úpätnicou Baranej hlavy (1 206 m n. m.) a Hrubého vrchu (1 169 m n. m.). Najnižšou časťou Donovalského sedla (950 m n. m.) prechádza štátna cesta E 77 medzi Banskou Bystricou a Ružomberkom. Areál sedla ohraničujeme kótami 1 074 m n. m. (prameň Pri javore pod Hrubým vrchom) na juhu, 940 m n. m. (lokalita Močiar pri Mistríkoch) na východe a vrstevnicou 800 m v lokalite Sliačany na západe. Pri formovaní sedla sa výrazne prejavuje spätná erózia pramenných tokov

Starohorského potoka na zlomových líniah. Celkove nižšia poloha miestnej eróznej bázy južného systému dolín Starohorských vrchov voči vyššie položenej miestnej eróznej báze severných tokov je príčina pomalejšieho postupnej migrácie hlavného rozvodia smerom na sever, a týmto smerom aj vykľutie Donovalského sedla (Lacika, Gajdoš 1997).

Donovalské sedlo navrhujeme vyčleniť ako ďalšiu časť geomorfologického celku Starohorských vrchov. (mapa 5). Je to morfológicky jedinečná časť horského územia, kde sa výrazne znižuje výška stredoslovenskej horskej komunikačnej bariéry západu – východného smeru (Lukniš, 1985). Plošne predstavuje územie sedla plochu 6,3 km². Z hľadiska súčasnej krajiny pokrývky značnú časť jeho územia zaberajú nízkotrávnaté vyššie položené pasienky vzniknuté antropogénnou činnosťou.

Mapa 5: Zmeny v geomorfologickom členení celku Starohorské vrchy

Map 5: Corrections of geomorphological delimitation of the Starohorské vrchy mountains

Zdroj: Gajdoš (1995), kartografické spracovanie Balážovič (2014)

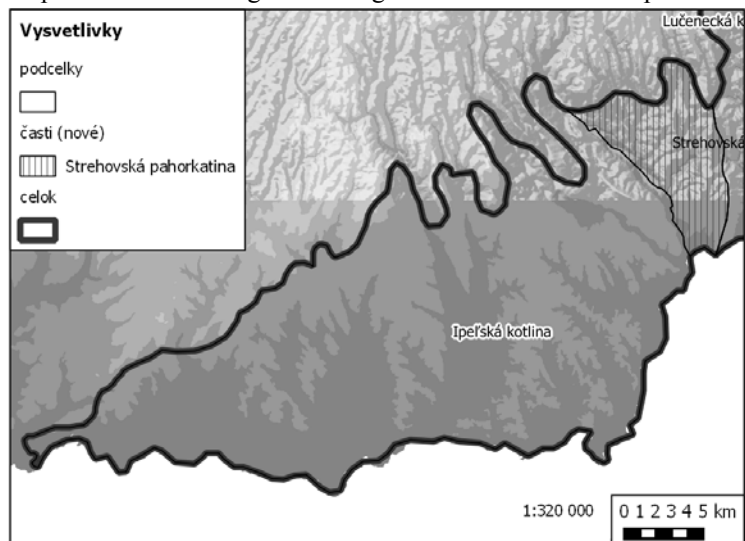
Juhoslovenská kotlina

Podľa geomorfologického členenia Slovenska je Juhoslovenská kotlina jedným z celkov oblasti Lučensko-košickej zníženej, ktorá sa člení na podcelky Ipeľská kotlina, Lučenská kotlina a Rimavská kotlina. Podcelok **Ipeľská kotlina** má tri časti, a to Hontianske terasy, Čebovská pahorkatina a Pôtorská pahorkatina. Vo východnej časti Ipeľskej kotliny navrhujeme vzhľadom na geologické

odlišnosti oproti ostatným častiam (väčšia zastúpenosť vulkanických útvarov na úpätí Ostrôžok), vyčleniť geomorfologickú časť **Strehovská pahorkatina**. Takto by Ipeľská kotlina mala štyri časti – Hontianske terasy, Čebovská pahorkatina, Pôtorská pahorkatina a Strehovská pahorkatina (mapa 6).

Mapa 6: Zmeny v geomorfologickom členení podcelku Ipeľská kotlina

Map 6: Corrections of geomorphological delimitation of the Ipeľská kotlina basin

Zdroj: Mazúr, Lukniš (1978), upravil Michal (2012), kartografické spracovanie Balážovič (2014)

Levočské vrchy

Podľa geomorfologického členenia Slovenska tvoria Levočské vrchy geomorfologický celok Podhôrno-magurskej oblasti. V rámci celku sa vyčleňujú podcelky Levočská vysočina, Levočská vrchovina, Levočské planiny. Názov prvého geomorfologického podcelku sa zdá nelogický, v rozpore s kritériami geomorfologického členenia. Pri územnom členení Slovenska sa používajú tri kritéria, a to kritérium nadmorskej výšky, relatívnej výšky a kritérium tvarové. Podľa prvého kritéria rozlišujeme nížinu (do 300 m n. m.) a vysočinu (nad 301 m n. m.). Podľa druhého kritéria rozlišujeme rovinu (0 – 30 m), pahorkatinu (31 – 100 m), vrchovinu (101 – 370 m), hornatinu (371 – 640 m) a veľhornatinu (viac ako 641 m). Podľa názvu sa nám zdá veľmi nelogické, aby tento podcelok mal názov Levočská vysočina, keďže všetky podcelky Levočských vrchov majú nad 301 m n. m. a teda spadajú do kategórie vysočín. Pri druhom podcelku

Levočských vrchov sa použilo kritérium relatívnej výšky, preto navrhujeme využiť toto kritérium aj pri prvom podcelku a tak nahradiť pojem Levočská vysočina názvom **Levočská hornatina**.

Záver

Navrhované úpravy v rámci geomorfologického členenia Slovenska zohľadňujú všetky relevantné georeliéfne a geologické špecifiká, ktoré potvrdzujú jedinečnosť každého nového geomorfologického celku, podcelku alebo časti. Doterajšie terénne výskumy a prieskumy autorov článku len potvrdzujú opodstatnenosť tohto riešenia. Oddelenie vrchovínovej časti od Zvolenskej kotliny má svoju logiku (Bystricko-ponický kras, Povraznícka brázda), takto by kotlinu správne vyplňali roviny a pahorkatiny. Pliešovská kotlina netvorí homogénnu časť, jej členenie na nižšie jednotky s jasným pomenovaním presne určuje jej charakter. Názov Slovenská brána v geomorfologickom ponímaní je už dávnejšie prekonaný, nové pomenovanie Karpatská brána vystihuje prepojenie dvoch geomorfologických provincií. Donovalské sedlo predstavuje unikátne územie, v ktorom výrazná georeliéfna zníženina v horskom oblúku umožňuje mnohé socio-ekonomické aktivity. Vyčlenenie Strehovskej pahorkatiny ako ďalšej časti Ipel'skej kotliny má svoje opodstatnenie vyplývajúce z jej geologickej stavby. Logické pravidlo sa uplatnilo aj pri pomenovaní Levočskej hornatiny.

Literatúra

- GAJDOŠ, A. 2003. Zmeny v krajinnej štruktúre Starohorských vrchov na príklade lesnej vegetácie. In *Geografické štúdie 9*, Banská Bystrica: Univerzita Mateja Bela, 2003. ISBN 80-8055-705-5, s. 9-102.
- GAJDOŠ, A. 2005. Fyzickogeografická štruktúra krajiny Starohorských vrchov. In *Geografické štúdie 11*. Banská Bystrica: UMB, 2005. ISBN 80-8083-085-1, 82 s.
- LACIKA, J. – GAJDOŠ, A. 1997. Morfoštruktúry Starohorských vrchov. In *Geografické štúdie 2, Prírodné prostredie stredného Slovenska – jeho ochrana a tvorba*. Banská Bystrica: Univerzita Mateja Bela, 1997. ISBN 80-8041-138-7, s. 28-34.
- LUKNIŠ, M. 1985. Regionálne členenie Slovenskej socialistickej republiky z hľadiska jej racionálneho rozvoja. In *Geografický časopis*. roč. 37, č. (2-3), s. 137-163.
- MAZÚR, E. – LUKNIŠ, M. 1978. Regionálne geomorfologické členenie SSR. In *Geografický časopis*. roč. 30, č. 2, s. 101-125.
- MICHAL, P. 1997. Analýza fyzickogeografických zvláštností Kordíckej brázdy a Lučivnianskych vrchov. In *Geografické štúdie 2, Prírodné prostredie stredného Slovenska – jeho ochrana a tvorba*. Banská Bystrica: Univerzita

- Mateja Bela a Metodické centrum, 1997. ISBN 80-8041-138-7, s. 17-20.
- MICHAL, P. 2003. Ipeľská kotlina – Príroda a človek. In *Geografické štúdie 10*, Banská Bystrica : Univerzita Mateja Bela, 2003. ISBN 80-8055-859-0, 156 s.
- MICHAL, P. 2005. Vymedzenie Drienockej vrchoviny ako krasovej krajiny. In *Geografické aspekty stredoeurópskeho priestoru*. Geografie XVI. Brno: Masarykova univerzita v Brně, 2005. ISBN 80-210-3759-8, s. 50-57.
- MICHAL, P. 2005. Drienocká vrchovina ako krasová krajina. In *Geografické štúdie 13*, Banská Bystrica : Univerzita Mateja Bela, 2005. ISBN 80-8083-152-1, 72 s.
- MICHAL, P. 2012. Návrh úprav geomorfologického členenia Slovenska. In *Zborník abstraktov*, Ružomberok. ISBN 978-80-8084-913-9, s. 32.

THE REGIONAL GEOMORPHOLOGICAL DELIMITATION OF SLOVAKIA FROM THE POINT OF VIEW OF CURRENT RESEARCH

Summary

Suggested changes in regional geomorphological delimitation of Slovakia reflect on all relevant morphological and geological specifics and affirm uniqueness of each new geomorphological unit, subunit and part. Recent terrain surveys and research of the authors confirm significance of this solution. Detachment of uplands (*Bystricko-ponický kras karst*, *Povraznícka brázda furrow*) from *Zvolenská kotlina* basin is logical as there would be only plains and hill lands in the basin. *Pliešovska kotlina* basin is not a homogenous unit, therefore its delimitation into subunits with their own titles would help with identification of their geomorphological character. The label *Slovenská brána* gate is already out-of-date. A new designation *Karpatská brána* gate would express the connection between two geomorphological provinces much better. *Donovalské sedlo* saddle represents a unique area where depression in mountain range enables a wide scale of socio-economical activities. The delimitation of *Strehovská pahorkatina* hill land as a distinct part of Ipeľská kotlina basin is significant due to its geological structure. A logical principle is used to label *Levočská hornatina* highland.

Doc. RNDr. Pavel Michal, CSc.

Doc. RNDr. Alfonz Gajdoš, PhD.

Katedra geografie a geológie

Fakulta prírodných vied, Univerzita Matej Bela v Banskej Bystrici

Tajovského 40, 974 01 Banská Bystrica

E-mail: pavol.michal@umb.sk, alfonz.gajdos@umb.sk

REGIONÁLNE POVEDOMIE A IDENTITA REGIÓNOV NA SLOVENSKU

Richard Nikischer

Abstract

The territory of Slovakia represents a very suitable area for research on regional identities. Despite this fact, the domestic research of regional identities is still only in its infancy. The presented article is a contribution to the research on regional consciousness and identities of the regions in Slovakia. It is based mainly on data from Focusbus 9/2014 survey. In the first part of the paper are briefly introduced the concepts of regional consciousness and identity of the region. Drawing on the above mentioned data, the regional consciousness of the inhabitants of Slovakia is analyzed in the second chapter. The last section is devoted to the identity of four traditional regions of Slovakia (Orava, Liptov, Spiš, Turiec).

Keywords: regional consciousness, identity of the region, Slovakia

Úvod

Územie Slovenska predstavuje vhodné "laboratórium" pre výskum regionálnych identít. Predurčuje ho k tomu relatívne vysoká teritoriálna heterogenita (napr. oproti Maďarsku, Poľsku či Česku; Nikischer, 2014a), ako aj časté zmeny územnosprávneho členenia v 20. storočí. Špecifické geomorfologické podmienky, nedokončená jazyková homogenizácia (Findor, 2000), tradičné regióny na pomerne vysokom stupni inštitucionalizácie, početná maďarská minorita, slabá centrálna pozícia hlavného mesta, relatívne časté zmeny hraníc územnosprávnych celkov - to sú iba niektoré dôvody, ktoré zo Slovenska robia skutočne príhodné záujmové územie výskumu regionálneho povedomia, identít regiónov a ich formovania. Regionálne povedomie a identita regiónu sú dve základné dimenzie regionálnej identity (Paasi, 1986), medzi ktorými funguje vzájomný dialektický vzťah (Bourgeois, Bourgeois, 2005, Del Biaggio, 2010). Regionálne povedomie je zdrojom a zároveň i produktom identity regiónu a opačne. Práve na regionálne povedomie obyvateľov Slovenska a identitu niektorých slovenských regiónov sa zameriava i nasledujúci, prevažne empiricko-analytický príspevok, v ktorom je predstavená a stručne diskutovaná časť základných výsledkov niekoľkoročného výskumu regionálnych identít realizovaného na území Slovenska.

Prezentovaný príspevok je rozdelený do troch krátkych statí. V prvej je jadrne predstavený Paasiho (1986, 2002, 2009) koncept regionálnej identity. Ďalšie dve kapitoly majú empiricko-analytický charakter. V prvej z nich sú prezentované

základné výsledky výskumu regionálneho povedomia obyvateľov Slovenska založeného na údajoch pochádzajúcich z omnibusového prieskumu Focusbus 9/2014 (Focus, 2014). Regionálne povedomie obyvateľov Slovenska som v minulosti analyzoval už na základe údajov z medzinárodného výskumného programu ISSP (Nikischer, 2013) a Eurobarometra (Nikischer, 2014a, 2014b). Na rozdiel od spomínaných analýz však v prezentovanom príspevku diskutujem aj vzťah obyvateľov Slovenska k ich štvrti, okresu a tradičnému regiónu. Druhá analytická časť je venovaná identite štyroch typických tradičných regiónov Slovenska - Liptova, Oravy, Turca a Spiša. Identita týchto regiónov bola podobne ako miera regionálneho povedomia analyzovaná na základe údajov z prieskumu Focusbus 9/2014 (ďalej aj ako FB 9.14), ako i prostredníctvom hĺbkových rozhovorov so starostami miestnych obcí.

Región a jeho dimenzie

Geografický priestor delíme na nespočetné množstvo regiónov rôznych merítkových úrovní. Každý z nich je však len abstraktnou entitou, sociálnou konštrukciou (podobne napr. Bourdieu, 1980, Bøås, Marchand, Shaw, 1999, Häkli, 2008). Región nie je fyzický, naturálne daný objekt, ktorého sa možno dotýkať, pozorovať ho. Existencia regiónu sa však prejavuje v rámci fungovania spoločnosti a činnosti jednotlivcov (prejavy existencie regiónu pozorovať možno). Región môžeme považovať za sociálny proces (Paasi, 2009), ktorý okrem iného pretvára aj fyzické prostredie. Región má svoju symboliku (základným symbolom je jeho názov), svoje inštitúcie, svoj spoločenský význam. Ten sa môže postupom času stratiť, región môže zaniknúť. Dejiny už pochovali množstvo regiónov, permanentne však vznikajú regióny nové. Procesy vzniku, transformácie a zániku regiónov sú v podstate zmenami v sociálnej organizácii priestoru - tá je dynamická, rovnako ako je dynamická spoločnosť sama.

Región ako sociálna konštrukcia v sebe zahŕňa dve dimenzie, ktoré Paasi (1986) nazýva regionálne povedomie (alebo aj "regionálna identita obyvateľov") a identita regiónu. Regionálne povedomie jednotlivca možno charakterizovať ako komplex vzťahov, ktoré má daná individualita k rôznym regiónom (Paasi, 2003: 478). Každý z nás sa spravidla identifikuje s väčším množstvom regiónov rôznych geografických mierok (i keď s každým v inej miere). Cítíme sa byť spätí so svojou štvrtou, obcou, dolinou, mikroregiónom, krajom, so Slovenskom, strednou Európou a pod. Avšak často máme vybudovaný vzťah aj k viacerým regiónom jednej geografickej mierky, jedného typu. Môžeme sa napr. identifikovať s obcou svojho súčasného bydliska a zároveň môžeme byť úzko spätí i s našou rodnou obcou. Súčasne môžeme mať určitý vzťah k obci, v ktorej žijú naši blízki príbuzní. Z predchádzajúcich riadkov možno vytušiť, že regionálne povedomie jednotlivca úzko súvisí s jeho osobnou biografiou (Paasi, 2002) a životnou dráhou, ktorá je spätá s konkrétnymi regiónmi.

Z pohľadu daného regiónu je regionálne povedomie definované ako komplex vzťahov, ktoré k nemu majú rôzni jednotlivci. Miera regionálneho povedomia vo vzťahu k príslušnému regiónu teda predstavuje intenzitu spätosti obyvateľstva s ním. Pokiaľ hovoríme o vzťahu obyvateľov k regionálnym jednotkám menšieho priestorového rozsahu (štvrť, obec), často nahrádzame výraz regionálne povedomie termínom lokálne povedomie. Vzťah obyvateľov k štátu býva často označovaný ako národné povedomie, avšak korektnjšie je hovoriť o tzv. štátnom povedomí (národné povedomie predstavuje vzťah k národu). Vzťah k Európe alebo EÚ býva nazývaný európskym povedomím. Terminologický zmätok môže nastať, pokiaľ súčasne používame výraz regionálne povedomie ako termín označujúci vzťah k regiónom všeobecne (bez ohľadu na ich mierku) i ako výraz vyjadrujúci vzťah výlučne k regiónom subnárodnej úrovne (napr. kraj, tradičný región a pod.). V takomto prípade je na označenie druhého uvedeného vzťahu vhodnejšie použiť termín subnárodné (subštátne) povedomie.

Druhou dimenziou regiónu (resp. regionálnej identity) je identita regiónu. Tá predstavuje tie prírodné a kultúrne prvky daného regiónu (charakter regionálnej spoločnosti nevynímajúc), ktoré slúžia v spoločenskej praxi k jeho rozlíšeniu od ostatných regiónov (Paasi, 1986, 2002). Ak región definujeme ako jednotku sociálnej organizácie priestoru na danom stupni inštitucionalizácie, predstavuje identita regiónu "osobnú" identitu tejto jednotky, ktorá je daná unikátnou kombináciou prírodných a kultúrnych prvkov regiónu a ich špecifickou vzájomnou konfiguráciou, na ktorú je naviazaný konkrétny spoločenský význam (Nikischer, 2014a). Sústreďujúc sa na tento význam, možno identitu regiónu definovať aj ako jeho obraz v očiach spoločnosti. V rámci tohto obrazu (imidžu) Paasi (1986) ešte rozlišuje imidž „zvnútra“, ten má región medzi svojimi obyvateľmi a imidž „zvonku“, ktorý má región v očiach mimoregionálnej spoločnosti.

Regionálne povedomie obyvateľov Slovenska

Elementárne rysy regionálneho povedomia obyvateľov Slovenska možno analyzovať na základe údajov pochádzajúcich z extenzívnych sociologických prieskumov. Tie bývajú realizované napr. v rámci medzinárodného výskumného programu ISSP či série prieskumov Eurobarometer (ďalej aj EB). V niektorých prieskumoch ISSP a EB respondenti určujú intenzitu svojho vzťahu k svojej obci, regiónu (región však väčšinou nebýva bližšie špecifikovaný, jednotliví respondenti môžu pod "regiónom" vnímať rôzne typy regionálnych jednotiek), štátu a Európe, resp. EÚ. Na výber majú spravidla päť možných odpovedí. Pokiaľ nezvolia odpoveď "neviem", môžu svoj vzťah k danej regionálnej jednotke definovať ako veľmi blízky, blízky, nie veľmi blízky či žiadny. "Vzťah k regiónu" je v tomto prípade ordinálna premenná, len ťažko totiž môžeme kvantifikovať rozdiel (vzdialenosť) medzi vzťahom blízkym a veľmi blízkym a pod. Takýto charakter premennej pochopiteľne znižuje možnosti analýzy príslušných dát. Z tohto

pohľadu je vhodnejšie požiadať respondentov, aby intenzitu svojho vzťahu ku konkrétnemu regiónu určili na číselnej škále.

Presne o to som požiadal respondentov omnibusového prieskumu FB 9.14, pričom som sa nezaujímal iba o ich vzťah k obci, (nejakému) regiónu, Slovensku a EÚ, ale aj o ich vzťah k štvrti, okresu a tradičnému regiónu, v ktorom žijú. Prieskum bol realizovaný na území Slovenska v dňoch 3.–10. 9. 2014 na reprezentatívnej vzorke 1043 respondentov vo veku 18 rokov a viac. Dotazovanie opýtaných prebiehalo formou face-to-face rozhovorov. Riešená otázka mala nasledovné znenie:

Ľudia sa môžu cítiť rôzne spätí s obcou, mestom, s okresom, samosprávnym krajom, Slovenskom, Európskou úniou a podobne. Na každej z nasledujúcich číselných škál vyberte jedno číslo, ktoré najlepšie vystihuje mieru, do akej sa cítite byť spätý(á)...

- a) S mestskou štvrťou alebo časťou obce, v ktorej žijete
- b) S mestom alebo obcou, kde žijete
- c) S okresom, v ktorom žijete
- d) S tradičným regiónom, v ktorom žijete (tradičný región = napr. Záhorie, Tekov, Liptov, Šariš a pod.)
- e) So samosprávnym krajom, v ktorom žijete
- f) So Slovenskom
- g) S Európskou úniou

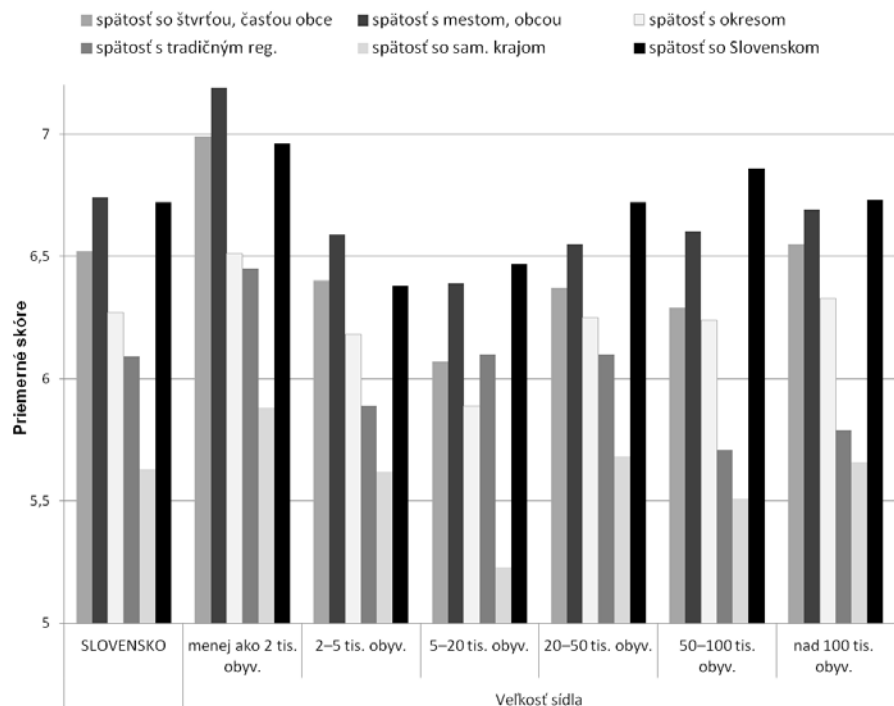
Respondenti určovali mieru svojej spätosti s danou regionálnou jednotkou na škále od 0 do 9, pričom 0 znamenala, že opýtaný nie je s regiónom "vôbec spätý" a 9, že je s regiónom "úplne spätý". Respondenti mohli zvoliť i odpoveď "neviem".

Mieru regionálneho povedomia obyvateľov Slovenska a jednotlivých sociálnych kategórií vo vzťahu k daným regiónom predstavujú grafy 1 a 2. Je na nich zobrazená priemerná hodnota, ktorú respondenti zvolili na vyššie zmienenej číselnej škále. Čím je táto hodnota vyššia, tým silnejší je vzťah obyvateľov (resp. vyššia miera povedomia) k daným regiónom. Potvrďuje sa, že najbližší vzťah majú obyvatelia Slovenska k svojmu štátu a k svojim obciam (podobne Piscová, 2000, Bucher, 2012, Plecitá, 2012, Nikischer, 2013, Nikischer, 2014b). Posledné analýzy realizované na základe údajov z prieskumov ISSP a EB však naznačovali, že miera štátneho povedomia na Slovensku prevyšuje mieru povedomia lokálneho. Podľa prezentovaných dát je však miera lokálneho a štátneho (národného) povedomia približne rovnaká, čo je pomerne prekvapujúce zistenie. Je pravdou, že respondenti slovenskej národnosti sú so svojím štátom spätí o niečo viac ako so svojimi obcami, avšak nízku mieru štátneho povedomia vyjadrujú opýtaní maďarskej národnosti (podobne Vlachová, Řeháková, 2004, Nikischer, 2013,

2014a), ktorí dokonca bližší vzťah než k Slovensku pociťujú k svojim okresom (graf 2).

Graf 1: Miera regionálneho povedomia obyvateľov Slovenska a jednotlivých sociálnych kategórií, časť prvá

Graph 1: The degree of regional consciousness of the inhabitants of Slovakia and of individual social categories, section one

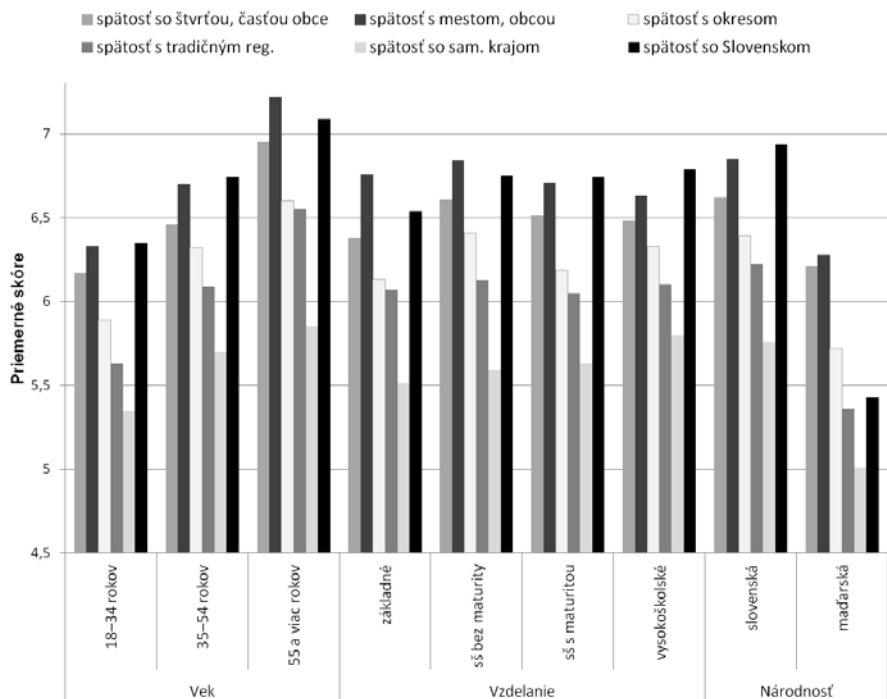
Zdroj: Focus, 2014

Pomerne silný je vzťah obyvateľov Slovenska k ich štvrti a prekvapujúco i k okresu. Zaujímavé je predovšetkým zistenie, že sa obyvatelia Slovenska cítia byť užšie spätí s okresmi než s tradičnými regiónmi. Ako totiž ukázal jeden z predchádzajúcich výskumov (Nikischer, 2014b), keď sa obyvateľov Slovenska opýtame, v akom regióne žijú, väčšinou sa identifikujú práve s niektorým z tradičných regiónov, s okresom sa identifikuje iba marginálna časť obyvateľov. Podľa všetkého sa okresy postupom času vytrácajú z povedomia ľudí, no vzťah Slováka k užšie vymedzenému regiónu, ktorému zhruba zodpovedá teritoriálna delimitácia okresu, zostáva pomerne silný. Vo všeobecnosti sa javí, že miera spätosti obyvateľstva s regionálnymi jednotkami klesá spolu s ich stúpajúcou

merítkovou úrovňou, výraznejšiu výnimku predstavuje len vzťah k národnému štátu. V súlade s očakávaniami nevyjadrujú obyvatelia Slovenska príliš silnú spätosť s "umelými" samosprávnymi krajinami (viac Nikischer, 2014b), výrazne najslabšia je spätosť obyvateľov s Európskou úniou (preto vzťah k EÚ ani nebol zaradený do grafov 1 a 2). K tej majú bližší vzťah vzdelanejší obyvatelia (i McManus-Czubińska et al., 2003, Pichler, 2008). Vysokou mierou regionálneho povedomia všeobecne sú typickí starší obyvatelia a rezidenti obcí do 2 tisíc obyv.

Graf 2: Miera regionálneho povedomia obyvateľov Slovenska a jednotlivých sociálnych kategórií, časť druhá

Graph 2: The degree of regional consciousness of the inhabitants of Slovakia and of individual social categories, section two

Zdroj: Focus, 2014

Identita tradičných regiónov severného Slovenska

V nasledujúcich riadkoch bude v krátkosti predstavená identita štyroch typických tradičných regiónov Slovenska - Liptova, Turca, Oravy a Spiša. Tieto regióny nepochybne patria medzi tradičné regióny Slovenska na najvyššom stupni

inštitucionalizácie, čo do istej miery potvrdili i výsledky staršieho prieskumu Focusbus 12/2013 (s Oravou, Spišom a Liptovom sa v rámci spomínaného prieskumu identifikovalo až 100 % ich obyvateľov, v prípade Turca to bolo vyše 75 % obyvateľov; Nikischer, 2014b). Vzhľadom na pomerne vysokú mieru inštitucionalizácie týchto regiónov (oproti niektorým iným tradičným regiónom Slovenska, ako napr. Tekov či Hont), ktorých identita by mala byť vo vedomí slovenskej spoločnosti relatívne silno ukotvená, mala by byť väčšina obyvateľov Slovenska schopná odpovedať na nasledovnú otázku inak ako "neviem", "nič" či "nepoznám" (otázka bola súčasťou prieskumu FB 9.14):

Jednotlivé regióny sú v našich myšliach často spojené s niečím konkrétnym. Prečítam vám teraz niekoľko slovenských regiónov a vy mi, prosím, pri každom z nich povedzte, s čím sa daný región spája vám osobne. Čo vám ako prvé napadne, keď sa povie...

a) Liptov, b) Orava, c) Turiec, d) Spiš

Hlavné elementy, s ktorými je spätá identita vyššie uvedených tradičných regiónov, sú uvedené v tab. 1. Zdá sa, že spomedzi predmetných regiónov má najmenej ukotvenú, resp. vyprofilovanú identitu Turiec, čo môže indikovať jednak absenciu výraznejších prírodných a kultúrnych prvkov v tomto regióne ako i jeho celkovo nižšiu mieru inštitucionalizácie v porovnaní s ostatnými skúmanými regiónmi. Až 19,3 % respondentov nevedelo odpovedať na otázku, s čím sa im región Turca spája, 16,7 % odpovedalo, že sa im nespája s ničím a asi 2 % opýtaných Turiec nepoznali. Respondenti, ktorí na otázku vedeli odpovedať, spájali Turiec predovšetkým s mestom Martin, folklórom a kúpeľmi (kúpaliskom) v Turčianskych Tepliciach.

Z pohľadu sociálno-konstruktivistického prístupu k štúdiu regiónov je zaujímavé sledovať, ako k formovaniu identít, resp. imidžu regiónov prispievajú médiá. Pri vyriešení slova Turiec sa viacerým opýtaným v mysli vynoril obraz Martinky (Kleopatry) z Turca, bizarnej postavičky známej z viacerých televíznych reality show. Liptov zas niektorí respondenti spájali s potravinárskym reťazcom COOP Jednota, ktorý sa už dlhodobo v médiách prezentuje reklamou z prostredia tradičného slovenského salaša. V jednotlivých reklamných spotoch sa samozrejme neuvádza, že sa ich dej odohráva na Liptove, avšak nakoľko je výrazným prvkom identity Liptova práve salašníctvo a bačovská kultúra (tab. 1), stáva sa ním i COOP Jednota, ktorej identita je vďaka spomínanej reklame taktiež zviazaná so salašom a jeho kvalitnou domácou "bio" produkciou (čo je nepochybne i cieľom konkrétnej brandingovej stratégie, dvaja bačovia s košíkom plným dobrôt sa na nás usmievajú aj pri spustení oficiálnej webovej stránky reťazca). Podobný vplyv má televízna reklama i na formovanie imidžu Spiša, ten sa mnohým respondentom spája so Spiš hruškou, Spiš slivkou, borovičkou či vodkou (resp. alkoholom všeobecne).

Identita Oravy je spätá predovšetkým s dvoma výraznými prvkami, ktorými sú Oravská priehrada a Oravský hrad (príp. Oravský Podzámok). Z pohľadu miery prepojenia identity regiónu a identít konkrétnych prírodných či kultúrnych prvkov zohrávajú vždy dôležitú úlohu práve názvy týchto entít. Pokiaľ je názov regiónu súčasťou názvu daného prvku, definuje regionálnu identitu prvku a naopak, tento prvok má zase vyššiu váhu v rámci konštrukcie identity príslušného regiónu, ako keby nositeľom takéhoto názvu nebol. Oravský hrad a Oravskú priehradu ako významné elementy identity Oravy spomína i starosta Oravského Podzámku: „Keď ideme odspodu, Orava je typická korbáčikmi syrovými. Ďalej tu máme ten hrad, potom je to priehrada, Oravská priehrada, ktorá má už svoje meno za tých šesťdesiat rokov, a potom je to určite folklór.“

Tab. 1: Hlavné elementy, ktoré obyvatelia Slovenska spájajú s danými regiónmi

Table 1: The main elements that the inhabitants of Slovakia associate with given regions

Liptov		Orava		Turiec		Spiš	
element	podiel resp. [%]	element	podiel resp. [%]	element	podiel resp. [%]	element	podiel resp. [%]
syry	16,8	Oravská priehrada	17,4	Martin	8,5	Spišský hrad	33,5
bryndza	12,9	Orav. hrad	16,0	tradície, folklór	6,6	borovička	5,8
Lipt. Mara	12,7	príroda, čistý vzduch	7,6	kúpele, kúpaliská	5,8	spišské párky	5,0
salaš, bača, ovce	7,6	zima, sneh, drsny kraj	5,8	príroda	4,1	Cigáni, cig. osady	4,4
príroda	5,7	tradície, folklór	3,3	konkrétna obec (nie Martin)	2,9	východ, Východ- niari	3,3
mliečne výr., mlie-ko, maslo	3,7	bryndza, syry, halušky	3,2	Turiec (rieka)	2,8	Spišská Nová Ves	2,7
Tatry	3,5	korbáčiky	3,0	Martinka z Turca	2,7	alkohol, pálenka	2,6
nevie, nič	6,6	nevie, nič	10,7	nevie, nič	37,9	nevie, nič	14,1

Zdroj: Focus, 2014

Záver

V príspevku boli predstavené niektoré základné výsledky výskumu regionálneho povedomia a identít regiónov na Slovensku. V prezentovanej stati sa analýza týchto kategórií opierala predovšetkým o údaje získané prostredníctvom prieskumu Focusbus 9/2014. Vďaka hlbšej analýze týchto cenných dát, na ktorú v prezentovanom príspevku nebol dostatočný priestor, môžeme v budúcnosti získať ďalšie hodnotné poznatky o regionálnom povedomí obyvateľov Slovenska a identite slovenských tradičných regiónov (prieskum FB 9.14 bol zameraný na identitu deviatich regiónov, v článku boli diskutované iba štyri z nich). Tých máme zatiaľ nedostatok, výskum regionálnych identít na Slovensku v súčasnosti zaostáva (napr. za ČR), a to i napriek tomu, že priestor Slovenska predstavuje z pohľadu takto zameraného výskumu skutočne záujmové územie "par excellence".

Príspevok vznikol v rámci projektu ISSP 2013 – Národní identita III (LG12023), ktorý podporilo Ministerstvo školství, mládeže a tělovýchovy, s podporou grantu GA UK Regionální identita v slovensko-polském pohraničí (č. 587712) a grantu GA ČR Formování územních identit v oblastech s intenzivně přeměněnou krajinou: příklad severozápadních Čech (č. P404/12/1112).

Literatúra

- BOURDIEU, P. 1980. L'identité et la représentation: éléments pour une réflexion critique sur l'idée de région. In *Actes de la recherche en sciences sociales*. ISSN 0335-5322, 1980, roč. 35, č. 4, s. 63-72.
- BOURGEOIS, D. – BOURGEOIS, Y. 2005. Territory, Institutions and National Identity: The Case of Acadians in Greater Moncton, Canada. In *Urban Studies*. ISSN 0042-0980, 2005, roč. 42, č. 7, s. 1123-1138.
- BØÅS, M. – MARCHAND, M. H. – SHAW, T. M. 1999. The weave-world: regionalisms in the south in the new millennium. In *Third World Quarterly*. ISSN 0143-6597, 1999, roč. 20, č. 5, s. 1061-1070.
- BUCHER, S. 2012. *Samosprávne kraje na Slovensku – formovanie identity a inštitucionalizácia v kontexte integrácie do Európy regiónov*. Dizertačná práca. Prešov: FHPV PU, 2012. 225 s.
- DEL BIAGGIO, C. 2010. Theoretical reflection on the making of the Alpine region. The role of transnational networks of local actors on regional identity and institutionalization. In *Fennia*. ISSN 0015-0010, 2010, roč. 188, č. 1, s. 137-148.
- FINDOR, A. 2000. Národná identita ako naratívna konštrukcia. In *Sociológia*. ISSN 0049-1225, 2000, roč. 32, č. 1, s. 57-79.
- FOCUS. 2014. *FOCUSBus september 2014*. Bratislava: FOCUS.
- HÄKLI, J. 2008. Re-bordering spaces. In Cox, K. R., Low, M., Robinson, J. (eds.)

- Handbook of political geography*. London: Sage, 2008. ISBN 978-0-7619-4327-3, s. 471-482.
- MCMANUS-CZUBIŇSKA, C. – MILLER, W. L. – MARKOWSKI, R. et al. 2003. Understanding Dual Identities in Poland. In *Political Studies*. ISSN 1467-9248, 2003, roč. 51, č. 1, s. 121-143.
- NIKISCHER, R. 2013. Teritoriálna identita obyvateľov Česka a Slovenska. In *Geografie*. ISSN 1212-0014, 2013, roč. 118, č. 3, s. 243-264.
- NIKISCHER, R. 2014a. *Teritoriální identita obyvatel střední Evropy: komparativní analýza zemí Visegrádské čtyřky*. Rukopis.
- NIKISCHER, R. 2014b. Správa z výskumu regionálnej identity obyvateľov Slovenska. In *Informace ČGS*. ISSN 1213-1075, 2014, roč. 33, č. 2, s. 23-35.
- PAASI, A. 1986. The institutionalization of regions: a theoretical framework for understanding the emergence of regions and the constitution of regional identity. In *Fennia*. ISSN 0015-0010, 1986, roč. 164, č. 1, s. 105-146.
- PAASI, A. 2002. Bounded spaces in the mobile world: deconstructing regional identity. In *Tijdschrift voor Economische en Sociale Geografie*. ISSN 0040-747X, 2002, roč. 93, č. 2, s. 137-148.
- PAASI, A. 2003. Region and place: regional identity in question. In *Progress in Human Geography*. ISSN 0309-1325, 2003, roč. 27, č. 4, s. 475-485.
- PAASI, A. 2009. The resurgence of the region and regional identity: theoretical perspectives and empirical observations on regional dynamics in Europe. In *Review of International Studies*. ISSN 0260-2105, 2009, roč. 35, č. S1, s. 121-146.
- PICHLER, F. 2008. Social-Structural Differences in Identification with Europe. In *Perspectives on European Politics and Society*. ISSN 1570-5854, 2008, roč. 9, č. 4, s. 381-396.
- PISCOVÁ, M. 2000. K priestorovej a hodnotovej identite. In *Sociológia*. ISSN 0049-1225, 2000, roč. 32, č. 1, s. 103-110.
- PLECITÁ, K. 2012. *Národní identita a vztah k Evropské unii: Česká republika v západo- a středoevropském srovnání*. Studie národohospodářského ústavu Josefa Hlávky 1/2012. Praha: ČVUT, 2012. 72 s. ISBN 978-80-86729-71-8.
- VLACHOVÁ, K. – ŘEHÁKOVÁ, B. 2004. Národ, národní identita a národní hrdost v Evropě. In *Sociologický časopis*. ISSN 0038-0288, 2004, roč. 40, č. 4, s. 489-508.

REGIONAL CONSCIOUSNESS AND IDENTITY OF THE REGIONS IN SLOVAKIA

Summary

The territory of Slovakia is an appropriate "laboratory" for research on regional identities. Specific geomorphological conditions, unfinished linguistic

homogenisation, traditional regions at a relatively high level of institutionalization, large Hungarian minority, low centrality of the capital, relatively frequent changes of administrative borders - these are just some of the reasons that make Slovakia a really suitable territory for research on regional consciousness and identities of the regions. Nevertheless, the research on regional identities in Slovakia still lags behind. This paper aims to at least in part fill the gap in research on regional identities in Slovakia. It consists of two major empirical-analytical parts, each of them is dedicated to one of two main dimensions of regional identity. The concept of dimensions of regional identity (Paasi, 1986) is introduced in a short theoretical chapter.

According to Paasi (2009), it is useful to distinguish between the identity of a region, and the regional identity of the people (or regional consciousness) when dealing with the concept of regional identity. The identity of a region refers to the "personal" identity of a region, which is defined by a unique combination of natural and cultural features. Regional consciousness means the identification of people with a region (the regional consciousness of the individual is understood as a complex of relationships that a given individual has to various regions).

The empirical analysis of regional consciousness of the inhabitants of Slovakia is in this paper based on the data from Focusbus 9/2014 survey, which took place in Slovakia in September 2014. In the survey, respondents were questioned about the degree of their attachment to their regions of various scales (neighbourhood, municipality, district, traditional region, self-governing region, Slovakia, European Union). The data show that the inhabitants of Slovakia have the strongest relationship to their municipality and to their country. This confirms earlier findings of Bucher (2012) and Plecítá (2012). What is a bit surprising with respect to the previous analyses is that the degree of local and national consciousness seems to be about equal. The previous analyses based on data from the Eurobarometer and the ISSP have shown that the relationship of the inhabitants of Slovakia to the state is stronger than their relationship to their municipality. According to the analyzed data, the inhabitants of Slovakia are relatively weakly attached to their self-governing region. The degree of European consciousness of Slovaks is even much lower.

Analysis of the identities of four traditional regions of Slovakia (Liptov, Orava, Turiec, Spiš) was also based on the data from Focusbus 9/2014 survey. These showed, among other things, a fairly strong influence of the media in shaping of the identities of regions.

Mgr. Richard Nikischer

Sociologický ústav AV ČR, v.v.i., Jilská 1, 110 00 Praha 1

Katedra sociální geografie a regionálního rozvoje PřF UK v Praze

Albertov 6, 128 43 Praha 2

E-mail: richard.nikischer@soc.cas.cz

REGIONÁLNĚ GEOGRAFICKÁ ANALÝZA ZEMĚDĚLSTVÍ OKRESU PROSTĚJOV NA PŘELOMU PROGRAMOVÝCH OBDOBÍ

Hana Svobodová, Ivona Kejíková, Antonín Věžník

Abstract

In 2014 the European Union is entering into the new programming period. Therefore it is time to evaluate the evolution of agriculture and other activities in the period 2007–2013 and also analyze the initial situation of agriculture for the period 2014–2020. The results of the questionnaire survey presented in the paper show state of agriculture in the Prostějov district, one of the districts "fertile Haná". Attention is given to changes in land use and crop and livestock production. Also the expectations of farmers for the next programming period are indicated.

Keywords: agriculture, Common Agricultural Policy of the EU, Prostějov district, livestock production, crop production

Úvod

Zemědělství prošlo v České republice po vstupu do Evropské unie (EU) řadou změn. V předvstupním a prvním zkráceném programovém období 2004–2006 museli čeští zemědělci přivyknout novým podmínkám a pravidlům daným rámcem Společné zemědělské politiky EU (SZP). Programové období 2007–2013 již přineslo změnu v tom smyslu, že SZP již nebyla nadále součástí strukturálních fondů, ale naprosto samostatnou politikou s vlastním rozpočtem. To však nemělo vliv na stav zemědělství, na rozdíl od nerovně nastavených dotačních systémů pro staré a nové členské státy EU. Tento fakt a rovněž tvrdá konkurence způsobila v českém zemědělství značnou „optimalizaci“ a „restrukturalizaci“.

Rok 2014 představuje vstup do nového programového období. Ještě v polovině roku však nejsou všechna pravidla „nové“ SZP definitivně vyjasněna a schválena. Proto je možné považovat rok 2014 za přechodný.

Cílem příspěvku je poodhalit díky výsledkům dotazníkového šetření mezi zemědělci onu optimalizaci a restrukturalizaci zemědělství na příkladu modelového území, které představuje okres Prostějov. Příspěvek se zabývá rovněž hodnocením výhledů na nové programové období. Takováto hodnocení zatím nemohla být běžná. Přesto již v roce 2012 hodnotili dopady SZP na zemědělství pomocí modelování Foltýn a Zedníčková (2012).

Podobná hodnocení se v ČR objevují již od konce 90. let minulého století a na počátku 21. století, kdy již bylo známo, že ČR přistoupí do EU (Janda, 1998). Dopady přistoupení středo- a východoevropských států do EU hodnotili i zahraniční autoři (Banse, Munch, Tangermann, 2000). Tito autoři si všímali nejen

změn v evropském zemědělství a jeho proměňujících se dopadů na venkovské prostředí, ale také vlivů zemědělství na sociální, ekonomické a environmentální prostředí venkova. S vývojem SZP vyvstala nutnost reformy, což je neustále aktuální téma (Wolf, 2002, Jensen, Frandsen, 2003, Fouilleux, 2004, v ČR např. Kuchýňková, 2006 a další).

Již ke konci předvstupního období a dále i po prvním období ČR jako člena EU (2004–2006) se začínají objevovat i hodnocení úspěšnosti českého zemědělství v EU a dopady SZP v zemědělských podnicích (Střeleček, Lososová, 2003, Jakobe, Trávníček, Vávra, 2004 nebo Bečvářová a kol., 2008). Hodnocením dopadů SZP v období 2007–2013 se z hlediska geografie zabývali např. Némethová (2009), Svobodová, Věžník (2011), Věžník, Konečný (2011).

Metody zpracování

Základem pro analýzu zemědělství v okrese Prostějov bylo kromě analýzy statistických dat dotazníkové šetření prováděné osobně v podnicích právnických osob. Dotazováno bylo 15 předem vybraných subjektů (na základě seznamu příjemců dotací), dalších 9 subjektů rozhovor odmítlo.

Dotazník obsahoval uzavřené i otevřené otázky týkající se výměry obhospodařované zemědělské půdy, rostlinné a živočišné výroby uskutečňované dotazovanými subjekty, hospodaření subjektů, ale také otázky vztahující se k dotacím a celkově ke společné zemědělské politice (jaká pozitiva a negativa jsou vnímána dotazovanými subjekty a především co očekávají od reformy společné zemědělské politiky pro programové období od roku 2014). Otázky týkající se výměry a stavu hospodářských zvířat zjišťovaly údaje za rok 2003, tedy rok před vstupem do EU, kdy zemědělství nemohlo být ovlivněno SZP, a za rok 2013, což je rok, za který jsou dostupná nejnovější data. Rovněž desetileté období mezi oběma roky je vhodné pro porovnání změn v zemědělství. Vyhodnocení proběhlo pomocí běžných statistických metod.

Předpoklady okresu Prostějov pro zemědělství

Území okresu Prostějov je poměrně rozmanité, jelikož tu dochází ke kontaktu dvou provincií – České vysočiny a Západních Karpat. Pro území nejsou typické vydatné vodní zdroje, významnějšími vodními toky jsou řeky Romže, Hloučela a především Haná, přítok řeky Moravy, podle níž je mimo jiné pojmenována úrodná oblast střední Moravy (Němec, 2009). Dominujícím půdním typem v okrese Prostějov jsou černozemě, vyskytující se severním a jižním směrem od města Prostějov. V oblastech Dražanské vrchoviny přecházejí černozemě v hnědozemě. V některých částech Dražanské vrchoviny se nachází také hnědé půdy (Tomášek, 1995). Bezlesím oblastem dominují agrokultury.

Se zemědělstvím je bezprostředně spjatý potravinářský průmysl, který je

v okrese Prostějov poměrně rozvinut. Mezi nejvýznamnější firmy potravinářského průmyslu v okrese Prostějov patří Cukrovar Vrbátky a. s., Palírna u Zeleného stromu – Starorežná Prostějov, a. s., Sladovny Soufflet ČR, a. s. či Mlékárna Otínoves, s. r. o. (Významné firmy Olomouckého kraje, 2009).

Některé části okresu Prostějov jsou klasifikovány jako LFA, v severních a západních částech okresu Prostějov se nacházejí znevýhodněné oblasti pro zemědělství. Převážná část okresu Prostějov (79,6 % z celkové rozlohy zemědělské půdy) náleží do zranitelných oblastí. Pokud seřadíme všechny okresy České republiky podle zastoupení zemědělské půdy ve zranitelných oblastech, nachází se okres Prostějov na 10. místě.

Hodnocení vývoje zemědělství v programovém období 2007–2013

Šetření bylo uskutečněno v 10 zemědělských družstvech a v 5 společnostech s ručením omezeným.

Na první pohled je zřejmé, že v okrese Prostějov ubylo v průběhu zkoumaného desetiletí zemědělské půdy. Celková výměra zemědělské půdy všech dotazovaných podniků činila v roce 2003 17 980 ha, z toho 17 357 ha byla půda orná. V roce 2013 byla situace následující: 17 378 ha zemědělské půdy (v čemž jsou započteny i dvě společnosti, které v roce 2003 ještě neexistovaly, bez jejich podílu by rozloha zemědělské půdy tvořila 17 093 ha), z toho orná půda 16 440 ha (bez dvou zmíněných společností 16 355 ha). Trvalých travních porostů naopak přibýlo, ze 475 ha se stav zvýšil na 582 ha.

Z dotazníkového šetření rovněž vyplynulo, že od roku 2003 do roku 2013 došlo k výraznému poklesu počtu trvale činných pracovníků u většiny zemědělských podniků. Hlavním důvodem je snížení, popřípadě úplné zrušení živočišné výroby.

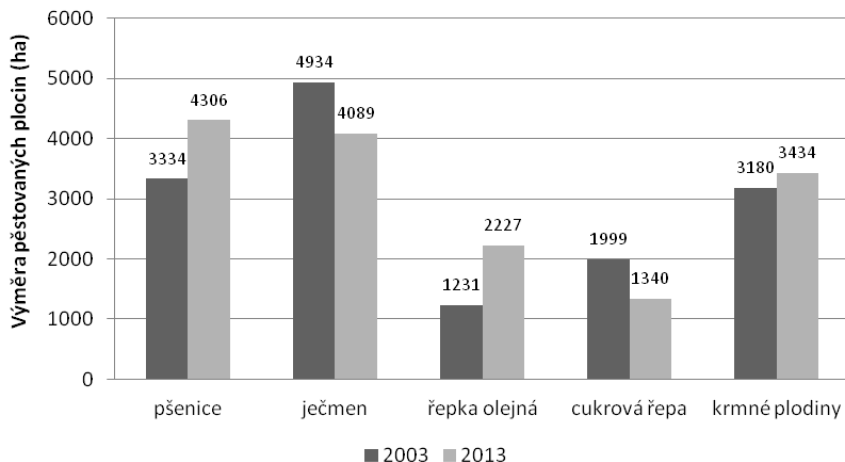
Období před vstupem do EU bylo charakteristické vyrovnaným poměrem rostlinné a živočišné výroby. V roce 2013 se již většina podniků orientovala jen na rostlinnou výrobu, jejíž struktura však také doznala výrazné proměny. Plodinami s největším hektarovým zastoupením zůstaly obiloviny a jejich celková výměra vzrostla. Rapidně vzrostla výměra řepky olejky. Výměra cukrové řepy se naopak zásadně snížila, což jistě souvisí se zrušením cukrovaru v Němčicích nad Hanou (i to je důsledek SZP). Poklesla také výměra máku a kukuřice na zrno. V roce 2013 dva podniky evidují zastoupení energetických plodin, které se ještě v roce 2003 v žádném z podniků nepěstovaly. Energetické plodiny, které mají souvislost s provozem bioplynové stanice, pěstují Agrodružstvo Tištin a Hospodářské družstvo Určice. Rozloha krmných plodin se v součtu zvýšila; pozitivní je, že lze stále pozorovat provázanost krmných plodin s chovem skotu. Podniky, které rušily chov skotu, však krmné plodiny přestaly pěstovat (podniky AGROS HANÁ, s.r.o., STATEK Prostějov s.r.o. a Zemědělské družstvo Výšovice).

Popisované změny ve výměrách hlavních pěstovaných plodin jsou graficky

znázorněny v grafu 1.

Graf 1: Výměra hlavních pěstovaných plodin (ha) v dotazovaných subjektech v okrese Prostějov v letech 2003 a 2013

Graph 1: The area of main crops cultivated (ha) of surveyed farmers in the Prostějov district in 2003 and 2013

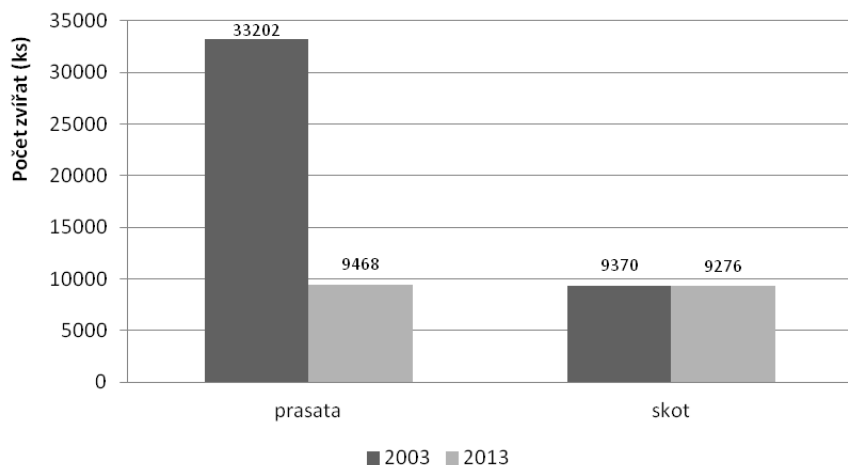
Zdroj: vlastní dotazníkové šetření

V živočišné výrobě jsou patrné změny, které souvisí se SZP, jelikož provozování rostlinné výroby může být pro české zemědělce v nastavených podmínkách daleko ziskovější než orientace na výrobu živočišnou. Především chov prasat je v současnosti nevýhodný, dotace jsou zanedbatelné.

V roce 2003 provozovalo 13 z dotazovaných zemědělských podniků živočišnou výrobu, 12 podniků chovalo prasata a 10 podniků skot. O 10 let později, tedy v roce 2013, byla situace zcela odlišná. Chov skotu byl sice zachován u 9 podniků (z původních 10; stav je pro každý z podniků jiný – u 4 podniků došlo k navýšení stavu, u 1 podniku se stav nezměnil a u zbylých 4 podniků došlo k poklesu stavu skotu), avšak rozhodující změny nastaly v chovu prasat. 9 podniků zrušilo chov prasat úplně, 1 podnik chov prasat omezil. Pouze 2 podniky se s nesnadnými podmínkami vypořádaly a v chovu prasat pokračují, ba naopak stav ještě navýšily (jedná se o Agrodružstvo Tištin a ROLS Lešany, spol. s r.o.). K nejradikálnějšímu rušení chovu prasat došlo v Zemědělském družstvu Vícov, které v roce 2003 vlastnilo 12 456 prasat, což byl pravděpodobně největší chov prasat v okrese Prostějov. Změny v chovu prasat a skotu v okrese Prostějov mezi léty 2003 a 2013 graficky znázorňuje graf 2.

Graf 2: Počet hospodářských zvířat (ks) v dotazovaných subjektech v okrese Prostějov v letech 2003 a 2013

Graph 2: Livestock (pieces) of surveyed farmers in the Prostějov district in 2003 and 2013

Zdroj: vlastní dotazníkové šetření

Při osobních rozhovorech se zemědělci bylo zjištěno, že kromě rostlinné a živočišné výroby se věnují také ještě dalším zemědělským činnostem. Nejčastěji jsou to zemědělské služby (to znamená například nákladní doprava, zemní práce, sečení trávy, vývoz fekálií a pod.). Pět z dotazovaných družstev provozuje bioplynovou stanici, konkrétně jsou to Agrodružstvo Tišín, Hospodářské družstvo Určice, ROLS Lešany, spol. s r.o., Zemědělské družstvo Vícov a Zemědělské družstvo Vrahovice. Některé podniky zmiňovaly též výrobu pelet, při které jsou využívány zbytky z čištění rostlinné výroby.

Pozitiva a negativa SZP vnímaná dotazovými subjekty

Dotazované zemědělské podniky si z finančního i rozvojového hlediska vedou poměrně slušně, vždy je ale možné stávající stav dále zlepšit. Bylo zkoumáno, co považují zemědělci za hlavní faktory, které jim brání v rozvoji jejich podnikatelské činnosti. Jejich odpovědi více či méně souvisely se SZP. Většina respondentů si myslí, že mezi hlavní příčiny omezující jejich podnikatelskou činnost patří nejistota výkupních cen zemědělských komodit. Tuto odpověď označilo 80 % dotazovaných. Poměrně často také padaly následující 3 odpovědi (zastoupení každé z nich bylo 40 %): malá ochrana domácího trhu, omezující normy a nařízení EU a vysoká administrativní náročnost. 27 % spatřuje nevýhodu

v nedostatku kvalifikované pracovní síly. Pouze 1 podnik vnímá nedostatek zpracovatelských kapacit a také nedostatečnou podporu státu.

Z dotazníkového šetření vyplynulo, že mezi dotazovanými zemědělci převažuje názor, že SZP s sebou nese více negativ než pozitiv. 40 % dotazovaných nevnímá ve SZP žádná pozitivita. 60 % dotazovaných hodnotí kladně zvýšení dotací a 20 % dotazovaných oceňuje údržbu krajiny. Zvýšení životní úrovně zemědělců pocítují 2 z dotazovaných, zlepšení kvality a bezpečnosti potravin vidí pouhý 1 respondent a zlepšení odbytu zemědělských výrobků taktéž 1. Zvýšení konkurenceschopnosti nezvolil žádný z dotazovaných.

Na rozdíl od toho negativa SZP spatřují naprosto všichni dotazovaní. 100 % dotazovaných považuje pravidla, nařízení a legislativu za příliš složité. 73 % dotazovaných není spokojeno s úrovní dotací oproti EU-15, 67 % spatřuje vysokou administrativní náročnost. Omezení kvótami se zdá nevýhodné 40 % dotazovaných a 2 respondenti zaškrtili jako omezující faktor malou finanční podporu státu.

Plány a očekávání zemědělců pro programové období 2014–2020

Rokem 2014 vstupuje SZP do nového programového období. Reforma SZP však v současné době (červen 2014) stále ještě není ve finální podobě. Tuto skutečnost potvrdilo i dotazníkové šetření, které pátralo nejenom po pozitivěch v reformě SZP pro další programové období, ale zaměřilo se také na negativní parametry. Většina dotazovaných nebyla schopna na tyto otázky spojené s reformou SZP odpovědět (pozitiva nebylo schopno určit 9 respondentů, negativa 6).

Ze získaných reakcí vyplynulo, že zemědělci oceňují postupné rušení kvót, rovnější dotace (oproti státům EU-15) a větší podporu živočišné výroby (avšak podpora prasat chybí). Jeden z dotazovaných odpověděl, že je dobré, že se o zemědělství mluví a poukazuje se na jeho důležitost, a tak se dostává do podvědomí veřejnosti.

Co se týče negativních směrnic, několikrát zazněla slova o složité administrativě, dotacích na plochu (obhospodařované hektary bez vazby na bonitu půdy) a zmíněn byl též greening (greening neboli ozelenění znamená v praxi střídání plodin, ekologicky zaměřené plochy a nesnižování výměry trvalých travních porostů).

Zaměření dotací SZP na malé podniky více vyhovuje státům jako je Německo či Francie a v českých podmínkách, kde je větší zastoupení středních a velkých podniků, je to bezprostředně znevýhodňující.

Někteří zemědělci plně nesouhlasí s celou SZP a vnímají ji zcela negativně. Třikrát byl dokonce zaznamenán názor, že by se měla celá SZP zrušit a každý by měl začít hospodařit dle svého uvážení. Zemědělcům by určitě usnadnilo práci nastolení dlouhodobé koncepce bez zásadních změn podmínek hospodaření.

Slabiny SZP se projevují v dotační politice, což vede například k rušení či omezení živočišné výroby a v širším pohledu k negativním dopadům na zemědělství i ekonomiku celé ČR.

Závěr

Dotazníkové šetření probíhalo převážně formou osobních rozhovorů, což umožnilo alespoň z části nahlédnout do fungování SZP v praxi. Ať už se ale SZP někomu zamlouvá více, jinému méně, nakonec se běžný zemědělec nařízením a pravidlům stejně musí přizpůsobit, jelikož je ovlivnit nemůže. Může se pouze snažit o to, aby jeho činnost byla ve všech ohledech co nejlepší, nejefektivnější.

V prvním čtvrtletí nového programového období (2014–2020) nebyli dotazovaní schopni určit, jaké změny v následujícím období SZP přinese. Ačkoliv reforma SZP byla schválena Evropským parlamentem již v listopadu 2013, na úrovni ČR, která si jako každý členský stát musí novou SZP přizpůsobit vlastním podmínkám, v té době neexistoval žádný oficiální ucelený závěr o podobě nové SZP. Zmíněno tedy bylo jen několik odhadů a předpokladů.

Jak to nakonec s novou podobou SZP dopadne, se ukáže až časem. Zemědělci věří ve zlepšení a ulehčení jejich činnosti. Nová pravidla by se měla více zaměřit na podporu zemědělců než na podporu jednotlivých produktů. Velký význam bude kromě zvýšení konkurenceschopnosti evropského zemědělství kladen na kvalitu a udržitelnost. Nová pravidla by měla být spravedlivější, jednodušší a měla by zemědělce nasměrovat do oblastí environmentálně udržitelného zemědělství.

Literatura

- BANSE, M. – MUNCH, W. – TANGERMANN, S. 2000. The implication of European Union accession for Central and Eastern European agricultural markets, trade, government budgets and the macroeconomy. In: Hartell J. G., Swinnen J. F. M. (eds) *Agriculture and East-West European integration*. Aldershot: Ashgate, 2000. pp. 1–32.
- BEČVÁŘOVÁ, V. a kol. 2008. *Vývoj českého zemědělství v evropském kontextu*. Brno: Mendlova zemědělská a lesnická univerzita v Brně, 2008. 62 s. ISBN 978-80-7375-255-2.
- FOLTÝN, I. – ZEDNÍČKOVÁ, I. 2012. *Modelování dopadů zemědělské politiky ČR po roce 2013*. [online]. Praha: Ústav zemědělské ekonomiky a informací, 2012. 77 s. [cit. 2014.06.30] Dostupné na internetu: <http://www.uzei.cz/data/usr_001_cz_soubory/studie108.pdf> ISBN 978-80-86671-94-9.
- FOUILLEUX, E. 2004. *CAP Reform and Multilateral Trade Negotiations. Policy Change and Discourse in Europe*. 2004. [online]. Dostupné na internetu:

- <http://scholar.google.com/scholar?q=CAP+Reform+and+Multilateral+Trade+Negotiations.+Policy+Change+and+Discourse+in+Europe&hl=en&as_sdt=0&as_vis=1&oi=scholar> [cit. 2008.03.06]
- JAKOBE P. – TRÁVNÍČEK Z. – VÁVRA V. 2004. Modelové propočty dopadů jednotlivých opatření SZP na ekonomické výsledky podniků hospodařících v rozdílných podmínkách. Příklady z okresů Pardubického kraje. [online] *Bulletin VÚZE* 01/2004, Praha: VÚZE. Dostupné na internetu: <<http://www.vuze.cz/CZ/>> [cit. 2007.07.16]
- JANDA, K. 1998. *České zemědělství a Evropská unie*. Praha: Institut výchovy a vzdělávání Mze ČR. 1998.
- JENSEN, H. G. – FRANDBSEN, S. E. 2003. *Impacts of the Eastern European Accession and the 2003-reform of the CAP: Consequences for Individual Member Countries*. [online]. Danish Research Institute of Food Economics, 2003. Dostupné na internetu: <<http://www.sjfi.dk/>> [cit. 2008.05.10]
- KUCHYŇKOVÁ, P. 2006. *Reforma společné zemědělské politiky: cíle české politiky*. In: Dočkal, V., Fiala, P., Kaniok, P., Pitrová, M. (eds.): *Česká politika v Evropské unii: Evropský integrační proces a zájmy české republiky*. Brno: FSS MU. 2006.
- NĚMEC, J. – KOPP, J. – BARTOŠ, M. 2009. *Vodstvo a podnebí v České republice v souvislosti se změnou klimatu*. Praha: Pro Ministerstvo zemědělství ČR vydal Consult, 2009. 255 s. ISBN 80-903482-7-0.
- NĚMETHOVÁ, J. 2009. *Agropotravinářské struktury okresu Nitra*. Nitra: Fakulta přírodních věd, Univerzita Konštatína Filozofa. 2009. 192 s. ISBN 978-80-8094-533-6.
- STŘELEČEK, F. – LOSOSOVÁ J. 2003. Impact of Common Agricultural Policy on Czech Agriculture. In: *Agric. Econ. – Czech*, 49, 2003 (11): 497–514. ISSN 0139-570X.
- SVOBODOVÁ, H. – VĚŽNÍK, A. 2011. Impacts of the Common Agricultural Policy of the European Union in the Vysočina Region (Czech Republic) by the View of the Farmers. *Journal of Central European Agriculture*, Zagreb: University of Zagreb, Vol. 12, No. 4, od s. 726–736, 11 s. ISSN 1332-9049. 2011.
- TOMÁŠEK, M. 1995. *Půdní mapa České republiky (1:1 000 000)*. Praha: Česká geologická služba, 1995.
- VĚŽNÍK, A. – KONEČNÝ, O. 2011. Agriculture of the Czech Republic after Accession to the EU: Regional Differentiation. *Moravian Geographical Reports*, Brno: ÚGN, 2011, roč. 19, č. 1, s. 50–60. ISSN 1210-8812.
- VÝZNAMNÉ FIRMY OLOMOUCKÉHO KRAJE, 2009.
- WOLF, J. 2002. *The Future of European Agriculture*. Centre for European Reform. 2002.

REGIONAL-GEOGRAPHICAL ANALYSIS OF THE AGRICULTURE IN THE PROSTĚJOV DISTRICT AT THE TURN OF PROGRAMME PERIODS

Summary

Agriculture went after the European Union (EU) entrance through many changes. Uneven set conditions of the Common agricultural policy of the EU (CAP) for old and new member countries and tough competition caused in Czech agriculture considerable „optimisation“ and „restructuring“.

Year 2014 means entrance into the new programming period which brings next changes of CAP rules. They should be fairer for all EU members; however, all changes are still not approved by European authorities.

The aim of this paper is to reveal due to the results of a questionnaire survey among farmers that optimisation and restructuring of agriculture on the example of the model district which is represented by the Prostějov district. The paper also deals with the assessment of prospects for the new programming period.

The analysis of agriculture in the district Prostějov was based on statistical data (comparison of 2003 and 2013) and own questionnaire survey made with representatives of 15 farms. The questionnaire included both closed and open questions concerning the utilized agricultural land, crop and livestock production, financial matters and also issues relating to subsidies and generally the common agricultural policy of the EU.

The most important findings out of the survey are following:

- Area of agricultural land decreased during the 2003 and 2013. On the opposite area of permanent meadows and pastures increased.
- There was a significant decrease in the number of permanently employed workers in agriculture.
- In 2013, a majority of companies focused only on crop production. Structure of crop production has undergone significant changes. Acreage of oilseed rape increased, energy crops are newly grown; while some traditional crops (sugar beet, corn ...) are on the decline.
- Much more significant changes are in livestock production - pig breeding is currently disadvantageous, subsidies are negligible. Nine farms have already cancelled the pig breeding after the EU entrance. A cattle breeding is recently preserved.

Farmers also reported problems connected with the management of CAP. The biggest barrier to the development of agricultural activities is uncertainty of purchase prices of agricultural commodities (80% of respondents), among next barriers belong: low protection of home market with agricultural products, restrictive standards and difficulties with administrative.

For 2014+ the farmers believe in improving of CAP conditions and

facilitating for their activities. Farmers appreciate the gradual elimination of quotas, even subsidies (compared to the EU-15) and greater support for livestock production (however, pigs breeding support is still missing).

Last months of 2014 and the beginning of the 2015 will reveal the way for European and also Czech agriculture.

RNDr. Hana Svobodová, Ph.D.

Katedra geografie, Pedagogická fakulta, Masarykova univerzita

Poříčí 7, 603 00 Brno, Česká republika

E-mail: 67632@mail.muni.cz

Bc. Ivona Kejíková

Katedra geografie, Pedagogická fakulta, Masarykova univerzita

Poříčí 7, 603 00 Brno, Česká republika

E-mail: 391989@mail.muni.cz

doc. RNDr. Antonín Věžník, CSc.

Geografický ústav, Přírodovědecká fakulta, Masarykova univerzita

Kotlářská 2, 611 37 Brno, Česká republika

E-mail: veznik@sci.muni.cz

FUTURE ORIENTED THINKING INDEX VYBRANÝCH EVROPSKÝCH ZEMÍ

Jiří Teichmann

Abstract

This paper aims at outlining the potential development of these countries by using the Future Oriented Thinking Index (FOTI), the new index that focuses on the present development opportunities and threats. This index includes the computation of partial indices concentrated on economic, environmental, social, health and education factors, where the selection of indicators that enter the computations, including their weighting, is the outcome of a survey conducted among regional development and sustainability experts and academics.

Keywords: Future Oriented, alternative indicators, Czech Republic, Switzerland, Greece, Republic of Moldova

Úvod

Příspěvek si klade za cíl nastínit jednu z možností sledování vývoje vybraných zemí pomocí Future Oriented Thinking Index (FOTI) a porovnání vývoje střeoevropské země (České republiky) s dalšími evropskými státy. V článku se zabývám metodikou, výpočtem a porovnáním celkového FOTI s dílčími indexy zaměřenými na ekonomické, environmentální, sociální, zdravotní a vzdělávací aspekty, ale také jinými alternativními ukazateli kvality života.

V dnešní době je jedním z nejpoužívanějších ukazatelů vývoj hrubého domácího produktu (HDP). HDP znamená celkovou peněžní hodnotu statků a služeb vytvořených za dané období (obvykle za jeden rok) na území daného státu či regionu. Vypovídá tedy o výkonnosti ekonomiky státu. Někdy je také nesprávně prezentován jako ukazatel blahobytu nebo kvality života v dané zemi či regionu. Když se výkon ekonomiky zvyšuje, neznamená to, že se automaticky bude zvyšovat také kvalita života obyvatel. Například nadměrné čerpání přírodních zdrojů, devastace životního prostředí či přírodní katastrofy se v HDP neprojeví nebo se projeví naopak pozitivně (Nováček, 2012). Ovšem z hlediska kvality života se vždy jedná o negativní jev. V posledních několika desetiletích se řada odborníků snaží o revizi HDP a o jeho doplnění, které by více postihovalo kvalitu lidského života. Od roku 1990 používá Program OSN pro rozvoj (UNDP) alternativní ukazatel, který by měl více odrážet kvalitu života obyvatel (Desai, 1991). Jedná se o Index lidského rozvoje (Human Development Index; HDI).

Dalším ukazatelem, který se již stal do značné míry alternativou, resp. doplňkem k HDP, je tzv. Ekologická stopa (Ecological Footprint; EF). Ekologická

stopa vyjadřuje spotřebu přírodních zdrojů formou tzv. „globálních hektarů na osobu“, které jsou srovnávací jednotkou spotřeby přírodních zdrojů a skutečné kapacity biologicky produktivních ploch na Zemi (Ruževičius, 2011).

Mezi další alternativní indikátory měření úspěšnosti státu a společnosti patří Hrubé národní štěstí (Gross National Happiness; GNH). Tento pojem byl představen v roce 1972 bhútánským králem Jigme Singye Wangchuckem a jedná se o pokus definovat kvalitu života s ohledem na nemateriální aspekty (Zurick, 2006). Jedním z alternativních indikátorů stavu společnosti a života je také Future Oriented Thinking Index. Na jehož vývoji se podílel výzkumný tým pod vedením Doc. Nováčka z Katedry rozvojových studií Přírodovědecké fakulty Univerzity Palackého v Olomouci ve složení (Nováček P.; Teichmann J.; Kladivo P.; Macháček J.). Jedná se o ukazatel, který se nedívá jen do přítomnosti, ale snaží se poodhalit vývojové trendy vybraných proměnných (indikátorů). Navazuje na metodologii Indexu stavu budoucnosti (State of the Future Index; SOFI) což je zatím jediný celosvětově používaný index na sledování budoucnosti. Jeho autorem je Theodore J. Gordon, výzkumný pracovník Millennium Project, což je v současné době jeden z předních nejrozsáhlejších prognosticky orientovaných projektů na světě. FOTI je statistickou kombinací klíčových indikátorů důležitých pro stav společnosti.

Metodika

Prvním krokem výzkumu byl výběr 27 indikátorů vhodných k výpočtu FOTI (tab. 1). Pro sledování dynamiky vývoje byly indikátory utříděny do pěti kategorií, které jsou pro sledování rozvoje společnosti nejdůležitější – ekonomická, sociální, vzdělávací, zdravotní a environmentální kategorie. Rozdělení proměnných do skupin následně umožnilo výpočet parciálních FOTI. Do kalkulace celkového indexu pak vstoupily hodnoty všech indikátorů. K množství a výběru charakteristik se v dotazníkovém šetření měli možnost vyjádřit experti a akademici z oblasti udržitelného rozvoje, regionální geografie a regionálního rozvoje, jejichž doporučení rozšířit nebo zúžit seznam proměnných byl respektován.

Je zřejmé, že všechny proměnné nemají stejnou důležitost, proto by bylo vhodné přistoupit k jejich vážení. Například by oslovení odborníci v dané problematice mohli přidělovat jednotlivým proměnným hodnoty na stupnici 1 až 10, kde jednička by charakterizovala nejmenší váhu a naopak 10 by znamenala, že daný indikátor má největší vliv na rozvoj společnosti. V našem pilotním výzkumu se tak nestalo a každý indikátor je zastoupený stejnou váhou, tedy váhou jedna. Dotazníkové šetření proběhlo elektronickou formou (tzv. Real Time Delphi Method; RTD). Protože se jedná o testování metodologie, byli oslovení odborníci především z akademické sféry českých a slovenských univerzit. Celková návratnost dotazníků dosáhla 42 %.

Vlastní výpočet FOTI probíhal ve dvou krocích. Nejprve byly stanoveny

mezni hodnoty, tedy horní pozitivní a dolní negativní limit (tedy maxima a minima s ohledem na žádoucí jev proměnné na společnost). Následně se přistoupilo k samotnému výpočtu FOTI pomocí softwaru.

Tab. 1: Kategorie proměnných
Table 1: Categories of Variables

ECONOMIC	EDUCATION
Foreign Direct Investment, net inflows (% of GDP)	School enrollment, primary (% gross)
Adjusted Savings: net national savings (% of GNI)	School enrollment, secondary (% gross)
GDP per Capita, PPP (USD)	School enrollment, tertiary (% gross)
Energy use: (kg of oil equivalent per 1 000 USD)	Communications, computers, etc. (% of service imports)
Unemployment, total (% of total labour force)	Internet users (per 100 people)
	Think tanks organizations
SOCIAL	HEALTH
Unemployment, youth total (% of total labour force age s 15-24)	Immunization, DPT (% of children ages 12-23 months)
Adolescent fertility rate (births per 1 000 woman ages 15-19)	Immunization, measles (% of children ages 12-23 months)
Birth rate, crude (per 1 000 people)	Physicians (per 1 000 people)
Life expectancy at birth, total (years)	Health expenditure, public (% of GDP)
Recorded adult (15 + years) per capita consumption (in litres of pure alcohol)	Overweight (mean BMI) (age standardized estimate, age group 20 + years male)
People voting in election (%)	
ENVIRONMENTAL	
Improved water resource, rural (% of rural population with access)	
Improved sanitation facilities, rural (% of rural population with access)	
Improved sanitation facilities (% of population with access)	
CO ₂ emissions (kg per 2 000 USD of GDP)	
Percentage of nationally protected areas	

Výsledky

Výpočet FOTI byl proveden zatím u čtyř zemí – České republiky, která zastupuje bývalé socialistické země s úspěšně zvládnutou transformací, Švýcarska, na které je nahlíženo, jako na vysoce rozvinutou zemi. Řecko zastupuje evropskou zemi procházející finanční a sociální krizí a poslední zemí je Moldavsko, které je bráno jako evropská rozvojová země.

Největší rozdíly jsou právě mezi Švýcarskem (jedna z nejvyspělejších zemí světa) a Moldavskem, které bývalo součástí Sovětského svazu. U obou zemí je zaznamenán vzestup téměř v celém sledovaném období (kromě poklesu v roce 2008, kdy obě země zasáhla ekonomická krize), ale hodnoty jsou rozdílné. Moldavsko se v počátečním sledovaném roce (1995) ocitlo v hluboké krizi, způsobené obdobím nejistoty, válkou o separatistickou oblast Podněstří a ztrátou trhů po rozpadu Sovětského svazu a hodnoty FOTI se pohybují v záporných číslech pod hranici -30 bodů. K poměrně vyššímu růstu indexu dochází po roce 1999, kdy rostou téměř všechny pozitivní ukazatele a naopak negativní klesají. Tento růst, i když v menším tempu, trvá až do roku 2008, kdy Moldavsko zasáhla světová ekonomická recese. Právě v tomto období dosáhla země nejpříznivější hodnoty FOTI (-14 bodů). V současné době opět dochází k mírnému nárůstu sledovaných proměnných.

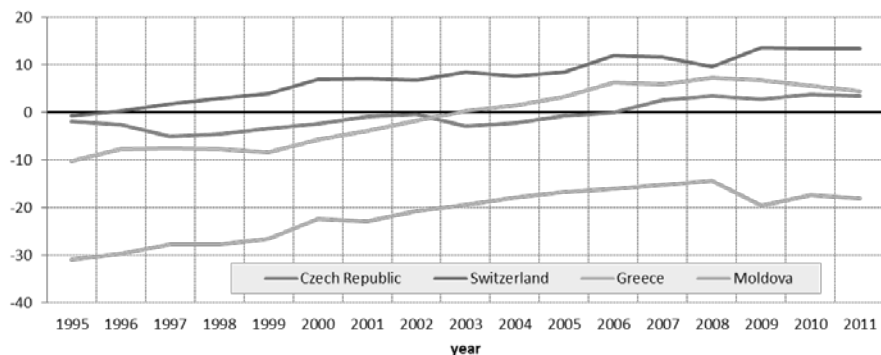
Švýcarské hodnoty indexu se pohybují po celé sledované období v kladných číslech s mírně rostoucím trendem a vyrovnanou hodnotou v posledních letech. Švýcarsko má ze všech sledovaných zemí nejvyšší hodnoty FOTI (13,5 bodu v roce 2011).

Nejméně vyrovnaný růst zažilo Řecko. V roce 1995 se hodnota FOTI pohybovala v záporných hodnotách (-10 bodů), od roku 1999 se začala situace značně zlepšovat a Řecko předstihlo Českou republiku. Ovšem od roku 2006 se v Řecku projevila finanční krize nejvíce ze všech sledovaných zemí a vývoj FOTI výrazně poklesl. V současné době se hodnoty pohybují kolem 4,5 bodu, jako v případě České republiky.

Vývoj FOTI u České republiky, byl jako jediný na začátku sledovaného období klesající (graf 1). Ke změně trendu došlo až v roce 1997, kdy docházelo k pozitivnímu růstu sledovaných proměnných. V roce 2002 se hodnota FOTI přiblížila k nule, ale v následujících několika letech došlo opět ke zhoršení situace. V roce 2006 překročila hodnota FOTI nulu a od té doby mírně roste. Podle sledovaných ukazatelů se v České republice neprojevila ekonomická krize po roce 2007 jako v ostatních zemích. V současné době je hodnota FOTI na hranici 4,5 bodu a vykazuje vyrovnaný trend.

Graf 1: Celkový národní FOTI index

Graph 1: National FOTI Index total

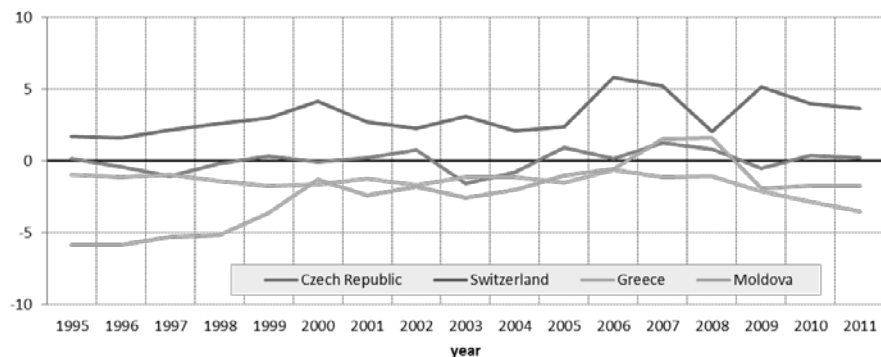
Zdroj: autor, 2014

Parciální FOTI – ekonomické

Ve všech čtyřech sledovaných zemí byl trend ekonomického FOTI až do roku 2008 téměř vyrovnaný jen s mírnými poklesy a růsty (graf 2). Pouze v Moldavsku byl zaznamenan větší růst ekonomických ukazatelů mezi roky 1998 až 2000. V roce 2008 se v těchto zemích projevila ekonomická krize poklesem všech ekonomických proměnných. V současné době je na tom nejhůře Řecko a nejlépe naopak Moldavsko, které zaznamenalo velice mírný růst.

Graf 2: Parciální ekonomické FOTI

Graph 2: Partial economic FOTI

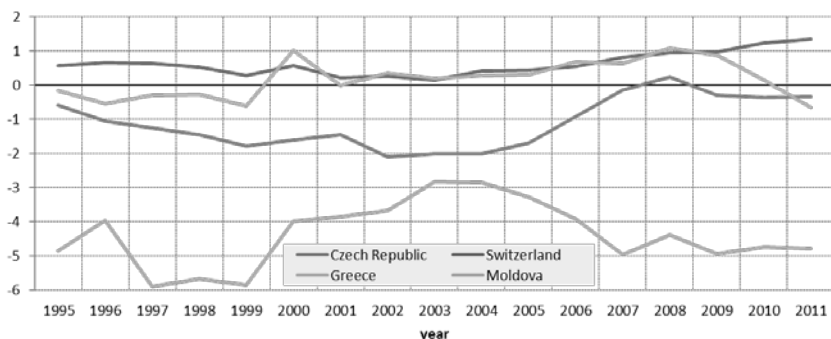
Zdroj: autor, 2014

Parciální FOTI – sociální

Sociální část FOTI indexu obsahuje některé demografické ukazatele (graf 3). Díky „baby boomu“ mezi roky 2004 – 2008 rostl index v České republice. Snížení v případě Řecka po roce 2008 je způsobeno vysokou mírou nezaměstnanosti mladých lidí a poklesem porodnosti. Velmi nízká hodnota sociálního indexu v Moldavsku je způsobena nízkou průměrnou délkou života, která je v průměru o 13 let nižší než ve Švýcarsku.

Graf 3: Parciální sociální FOTI

Graph 3: Partial social FOTI

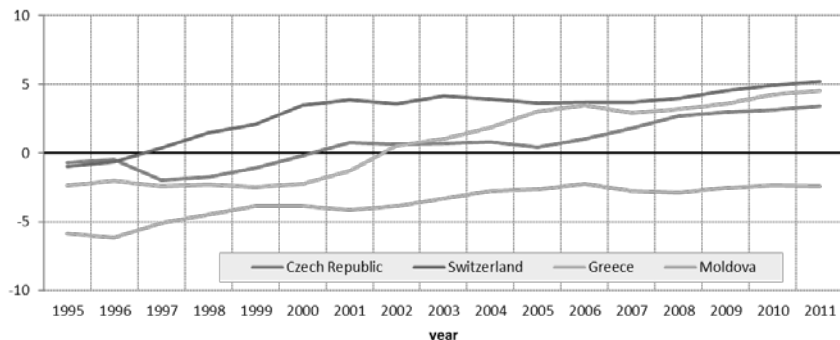
Zdroj: autor, 2014

Parciální FOTI – vzdělání

Trend FOTI zaměřeného na vzdělání obyvatelstva se mírně zlepšuje po celé sledované období bez výraznějších poruch (graf 4).

Graf 4: Parciální vzdělávací FOTI

Graph 4: Partial education FOTI

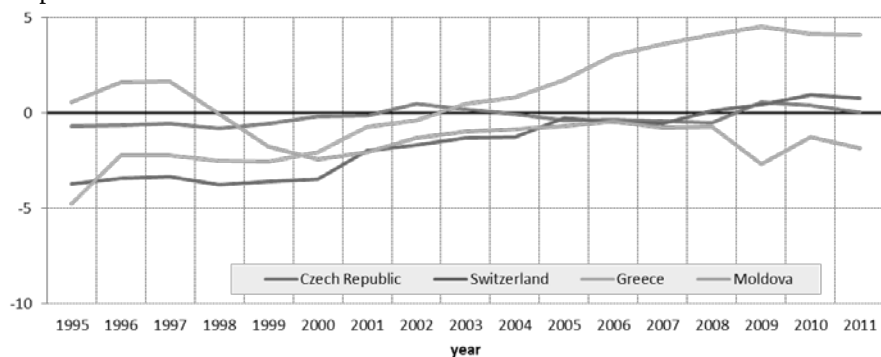
Zdroj: autor, 2014

Parciální FOTI - zdraví

FOTI sledující skupinu zdraví, je jedinou skupinou, kde Švýcarsko není nejlepší ze čtyř sledovaných zemí (graf 5). Naopak Řecko vysoce převyšuje ostatní země, což je pravděpodobně způsobeno středomořským stylem života bez výrazného stresu. Na dobrém zdravotním stavu řecké populace se do jisté míry také projevuje zdravá strava (ryby, ovoce, olivový olej, netučná strava, ...) a pobřežní prostředí bez výraznějšího znečištění vzduchu. Pozitivní situace v Moldavsku v druhé polovině devadesátých let je zřejmě způsobena nízkým procentem lidí s nadváhou a také poměrně vysoké procento HDP výdajů na zdravotnictví, což bylo typické pro socialistické země.

Graf 5: Parciální zdravotní FOTI

Graph 5: Partial health FOTI

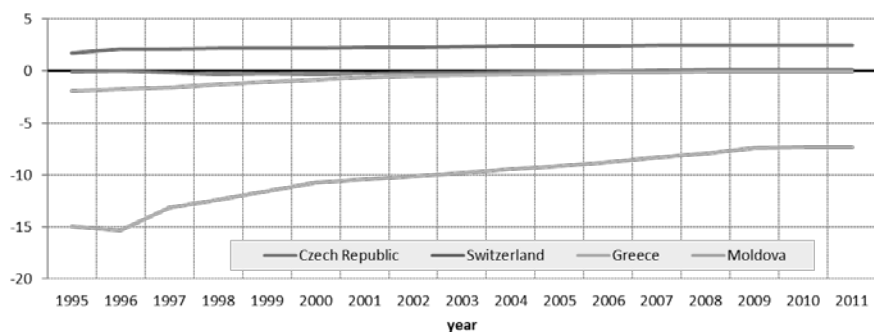
Zdroj: autor, 2014

Parciální FOTI – environmentální

Vyrovnaný trend environmentální části FOTI (kromě Moldavska) je pravděpodobně způsoben výběrem indikátorů, které se se tolik nemění v čase. Například velikost chráněných území nebo přístup k nezávadné vodě nepodléhá tolik změnám v čase. Proto by stálo za zvážení vybrat vhodnější ukazatele. Výrazný rozdíl mezi Moldavskem a dalšími státy je způsoben především emisemi CO₂, které jsou v Moldavsku nepochybně vyšší (graf 6).

Graf 6: Parciální environmentální FOTI

Graph 6: Partial environmental FOTI

Zdroj: autor, 2014

Závěr

Future Oriented Thinkig Index je vypočten podle metodiky SOFI. Situace podle FOTI je nejlepší ve Švýcarsku (v absolutních hodnotách ukazatelů). Ale hodnoty ukazatelů se ve sledovaném období měnily jen velmi málo. Situace v České republice se zlepšovala díky rostoucím sociálním ukazatelům (včetně demografických údajů) po roce 2003 a také díky vstupu do Evropské unie v květnu 2004. Nejchudší ze sledovaných zemí i přes různé pokroky a zlepšení zůstává i nadále Moldavsko.

Literatura

- DESAI, M. 1991. Human development. In *European Economic Review*. 1991, vol. 35, no. 2/3.
- NOVÁČEK, P. 2012. *Udržitelný rozvoj*. Olomouc: Univerzita Palackého v Olomouci, 2012. 430 s. ISBN 9788024427959.
- RUŽEVIČIUS, J. 2011. Ecological footprint: Evaluation methodology and international benchmarking. In *Current Issue of Business & Law*. vol. 6, no. 1.
- ZURICK, D. 2006. Gross National Happiness and environmental Status in Bhutan. In *Geographical Review*. 2006, vol. 96, no. 4.

FUTURE ORIENTED THINKING INDEX OF SOME EUROPEAN COUNTRIES

Summary

This paper aims at outlining the potential development of these countries by using the Future Oriented Thinking Index (FOTI), the new index that focuses on the present development opportunities and threats. This index includes the computation of partial indices concentrated on economic, environmental, social, health and education factors, where the selection of indicators that enter the computations, including their weighting, is the outcome of a survey conducted among regional development and sustainability experts and academics.

Situation according to FOTI is the best in Switzerland (in absolute values of indicators) but value of index change very slightly between 1995 – 2011. Situation in the Czech Republic changed thanks to better social data (including demographic data) after 2003 and also thanks to joining European Union in May 2004. Positive trend (improvement of the situation) is clear in the poorest European country, Moldova.

Mgr. Jiří Teichmann

Katedra rozvojových studií

Přírodovědecká fakulta, Univerzita Palackého v Olomouci

Třída 17. listopadu 12, 771 46 Olomouc

E-mail: Jiri.Teichmann@upol.cz

OBJEKTÍVNA DIMENZIA CHUDOBY V OKRESE LEVICE

Ján Veselovský, Magdaléna Nemčíková, Milan Šnirc

Abstract

Poverty as a social problem is now getting more and more to the forefront of social perception. The main cause of this is different development of regions of Slovakia, which causes a different possibility of applying on the labor market. In this article we describe an objective dimension of the poverty situation in each district headquarters of the Levice. Based on the analysis and synthesis of selected indicators of poverty we produce maps for each residence in district of Levice.

Keywords: poverty, poverty indicators, objective dimension, district of Levice

Úvod

Chudoba ako sociálny problém sa v súčasnosti dostáva stále viac do popredia spoločenského vnímania. Prispieva k tomu hlavne odlišný rozvoj jednotlivých regiónov Slovenska, čo zapríčiňuje rozdielnu možnosť uplatnenia sa na trhu práce.

Práve tomuto problému sa budeme venovať aj v predkladanom príspevku, kde na príklade analýzy okresu Levice zhodnotíme z aspektu chudoby situáciu na lokálnej úrovni, preto že práve uvedený okres je súčasťou pásu chudoby Slovenska (Falt'an, Pašiak, 2004 In Veselovský, 2009a).

Metodika

Chudobou na lokálnej úrovni sa zaoberá štúdia Pacioneho (1995), ktorá skúma rozdielnu úroveň chudoby pomocou viacnásobnej deprivácie v 55 škótskych dištriktoch (zároveň aj mestských častiach – piatich najväčších miest Škótska). Najväčšiu váhu prisúdil autor štyrom kľúčovým indikátorom deprivácie, a to: nezamestnanosti mužov, domácnostiam s 1 rodičom, preplneným domácnostiam a domácnostiam s dlhodobo chorým, resp. zdravotne handicapovaným rodičom. V Poľsku jednoduchší spôsob na meranie chudoby realizoval Baczewski (2001) in Szabóová (2006), ktorý za pomoci dvoch odlišných mier (relatívnej hranice chudoby a existenčného minima) sledoval rozdielny rozsah chudoby v 16 provinciách. V Českej republike poukazuje na symbiotickú prepojenosť chudoby a populačného vývoja napr. Hübelová (2010).

Na Slovensku sa problematike chudoby na lokálnej úrovni (analyzoval situáciu v deviatich okresoch východného Slovenska) venoval Michálek (2004). Falt'an a Pašiak (2004) na území Slovenska vyčlenili región chudoby vychádzajúci

z južných okresov Nitrianskeho kraja a smerujúci na severovýchod a juhovýchod. Priestorovou diferenciáciou chudoby až na úroveň obcí Slovenska „pomocou konceptu mnohonásobnej deprivácie“ sa zaoberal Michálek (2005). Nitriansky kraj z aspektu chudoby analyzoval vo svojej práci Veselovský (2012, 2009b).

Meranie chudoby je takmer vždy sprevádzané celou radou všeobecných i špecifických metodických problémov, ktoré sprevádzajú použitie konceptov a samotné meranie (určenie času a jednotky merania, veľkosť, štruktúra) (Mareš, 1999).

V príspevku sa venujeme objektívnej dimenzii chudoby, ktorá sa podľa Mareša (1999) zakladá na tzv. objektívnych aspektoch situácie chudobných. Hranica chudoby sa určuje zvonku, čím sa zaručí objektivita. Chudoba sa v tomto prípade vymedzuje nezávisle na tých, ktorých môžeme považovať za chudobných.

V súlade s Townsendom (1979) objektívnu dimenziu dokážeme určiť na základe vybraných indikátorov, ktoré za určitých okolností môžu indikovať chudobu a zároveň sú informácie o nich dostupné pre jednotlivé sídla. Čiastkovou analýzou zvolených indikátorov (dlhodobá nezamestnanosť, evidovaná nezamestnanosť, prírastok/úbytok bytov, úmrtnosť, emigrácia a živorodenosť) a následnou syntézou dokážeme určiť objektívnu dimenziu chudoby v okrese Levice za jednotlivé sídla.

Na určenie chudoby v jednotlivých sídlach okresu sme použili metódu poradia, ktorá vychádza z relatívnej dôležitosti indikátorov chudoby. Indikátorom je priradené číslo podľa poradia 1 - najdôležitejší, N - najmenej dôležitý indikátor. Následne sa indikátorom pridelia body z intervalu 1 až N (N bodov najdôležitejšiemu indikátoru, 1 bod najmenej dôležitému indikátoru) (tab. 1). Následným prepočtom jednotlivých váh a údajov sme získali rovnocenné údaje použiteľné na prepočet podľa uvedeného vzorca (Michálek, 2004):

- vzťah na výpočet váhy:

$$W_j^{(n)} = \frac{w_j}{\sum_{j=1}^n w_j}$$

w_j – príslušný počet bodov stanovených transformáciou ich poradia

W_j – váha parametra

V rámci objektívnej dimenzie chudoby sa venujeme šiestim vybraným indikátorom. Na výpočet indexu chudoby v jednotlivých sídlach okresu sme použili normované váhy indikátorov (tab. 1) a hodnoty vybraného indikátoru v danom sídle (napr. percentuálna hodnota dlhodobej nezamestnanosti v sídle), následným súčtom týchto údajov sme získali hodnotu indexu za daný indikátor.

Tab. 1: Poradie a váha indikátorov

Table 1: Order and importance of indicators

indikátor	poradie	jednoduchá váha indikátora	normovaná váha indikátora
dlhodobá nezamestnanosť	1	6	28,6
evidovaná nezamestnanosť	2	5	23,8
prírastok bytov	3	4	19
úmrtnosť	4	3	14,3
emigrácia	5	2	9,5
živorodenosť	6	1	4,8
Σ		21	100

Zdroj: Šnirc, 2011 - vlastné výpočty

Syntézou indexov všetkých indikátorov sme získali výsledný index chudoby za každé sídlo okresu. Následne sme sídla mohli rozčleniť do piatich skupín podľa vzťahu k chudobe:

- veľmi bohaté sídla (12,000 a menej),
- bohaté sídla (12,001 – 15,000),
- prechodný typ – stredne bohaté/chudobné (15,001 – 18,000),
- chudobné sídla (18,001 – 21,000),
- veľmi chudobné sídla (21,001 a viac).

Štatistické informácie boli spracované na základe zdrojov Štatistického úradu SR (<http://app.statistics.sk/mosmis/sk/run.html>, <http://px-web.statistics.sk/PXWebSlovak/>).

Charakteristika okresu Levice v kontexte Nitrianskeho samosprávneho kraja

Z administratívneho hľadiska je okres Levice súčasťou Nitrianskeho samosprávneho kraja. Leží v jeho východnej časti. K 31.12.2010 žilo v sledovanom území 117 256 obyvateľov, hustota zaľudnenia v okrese bola k danému dátumu 76 obyvateľov na km². Miera evidovanej nezamestnanosti za rok 2010 dosiahla v okrese hodnotu 14,55%, čo bola po okrese Komárno najvyššia nezamestnanosť v NSK. V porovnaní s priemernou hodnotou evidovanej nezamestnanosti v kraji (11,76%) je to o 2,79% viac. V porovnaní s celoslovenským priemerom (12,46%) je to rozdiel +2,09%. Podiel dlhodobo nezamestnaných bol v okrese až 55,98%. Z hľadiska prirodzeného pohybu sme v okrese zaznamenali celkový úbytok 4,33 ‰. V porovnaní s Nitrianskym krajom (celkový úbytok 1,28 ‰), to bol rozdiel o 3,05 ‰. Rozdiel

oproti celoslovenskému priemeru (celkový prírastok 1,9 %) bol až 6,23 %. Živorodenosť v okrese aj v kraji dosiahla takmer identické hodnoty (okres LV 9,28 %, NR kraj 9,27 %), no v porovnaní s celoslovenským priemerom (11,12 %) boli hodnoty negatívne. Taktiež hodnota úmrtnosti v okrese (11,81 %) bola negatívna tak v porovnaní s Nitrianskym krajom (11,11 %), ako aj s celoslovenským priemerom (9,84 %). Veľmi negatívne hodnoty v okrese Levice sme zaznamenali vo vzdelanostnej štruktúre. Podiel obyvateľstva staršieho ako 15 rokov len so základným vzdelaním bol v okrese až 42,1 %, čo je najhoršia hodnota v Nitrianskom kraji (priemerná hodnota za kraj 37,6%). V porovnaní s celoslovenským priemerom daného ukazovateľa (26,4%) je to rozdiel až 15,7%.

Chudoba v sídlach okresu Levice

Priemerná hodnota indexu chudoby na základe vybraných indikátorov v sídlach okresu Levice za rok 2010 bola 16,216 bodu. Z celkového počtu 89 sídiel v okrese, sme podpriemerné hodnoty (nižšia úroveň chudoby) zaznamenali v 49 sídlach (55,06%). Nadpriemerné hodnoty indexu chudoby (vyššia úroveň chudoby) boli zaznamenané v 40 sídlach okresu (44,94%). Chudobou najmenej ohrozené bolo sídlo Kozárovce (8,590 bodu), naopak chudobou najohrozenejšie bolo sídlo Šalov (25,677 bodu).

Medzi veľmi bohaté sídla zaradíme 15 sídiel (16,85%), hodnoty indexu chudoby v týchto sídlach sa pohybujú v rozmedzí 8,59 bodu (Kozárovce) po 11,859 bodu (Hrkovce). Do tejto kategórie zaraduje sídla Kozárovce, Nová Dedina, Lula, Domadice, Iňa, Čajkov, Veľký Ďur, Podlužany, Starý Tekov, Brhlavce, Žemberovce, Veľké Kozmálovce, Ipeľské Úľany, Dolná Seč a Hrkovce. Spoločným znakom týchto sídiel bola nízka hodnota nezamestnanosti a dlhodobej nezamestnanosti. Rovnako pozitívne hodnoty sme zaznamenali v prírastku bytov, živorodenosti a úmrtnosti.

Do kategórie bohatých sídiel zaradíme 19 sídiel (21,35%). Hodnoty indexu chudoby sa pohybujú v hodnotách od 12,865 bodu v sídle Ipeľský Sokolec po 14,865 bodu v sídle Jur nad Hronom. Do tejto kategórie sídiel zaradíme aj tri zo štyroch sídiel mestského typu v okrese, sú to Levice s hodnotou indexu chudoby 13,478 bodu, Tlmače (13,516 bodu) a Šahy (14,739 bodu).

Najviac sídiel v okrese, až 25 (28,09%) môžeme zaradiť medzi stredne bohaté/chudobné sídla. Do tejto kategórie môžeme zaradiť aj štvrté sídlo mestského typu v okrese, a to Želiezovce s hodnotou indexu 15,375 bodu. Hodnoty indexu chudoby sa v tejto kategórii pohybujú v rozmedzí 15,045 bodu v sídle Bohunice, po hodnotu 17,954 bodu v sídle Nýrovce.

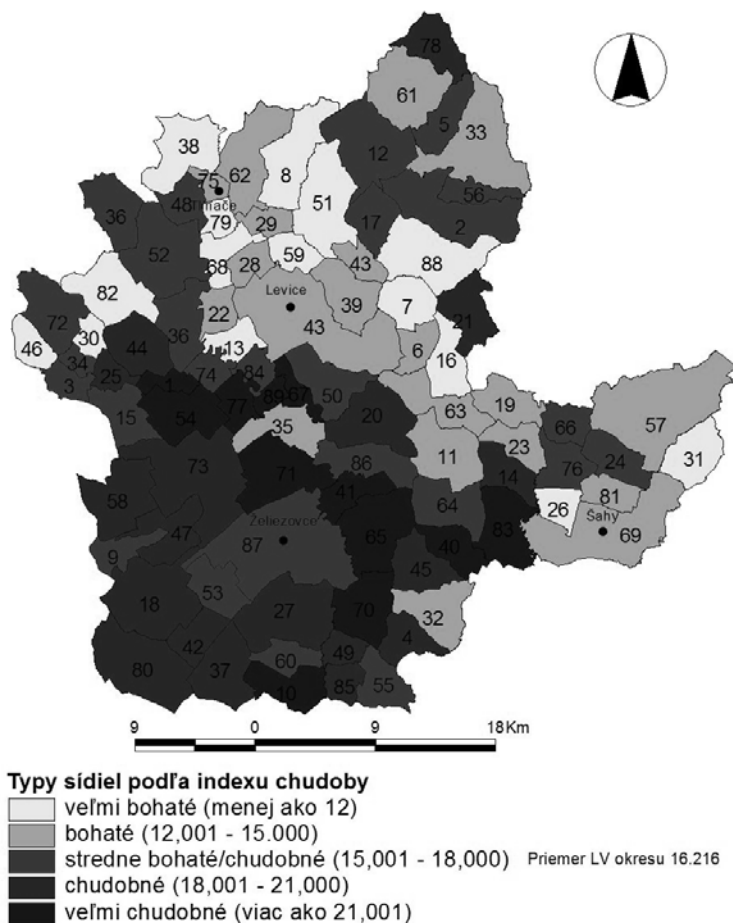
Do kategórie chudobných sídiel sa v okrese zaraduje 18 (20,22%) sídiel s hodnotami indexu chudoby v rozmedzí 18,078 bodu v sídle Keť, po 20,972 bodu v sídle Malé Ludince.

Veľmi chudobných sídiel je 12 (13,49%), sú to sídla s hodnotou indexu chudoby 21,280 bodu a nižšou. Do tejto kategórie zaradíme tieto sídla – Kukučínov (21,280 bodu), Čata (21,434 bodu), Turá (21,481 bodu), Vyškovce nad Ipľom (21,695 bodu),

Kubáňovo (21,979 bodu), Žemliare (22,151 bodu), Ondrejovce (23,043 bodu), Šarovce (23,258 bodu), Starý Hrádok (23,365 bodu), Bajka (23,428 bodu), Sikenica (24,010 bodu) a najchudobnejšie sídlo okresu Šalov s hodnotou indexu chudoby až 25,677 bodu. Z mapy 1 je viditeľné, že tieto sídla vytvárajú výrazný pás smerujúci zo západnej časti okresu, severne od Želiezoviec do juhovýchodnej časti okresu, kde sa popri hranici okresu stáča opäť smerom na západ.

Mapa 1: Chudoba v sídlach okresu Levice

Map 1: Poverty in the settlements in the district of Levice

Šnirc, M. by ArcView 3.2

Záver

V roku 2010 bolo rizikom chudoby ohrozených 12% obyvateľov Slovenska (viac ako 650 tisíc osôb) (EU SILC 2010), čo znamená v porovnaní s predchádzajúcim rokom nárast miery rizika chudoby. V okrese Levice podľa našich zistení v 12 najchudobnejších identifikovaných teritoriálnych jednotkách bolo v roku 2010 ohrozených chudobou 6625 obyvateľov, čo predstavovalo 5,8 % z celkového počtu obyvateľov okresu Levice. Obce s najvyšším indexom chudoby vytvárajú líniu smerujúcu zo západnej časti okresu, severne od Želiezoviec do juhovýchodnej časti okresu, kde sa popri hranici okresu stáča opäť smerom na západ. Na základe analýzy indikátorov sme určili aj najchudobnejšie sídlo okresu Šalov s hodnotou indexu chudoby až 25,677 bodu, čo je takmer trojnásobok hodnoty najbohatšieho sídla okresu Kozároviec s hodnotou indexu 8,59 bodu.

Obce nami vyčleneného pásu chudoby sa vyznačujú poddimenzovanou ekonomickou situáciou, nevyhovujúcou hospodárskou základňou, nedostatkom pracovných príležitostí v mieste bydliska, nízkou mobilitou obyvateľstva za prácou ako aj výraznou sociálnou odkázanosťou veľkej časti obyvateľstva. Tieto nepriaznivé podmienky výrazne ovplyvnila hospodárska kríza, ktorá sa na Slovensku začala naplno prejavovať v roku 2009.

Literatúra

- EUROPEAN UNION STATISTICS ON INCOME AND LIVING CONDITIONS (EU SILC). 2010.
- FALŤAN, Ľ. – PAŠIAK, J. 2004. *Regionálny rozvoj Slovenska východiská a súčasný stav*. Bratislava : Sociologický ústav Slovenskej akadémie vied, 2004. 88 s. ISBN 80-85544-35-0.
- HŮBELOVÁ, D. 2010. Specifika demografického vývoje České republiky. In *Sborník příspěvků z mezinárodní vědecké konference Region v rozvoji společnosti 2010*. Sborník příspěvků z 2. konference konané 21. 10. 2010. Brno : MeU, FRRMS, s. 71-75. ISBN 978-80-7375-435-8.
- MAREŠ, P. 1999. *Sociologie nerovnosti a chudoby*. 1. vyd. Praha : SLON, 1999. 248 s. ISBN 80-85850-61-3.
- MICHÁLEK, A. 2005. Koncentrácia a atribúty chudoby v SR na lokálnej úrovni. In *Geografický časopis*. roč. 57, 2005, č. 1, s. 3-22. ISSN 0016-7192
- MICHÁLEK, A. 2004. Chudoba na lokálnej úrovni (Centrá chudoby na Slovensku). In *Geografický časopis*. roč. 56, 2004, č. 3, s. 225-246. ISSN 0016-7192
- PACIONE, M. 1995. The geography of multiple deprivation in Scotland. In *Applied Geography*. vol. 15, pp. 115-133.
- SZABÓOVÁ, L. 2006. *Chudoba – staronový problém Slovenska*. Diplomová práca. Nitra : FPV UKF; Katedra geografie a regionálneho rozvoja, 2006. 91 s.

- ŠSTATISTICKÝ ÚRAD SR. <http://app.statistics.sk/mosmis/sk/run.html>
<http://px-web.statistics.sk/PXWebSlovak/>
- TOWNSEND, P. 1979. *Poverty in the United Kingdom*. Survey of household resources and standards of living. Penquin, Harmondsworth, 1979.
- VESELOVSKÝ, J. 2009a. *Chudoba ako negatívny sociálny indikátor TUR na príklade Nitrianskeho kraja*. Dizertačná práca. Nitra : FPV UKF v Nitre; Katedra ekológie a environmentalistiky, 2009. 176 s.
- VESELOVSKÝ, J. 2009b. Demografický aspekt chudoby v obciach Nitrianskeho kraja. In *Geografické štúdie*. 2010, roč. 13, č. 2. s. 63 – 69. ISSN 1337-9445.
- VESELOVSKÝ, J. 2012. *Chudoba na príklade Nitrianskeho kraja*. Nitra : UKF, 2012, 206 s. ISBN 978-80-558-0056-1.

OBJECTIVE DIMENSION OF POVERTY IN THE LEVICE DISTRICT

Summary

In 2010 the risk of poverty endangered 12% of inhabitants of Slovakia (more than 650,000 people) (EU SILC 2010), what shows an increase of risk-of-poverty rate in comparison with the previous year. Our findings showed that in the 12 poorest territorial units of the district of Levice there were 6,625 inhabitants endangered by the risk of poverty, representing 5.8% of the total number of inhabitants of the mentioned district. The municipalities that reached the highest levels of poverty index created a line from the western part of the district towards northern part (the municipality of Želiezovce), then to the south-eastern part of the district, where this line turns near the border back in the western direction. Based on the analysis of indicators there was identified the poorest settlement of the district that was Šalov municipality reaching poverty index at the level of 25.677 Pts., what was almost the triple value compared to the richest municipality of Kozárovce that reached poverty index at the level of 8.59 Pts.

Municipalities of the marked poverty line are typical due to their undersized economic situation, insufficient economic base, lack of job opportunities in the place of residence, low population mobility for work as well as strong social dependence of the large share of inhabitants. These unfavourable conditions were strongly influenced by economic crisis that has fully started to manifest itself in 2009.

**RNDr. PaedDr. Ján Veselovský, PhD., RNDr. Magdaléna Nemčíková, PhD.,
Mgr. Milan Šnirc**

Katedra geografie a regionálneho rozvoja FPV UKF v Nitre

Trieda A. Hlinku 1, 949 74 Nitra

E-mail: jveselovsky@ukf.sk, mnemcikova@ukf.sk, milan.snirc@student.ukf.sk

Názov diela / Title: Geografické informácie 18, 1/2014

Vydavateľ / Editor: Fakulta prírodných vied UKF v Nitre

Hlavný redaktor / Editor-in-Chief: doc. RNDr. Alena Dubcová, CSc.

Výkonný redaktor / Executive editor: doc. RNDr. Alfred Krogmann, PhD.

Technický redaktor / Computer typesetting: Mgr. Matej Vojtek, PhD.

Redakčná rada / Editorial board:

doc. PhDr. RNDr. Martin Boltižiar, PhD.

doc. RNDr. Eduard Hofmann, CSc.

prof. PhDr. Petr Chalupa, CSc.

doc. RNDr. Jaromír Kolečka, CSc.

RNDr. Hilda Kramáreková, PhD.

prof. RNDr. Jaroslav Mazúrek, CSc.

PhDr. Mgr. Hana Svatoňová, PhD.

Dátum vydania / Date of publishing: október 2014

Periodicita vydávania / Publication periodicity: 2x ročne

Poradie vydania / Order of edition: 1.

Počet strán titulu / Pages: 189

Počet výtlačkov / Number of copies: 150 ks

© UKF v Nitre

ISSN: 1337-9453

ZA PODPORU ĎAKUJEME INŠTITÚCIÁM A SPOLOČNOSTIAM:

TAURIS NITRIA spol. s r.o., Mojmírovce

Úrad Nitrianskeho samosprávneho kraja

Mesto Nitra

Nitrianska organizácia cestovného ruchu

Air Liquide Welding Central Europe s.r.o., Lužianky